

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie a filosofie

Jakub Gyönyör

**Střídmost jako etický ideál
ve světle encykliky Laudato si'**

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. RNDr. ThLic. Karel Sládek, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Brně dne 7. 5. 2020

Bibliografická citace

Střídmost jako etický ideál ve světle encykliky Laudato si' [rukopis] : Diplomová práce / Jakub Gyönyör; vedoucí práce: Karel Sládek. – Praha, 2020. – 85 s.

Anotace

Cílem diplomové práce je nastínit mnohvrstevnatý ideál střídmosti a podrobit bližšímu zkoumání významy, jakých nabývá v textu encykliky Laudato si' papeže Františka. V analytické části práce bude zkoumán pojem střídmost (sobrietas), jeho výskyt v textech Starého a Nového zákona a kontext jeho užívání jako kardinální ctnosti či umírněného politického jednání. Taktéž bude představen obsah a východiska encykliky Laudato si'. Druhá část se bude zabývat etickými aspekty střídmosti ve vztahu k životnímu prostředí, k sobě samému, k druhému člověku a k Bohu v linii vytyčené papežem v této encyklice.

Klíčová slova

střídmost, etika ctnosti, umírněná politika, alternativní životní styl, encyklika Laudato si', papež František, socio-ekologická krize

Abstract

Thesis will be focused on multilayered ideal of sobriety and closer examination of its meanings in the text of the Encyclical Laudato si'. The analytical part of the thesis will examine the term sobriety (sobrietas), its occurrence in texts of the Old and New Testament and the context of its use as a cardinal virtue or moderate political action. The Encyclical Laudato si' by Pope Francis will also be presented. The second part will deal with ethical aspects of sobriety in relation to the environment, to oneself, to the other person and to God in the footsteps of Pope in the Encyclical.

Keywords

sobriety, virtue ethics, moderate politics, alternative lifestyle, Encyclical Laudato si', Pope Francis, socio-ecological crisis

Počet znaků (včetně mezer): 181 498

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. RNDr. ThLic. Karlu Sládkovi, Ph.D. za pozitivní přístup při vedení této práce. Dále velice děkuji své rodině, jmenovitě mojí manželce za trpělivost, a přátelům za pomoc a podporu při vypracování diplomové práce.

Obsah

Úvod	11
1. Střídmost jako ctnost. Pojem střídmosti. Výskyt tohoto pojmu v Bibli a dokumentech současného magisteria	14
2. Proměny pojmu střídmosti v historickém kontextu	23
2.1. Střídmost jako umírněné politické jednání	23
2.2. Střídmost jako kardinální ctnost v diachronní perspektivě	30
3. Encyklika Laudato si' papeže Františka	37
3.1. Uvedení do textu encykliky: východiska a hlavní obsahové rysy	38
3.2. Pojem střídmost (sobrietas) a jeho diferenciací v Laudato si'	44
4. Střídmost v kontextu základních vztahů v encyklice Laudato si'	47
4.1. Střídmost ve vztahu k životnímu prostředí	48
4.2. Střídmost ve vztahu k druhému člověku	57
4.3. Střídmost ve vztahu k životu jedince	60
4.4. Střídmost jako cesta k Bohu	69
5. Střídmost jako cesta ke sjednocení se vším, co existuje	74
Závěr	77
Seznam použitých zkratk	79
Seznam literatury	80

Úvod

Střídmost je velmi široký pojem. Podobně jako u jiných obecných pojmů není na první pohled jasné, co se jím rozumí. Konkrétního významu nabývá až v kontextu, ve kterém je použit. Cílem této práce je předejít střídmost jako jeden z možných sjednocujících principů, který prostupuje základní vztahy, v nichž člověk existuje, a zkoumat etické aspekty tohoto ideálu studiem encykliky *Laudato si'* papeže Františka, v kontextu soudobé západní společnosti.

V prvních dvou desetiletích třetího tisíciletí se zvláště mluví o krizi západní liberální demokracie, patrně související s krizí evropské identity, patrně související s globální environmentální krizí. Na druhou stranu se nepopíratelně zvýšila úroveň našeho životního standardu, žijeme ve výjimečně dlouhém období míru, liberální demokracie, jako nejlepší známé uspořádání společnosti, se celkově prosadila. Někteří publicisté varují, že obdobné ambivalentní příznaky zpravidla ohlašují konec dosavadní dějinné etapy. V čase velkých společenských změn vystupuje do popředí téma sjednocujících principů a duchovních hodnot, s cílem předejít katastrofě. Aristotelés, jenž byl čelným představitelem etiky ctnosti, působil na konci klasické epochy. Cicero, jenž se snažil zabránit konci římské republiky, stál za ideály, které daly význam modernímu termínu humanismus. V současnosti vystupují například politologové Levitsky a Ziblatt s obhajobou demokratických principů vzájemné tolerance a *institucionální zdrženlivosti*, nebo papež František, jenž mnohotvárně podněcuje k znovuoobjevení hodnoty střídmého životního postoje. Jistě existuje mnoho dalších příkladů.

Výchozím bodem konceptu *integrální ekologie* v encyklice *Laudato si'*, jímž je analýza hlubších příčin ekologické krize, i řešením, které na základě této analýzy papež František navrhuje, je vidět a jednat v souvislostech, vést dialog napříč obory, myslet ve vztazích. Klíčové slovo k prohlédnutí Františkovy široké perspektivy je v této práci pojem střídmost (*sobrietas*). Porozumění tomuto pojmu, srovnáním s jeho interpretacemi papežem Františkem, vezmeme za základ dalšího společenskovedního komentáře vztahů, na nichž je v encyklice vystavěna etická argumentace.

Encyklika *Laudato si'*, vydaná 24. května 2015, patří k celospolečensky nejkomentovanějším církevním dokumentům v novodobé historii. Nutné zúžení záběru diplomové práce na výše definované aspekty je patrné. Není v možnostech autora práce vyjmenovat všechny, kdo již encykliku podrobili zkoumání, ani obsáhnout množství jejich závěrů. Jmenujme alespoň monografie, které se staly inspiračním zdrojem pro tuto práci.

Velkému počtu komentářů se encyklika těší v německy mluvících zemích. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!: Herausforderungen der bahnbrechenden Enzyklika Laudato si' von Papst Franziskus*¹ představuje bravurně strukturovanou analýzu papežského dokumentu profesora Andrease Lienkampa z roku 2016. Dalšími příspěvky k tématu tohoto autora jsou: *Der ökumenische Einsatz für das gemeinsame Haus.: Impulse der Enzyklika Laudato si' für die christlich-theologische Ethik*² v novější kolektivní monografii *Ökumenische Ethik* (2019). A společný příspěvek s Marianne Heimbach-Steins *Die Enzyklika „Laudato si'“ von Papst Franziskus.: Auch ein Beitrag zur Problematik des Klimawandels und zur Ethik der Energiewende*³ v 56. almanachu *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften* (2015). V roce 2017 vyšel česky Lienkampův článek v časopisu *Salve* s názvem *Biblické podněty pro křesťanskou teologii stvoření a etiku životního prostředí*⁴.

Ve stejném vydání *Salve* jde v Lienkampových analytických šlépějích český teolog Petr Štica ve své neméně zdařilé studii *Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva: Uvedení do encykliky Laudato si' papeže Františka*⁵ (2017). Výsledkem kritických diskuzí nad encyklikou o rok dříve je text českých teologů z CMTF UP nesoucí název *Systematickoteologické přístupy k encyklice Laudato si'*⁶. Zajímavou monografií je *Ekologická spiritualita a etika*⁷ (2019) teologa Karla Sládka, ve které jsou postupně rozvíjena témata encykliky, v jejichž kontextu autor zavádí termín *sapienční environmentální etiky* a nastiňuje jeho obsah.

Gerhard Kruij, Martina Kleidler-Kos a Ralph Sauer jsou autoři kapitol komentujících *Laudato si'* v obsáhlejších knihách *Dem Wandel eine menschliche Gestalt geben:*

¹ LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!: Herausforderungen der bahnbrechenden Enzyklika Laudato si' von Papst Franziskus*. Linz: Katholische Privat-Universität, 2016. Linzer Beiträge zu Wirtschaft – Ethik – Gesellschaft 8.

² LIENKAMP, Andreas. *Der ökumenische Einsatz für das gemeinsame Haus.: Impulse der Enzyklika Laudato si' für die christlich-theologische Ethik*. In LAUBACH, Thomas (Hg.). *Ökumenische Ethik*. Basel: Schwabe – Würzburg: Echter, 2019, s. 163–190.

³ HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. *Die Enzyklika „Laudato si'“ von Papst Franziskus: Auch ein Beitrag zur Problematik des Klimawandels und zur Ethik der Energiewende*. In HEIMBACH-STEINS, Marianne (Hg.). *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften 56: Ethische Herausforderungen der Energiewende*. Münster: Aschendorff, 2015, s. 155–179.

⁴ LIENKAMP, Andreas. *Biblické podněty pro křesťanskou teologii stvoření a etiku životního prostředí*. *Salve* 2017, č. 4, s. 47–61.

⁵ ŠTICA, Petr. *Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva: Uvedení do encykliky Laudato si' papeže Františka*. *Salve* 2017, č. 4, s. 11–26. Dostupné také z: <<https://salve.op.cz/archiv/ekologie-4-2017/petr-stica-pece-o-spolecny-domov-jako-nalehava-eticka-vyzva>> [2020-04-24].

⁶ CZUDEK, Jan – FILO, Vladimír – FRANC, Jaroslav – KRUMPOLC, Eduard – OPATRŇÝ, Dominik – POSPÍŠIL, Ctirad Václav – URBAN, František. *Systematickoteologické přístupy k encyklice Laudato si'*. *Studia Theologica* 2016, č. 18, s. 101–114.

⁷ SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*. Praha: TRITON, 2019.

*Sozialethische Perspektiven für die Gesellschaft von morgen*⁸ (2017) a „*Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.*“: *Aufbrüche und Veränderungen in der Katholischen Kirche mit Papst Franziskus*⁹ (2019).

Z anglicky psaných monografií uved'me soubornou knihu komentářů k *Laudato si'* *The Theological and Ecological Vision of Laudato si': Everything is Connected*¹⁰ (2017) editora Vincenta J. Millera a práci Joshtroma Isaaca Kureethadama *The Ten Green Commandments of Laudato si'*¹¹ (2018/2019).

Vlastní fenomén střídmosti (umírněného jednání) zkoumal filosof Harry Clor v knize *On moderation: Defending an Ancient Virtue in a Modern World*¹² (2008). Steven Levitsky a Daniel Ziblatt sepsali v roce 2018 výsledky svých politických analýz do knihy *Jak umírá demokracie*¹³, kde narážíme na pojem institucionální zdrženlivost související s politickou umírněností. Obsah těchto monografií bude přiblížen ve druhé kapitole práce.

První tři kapitoly diplomové práce tvoří její analytickou část, kde bude zevrubně zkoumán pojem střídmosti a jeho výskyt v latinské a české Bibli metodou komparace. Dále bude objasněn kontext používání pojmu jako kardinální ctnosti a umírněného politického jednání v diachronní perspektivě. Třetí kapitola nabídne shrnutí východisek a hlavních obsahových rysů encykliky *Laudato si'*. Tato kapitola do práce patří, přestože již existuje bezpočet podobných zpracování, půjde tedy z velké části o syntézu relevantních poznatků. Druhá část navrhne střídmost jako řešení krize ve vztahu k životnímu prostředí, jako ideál ve vztahu k ostatním lidem, jako východisko z existenciální krize člověka dnešní doby a jako jednu z cest k Bohu.

⁸ KRUIP, Gerhard. Umweltethik und Nachhaltigkeit in christlicher Perspektive. In BERGOLD, Ralph – SAUTERMEISTER, Jochen – SCHRÖDER, André (Hg.). *Dem Wandel eine menschliche Gestalt geben: Sozialethische Perspektiven für die Gesellschaft von morgen*. Freiburg i. Br.: Herder, 2017, s. 319–332.

⁹ KOS, Elmar. „*Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.*“: *Aufbrüche und Veränderungen in der Katholischen Kirche mit Papst Franziskus*. Berlín: Lit, 2019.

¹⁰ MILLER, Vincent J. *The Theological and Ecological Vision of Laudato si': Everything is Connected*. London – New York: Bloomsbury, 2017.

¹¹ KUREETHADAM, Joshtróm Isaac. *The Ten Green Commandments of Laudato si'*. Collegeville: Liturgical Press, 2019. Předmluva je opatřena datem 19. 5. 2018. Už rok před vydáním encykliky *Laudato si'* vyšla Kureethadamovi kniha *Creation in Crisis: Science, Ethics and Theology*, v roce 2017 dále *The Philosophical Roots of the Ecological Crisis*.

¹² CLOR, Harry. *On moderation: Defending an Ancient Virtue in a Modern World*. Waco: Baylor University Press, 2008.

¹³ LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018. Globus. (*How Democracies Die*. New York: Crown, 2018.)

1. Střídmost jako ctnost. Pojem střídmosti. Výskyt tohoto pojmu v Bibli a dokumentech současného magisteria

„Střídmost (sobrietas) a pokora nepožívaly v uplynulém století pozitivní hodnocení. Když se však v obecném měřítku v osobním a společenském životě oslabí praktikování některé ctnosti, působí to nerovnováhu v mnoha ohledech, a to i v environmentální oblasti.“¹⁴

Kapitolu otevírá první citát z encykliky *Laudato si'*, které bude věnována patřičná pozornost ve třetí kapitole práce. V této kapitole nejdříve vymezíme klíčový pojem střídmost pomocí českých i zahraničních encyklopedií a slovníků. V cizojazyčných lexikonech budeme pátrat po slovech odvozených od latinského výrazu *sobrietas*, který ve významu střídmosti používá papež František v encyklice (ve španělském originálu *la sobriedad*). Františkův pojem *la sobriedad* se v množství jazykových interpretací encykliky sémanticky rozrůžňuje. Obsah pojmu však variuje i sám František tím, do jakých kontextů *sobrietas* staví. Dále otevřeme téma střídmosti jako ctnosti a ve druhé části kapitoly ověříme, vyskytuje-li se výraz *sobrietas* v Bibli a soudobých církevních dokumentech.

Nejstarší česky vydaná encyklopedie,¹⁵ *Riegrův slovník naučný*, heslo střídmost neobsahuje. Podobně ani *Ottův slovník naučný*, i když ten přece nabízí heslo „střídmosti spolky“ (*Mässigkeitsvereine, Temperance societies*), tedy „jednoty, jejichž členové zavazují se buď ke zdrženlivosti v pití lihovin, zejména kořalky, pracující zároveň proti pijáctví vůbec.“¹⁶ *Wikipedie* pojem střídmost krátce definuje: „Střídmost, (lat. *frenum, temperantia*) je jedna ze sedmi ctností, je to uměřenost, sebekontrola, zdrženlivost a míra, umírněnost, vnímání plnou myslí, sebeovládání nebo ‚uzda‘.“¹⁷

Slovník spisovného jazyka českého vysvětluje adjektivum střídmý, tj. „zachovávající umírněnost, ukázněnost v něj. činnosti (zprav. v jídle a pití)“, ale také prostý, nenápadný (střídmé oblečení), skromný (střídmé požadavky), jednoduchý nebo střízlivý

¹⁴ LS 224.

¹⁵ Srov. HARTMANOVÁ, Dagmar. Historie československé encyklopedistiky do roku 1945. *Národní knihovna: knihovnická revue* 2000, roč. 11, č. 1, s. 15–21.

¹⁶ *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1906, s. 247. Největším takovým dobovým spolkem ve Spojených státech byl *National Temperance Society*, v Čechách existoval *Český zemský spolek proti pijáctví* a na Moravě *Spolek abstinentů* v Brně. Srov. tamtéž, s. 248.

¹⁷ Heslo *Střídmost* v české verzi Wikipedie. Dostupné: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99%C3%ADdmost>> [2020-03-06].

(věcný).¹⁸ *Český etymologický slovník* doplňuje, že slovo střídmy má původ asi v 15. století. Vyvinulo se ze staročeského *středmy*, *středmy* – střední, prostřední, vlastně umírněný, prostředně žijící.¹⁹

Výrazy střídmost a umírněnost jsou patrně synonymní, k pochopení jejich významu zpravidla potřebujeme znát předmět, ke kterému se vztahují. Abychom pojmu střídmosti lépe porozuměli, pokračujme hledáním kontextů, v jakých bývá používán. V encyklopedii *Brockhaus* najdeme slovo střídmost (zde *Genügsamkeit*, odpovídající německému překladu *Laudato si'*) v rámci hesla řeckého filosofa Epikteta,²⁰ který se řadil ke stoikům a je vzpomínán pro náboženský ráz svého učení.²¹ *Encyclopædia Britannica* užívá slovo *sobriety* v textu u mnoha svých hesel, nejčastěji ve spojení s náboženstvím a uměním, a dále pak s architekturou a filosofií. Například popisuje „dramatickou střídmost“ (*dramatic sobriety*) kostelů architekta a sochaře z 18. století Aleijadinho.²² Jinde u hesla sufismus (*Sufism*) překládá jako *sobriety* arabské „*Ṣahw*“. *Ṣahw* označuje v islámu jednu z úrovní (stavů, arabsky *aḥwāl*) mystického poznání, jichž může hledající člověk na své cestě k Bohu dosáhnout, a je zdrojem hluboké duchovní radosti.²³ Jinde pojmem *sobriety* povšechně charakterizuje styl monastického odívání.²⁴

V encyklice *Laudato si'* je výraz *sobrietas* přeložen slovem střídmost,²⁵ nicméně výraz sám o sobě je spíš střízlivostí, jak opakem opilosti, tak přeneseně jasností, též jednoduchostí. Podle latinského slovníku nese *sobrietas* význam „zdrženlivost (*temperance*) v pití alkoholu“, střízlivost, přeneseně umírněnost (*moderation*).²⁶ Toto slovo najdeme například u Senecy mladšího (†65), římského stoika, v jeho dialogu *De Tranquillitate Animi*.²⁷ Nebo u mladšího Římana Prudentia (†405), který

¹⁸ Srov. SSČ, SSJČ. *Střídmost*. Dostupné: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=st%C5%99%C3%ADdmost>> [2020-03-09].

¹⁹ Srov. REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 3. vydání (2., přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015, s. 670.

²⁰ Viz heslo *Epiktet* v encyklopedii *Brockhaus*. Dostupné: <<https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/epiktet-20>> [2020-03-04].

²¹ Srov. heslo *Epictetus* v *Britannice*. Dostupné: <<https://www.britannica.com/biography/Epicetus-Greek-philosopher>> [2020-03-04].

²² Srov. heslo *Aleijadinho* v *Britannice*. Dostupné: <<https://www.britannica.com/biography/Aleijadinho>> [2020-03-05].

²³ Srov. hesla *Sufism*, *hal* tamtéž. Dostupné: <<https://www.britannica.com/topic/Sufism>>, <<https://www.britannica.com/topic/hal>> [2020-03-05].

²⁴ Srov. heslo *Religious dress* tamtéž. Dostupné: <<https://www.britannica.com/topic/religious-dress>> [2020-03-06].

²⁵ Srov. LS 11, 126, 223, 224 (2x), 225; celkem 6x.

²⁶ Srov. heslo *sobrietas* v *Perseus Digital Library*. Dostupné: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=sobrietas>> [2020-03-09].

²⁷ Srov. tamtéž.

personifikoval ctnost „střídmosti“ (sobriety) a další ctnosti v první čistě alegorické básni středověku *Psychomachia*.²⁸

Diferenciace pojmu sobrietas v *Laudato si'* pokračuje vlivem jeho překladů. Oficiální vydání encykliky užívají – kromě španělského *la sobriedad* (8x) a latinského *sobrietas* (7x) – v angličtině *sobriety* (5x), v němčině *Genügsamkeit* (6x), ve francouzštině *la sobriété* (7x), v italštině *la sobrietà* (8x). Latinskému původu se vymykají česká varianta „střednost“ a německá *Genügsamkeit*, skromnost, „spokojenost“; vezmeme-li v potaz to, že příbuzná slovesa *genügen* a *(sich) begnügen* znamenají „postačit“ a „spokojit (se)“. Navíc volí český překladatel 2x výraz střídmost jako ekvivalent k latinskému *austeritas*, strohost, prostota.²⁹ Jinde naopak překládá *sobrietas* (zde ve tvaru *sobrietate*) slovem šetrnost.³⁰

To je vskutku velká rozmanitost. Z pokusu o definici střídmosti přece vysvítají dvě zásadní charakteristiky zkoumaného pojmu: 1. právě jeho mnohovrstevnatost; 2. střídmost jako ctnost. Úvodní citát dává do souvislosti disbalance v osobní, společenské i environmentální oblasti s přeceňováním některých schopností člověka na úkor jiných. Se ztrátou zájmu o střídmost se nám omezí schopnost vcítění se do situace chudých a zranitelných včetně pustošené země.³¹

Ctnost je „trvalá mravní kvalita člověka, která ho činí schopným správného jednání, aniž by o to musel v každém jednotlivém případě zvláště usilovat či o tom přemýšlet.“³² Jinými slovy „trvalá a pevná dispozice konat dobro.“³³ Ve spojitosti se střídmostí (*Genügsamkeit*) jsme v předchozích odstavcích našli v Brockhausu jméno starověkého stoika Epikteta. Stoik, v důsledku „klidný, vyrovnaný člověk, lhostejný k vnějším dojmům,“³⁴ si záměrně osvojuje rozličné ctnosti, neboť je přesvědčen, že mu zajistí spokojený život bez pocitů rozladění nebo selhání. Takové pocity zapříčiňují podle stoy nezpracované lidské vášně. To, že spokojeného života lze dosáhnout jedině jistým sebeovládáním, tvrdili také epikurejci.³⁵

²⁸ Srov. heslo *Aurelius Clemens Prudentius* v Catholic Encyclopedia. Dostupné: <<http://www.newadvent.org/cathen/12517c.htm>> [2020-03-09].

²⁹ Srov. LS 11, 214.

³⁰ Srov. LS 222.

³¹ Srov. LS 209–211, 224.

³² SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. 7. vydání. Praha: Vyšehrad, 2019, s. 254.

³³ KKC 1833.

³⁴ Heslo *Stoik* v ASCS.

³⁵ Srov. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*, s. 178.

Dané filosofické myšlení je konvenčně nazýváno etikou ctnosti,³⁶ jež v principu vychází z ohledu člověka na sebe sama. To znamená, že mravní hodnocení se odvozuje od kvalit (poctivosti, pravdivosti, ...) jednajícího člověka, nikoli od hodnocení cílů zvoleného činu.³⁷ Na vývoji etiky ctnosti se významně podíleli křesťanští učitelé církve, Ambrož, Augustin nebo Tomáš Akvinský, kteří se inspirovali v původních filosofických výkladech, aby na nich postavili své vlastní učení o křesťanských ctnostech.³⁸ Střídmost se nápadně podobá jedné z tzv. *kardinální (základní) ctnosti*, jimiž jsou: moudrost (*prudentia*), spravedlnost (*iustitia*), statečnost (*fortitudo*) a mírnost (*temperantia*).³⁹ Pojmenování „kardinální“ pochází od milánského biskupa Ambrože.⁴⁰ V diachronní perspektivě, jíž se bude více věnovat následující kapitola, přebírá Ambrož tyto ctnosti od Cicerona, který se inspiroval u stoika Panaitia, jenž vycházel ze Sókrata (Platóna).⁴¹

Křesťanské pojetí střídmosti jako ctnosti, jímž se dostáváme na pole křesťanské etiky, vybízí ke zkoumání Bible, která „je pro křesťany nejen pramenem Zjevení, na kterém zakládají svou víru, ale také nepostradatelným východiskem pro morálku.“⁴² Zjistíme, kde a v jakých kontextech Bible pojem *sobrietas* v různých tvarech používá. V tomto analyticko-komparativním oddílu budou srovnány relevantní texty latinské *Neovulgaty*⁴³ z roku 1979 a Českého ekumenického překladu⁴⁴ (dále jen ČEP).

³⁶ Pamatujme, že zejména od 20. století nejde o homogenní filosofický směr. Srov. ATHANASSOULIS, Nafsika. *Virtue Ethics*. In Internet Encyclopedia of Philosophy [2020-04-07].

<<https://www.iep.utm.edu/virtue/>>.

³⁷ Srov. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*, s. 181. „Zprvu je ctnost ztožněna s hrdinstvím a statečností (*areté*, doslova mužnost), později s ovládním vášní a tužeb, Aristotelés ji vymezuje jako vyhnutí se krajnostem. Pro Nietzscheho je to výsledek tvůrčího svobodného rozhodnutí.“ Tamtéž, s. 254.

³⁸ Srov. heslo *Virtue* v Britannice. Dostupné: <<https://www.britannica.com/topic/virtue-in-Christianity>> [2020-03-08].

³⁹ Srov. Mdr 8,7.

⁴⁰ Srov. The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis* [2020-03-08]. <<https://web.archive.org/web/20141006143558/http://ecole.evansville.edu/articles/officiis.html>>. Biskup Ambrož, vlastním jménem Aurelius Ambrosius, se narodil přibližně roku 340 v Trevíru. Je považován za prvního velkého západního učitele církve. Vyrůstal v Římě, kde se mu dostalo širokého vzdělání; dobře poznal kulturu jak římskou, tak řeckou. Zajímavostí je, že křest přijal až těsně před biskupským svěcením (biskupem se stal 7. prosince 374). Srov. VOPŘADA, David. *Svatý Ambrož a tajemství Krista*. Praha: Krystal OP, 2015, s. 13. Zemřel roku 397. Paulinus o Ambrožovi píše, že „byl během svého života tak činný, že po jeho smrti pět biskupů nestačí na to, co zastal on.“ Cit. u: NOVÁK, Josef. *Patristická čítanka*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1983. Teologické studie, s. 23.

⁴¹ Srov. The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis*.

⁴² PBK: *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 7.

⁴³ *Nova Vulgata: Bibliorum Sacrorum Editio*. Dostupné: <http://www.vatican.va/latin/latin_bible.html> [2020-03-12].

⁴⁴ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad*. 13. (4. opravené) vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2007.

Výskyt pojmu *sobrietas* ve Starém zákoně: srovnání latinského a českého překladu

Klasifikace	Název knihy	Komparace Neovulgaty a ČEP	Kontextové poznámky
Starý zákon: deuterokanonické knihy	Knihy naučné (<i>sapienciální</i> či básnické a poučné)	<p>Knihy moudrosti, vznik asi v polovině 1. století př. Kr. v Alexandrii</p> <p>„Et, si <i>iustitiam</i> quis diligit, labores huius sunt virtutes: sobrietatem enim et prudentiam docet, iustitiam et fortitudinem, quibus utilius nihil est in vita hominibus.“ (Sap 8,7)</p> <p>„A miluje-li kdo <i>spravedlnost</i>, jejím dílem jsou ctnosti; ona vyučuje rozvaze a rozumnosti, spravedlnosti a statečnosti, nad které v lidském životě není nic prospěšnějšího.“ (Mdr 8,7)</p>	<p>Spravedlnost v sobě zahrnuje čtyři základní ctnosti včetně spravedlnosti v užším slova smyslu. Mezi nimi také <i>sobrietas</i>, zde rozvaha. Výčet odpovídá sókratovsko-platónským představám o ctnostech zakládajících ideální obec (viz další kapitolu práce).</p>
	Sírachovec, vznik ve 2. století př. Kr. patrně v Jeruzalémě	<p>„Quasi vita hominibus vinum, si bibas illud <i>moderate</i>.“ (Sir 31,32) Srov. Sir 31,37: „sanitas est animae et corpori sobrius potus.“</p> <p>„Vino je pro lidi jako sám život (srov. Bible21: víno je elixír života), pokud je piješ s mírou.“ (Sir 31,27) Srov. Sir 31,29a „Trpkostí duši je víno, které se pije nad mírou,“</p>	<p>Srov. Vulgáta [Clementina], 1592: „<i>Æqua vita hominibus vinum in sobrietate : si bibas illud moderate, eris sobrius.</i>“ (Sir 31,32) „Jako život sám je víno, pij jej <i>střídmě</i> a zůstaneš střízlivý.“ Verš 31,32 v Neovulgatě odpovídá verši 31,27 v ČEP; stejně 31,37 = 31,29a.</p>
	Knihy historické (výpravné)	<p>Druhá makabejská, vznik kolem poloviny 1. století př. Kr. asi v Alexandrii</p> <p>„Contristatus itaque animo Antiochus et flexus ad misericordiam lacrimas fudit, propter defuncti sobrietatem et multam modestiam;“ (2Mcc 4,37)</p> <p>„Antiochos se z hloubi duše zarmoutil, byl pohnut lítostí až k slzám při vzpomínce na umírněnost a velkou sebekázeň zesnulého.“ (2Mak 4,37)</p>	

Skloňovaný výraz *sobrietas* se ve Starém zákoně nachází vlastně jen 3x, s přihlédnutím ke staršímu latinskému překladu 4x. Poprvé v Knize moudrosti, kterou Septuaginta nazývá *Moudrost Šalomounova*, neboť se jeho jménem pisatel Moudrosti zaštiťuje. Skutečným autorem byl pravděpodobně zbožný vzdělaný žid

z Alexandrie, znalý helénistické filosofie.⁴⁵ Výraz *sobrietas* je zde ztotožněn s rozvážností, jednou ze čtyř základních ctností, jež jsou všechny plodem lásky ke spravedlnosti.

Obsah Sírachovce je seskládán spíše z drobnějších volně na sebe navazujících myšlenkových oddílů (přísluví, rad, výstrah či zaslíbení).⁴⁶ Mezi část o vysoké hodnotě zdraví (30,14–31,11) a část o bázni Boží (32,14–33,6) vkládá autor knihy širší pojednání o praktických otázkách etikety při stolování, tj. hostinách a pití vína. V tomto pojetí znamená *sobrietas* jednoduše „znalost míry“ a střízlivost.

V kontextu Druhé knihy makabejské z 1. století př. Kr. se zračí význam *sobrietas* podobný křesťanské ctnosti mírnosti (*temperantia*). Podle textu knihy hovoří daný verš 4,37 o umírněnosti a velké sebekázi zesnulého Oniase III., syna Šimeóna II. (srov. Sír 50,1), bezúhonného velekněze, za jehož působení (185–175 př. Kr.)⁴⁷ „bylo bydlení ve svatém městě veskrze pokojné a zákony byly vzorně zachovávány“ (srov. 2Mak 3,1). Onias musel být také obratným politikem, protože „přiměl i krále, aby měli to Místo (Jeruzalém) v úctě; tak Seleukos, král Asie, ze svých vlastních důchodů hradil všechny náklady na obětní služby“ (2Mak 3,2.3). Zároveň však politikem umírněným (*sobrietatem*), jelikož byl ochoten vydat se ke králi, nikoli kvůli obhajobě sebe sama před pomluvami, které o něm šířil představený chrámu Šimeón, nýbrž aby zabránil nepokojům mezi židy („měl na zřeteli prospěch obecný i soukromý všeho lidu“ 2Mak 4,5).

Vzhledem k tomu, že bylo slovo *sobrietas* nalezeno pouze v deuterokanonických knihách, domnívá se autor práce, že jeho výskyt ve Starém zákoně je jedním z důkazů akulturačních snah těch židovských představitelů, kteří se snažili smiřovat židovství s helénistickým životním stylem.⁴⁸ Tomu by odpovídal vznik všech tří zkoumaných knih spadající do úzkého rozmezí mezi 2. a 1. stoletím př. Kr., do období tzv. *intertestamentárního judaismu* – prolínání tradiční židovské kultury s kulturou helénistickou.⁴⁹

⁴⁵ Srov. ČEP, s. 975.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 994–995.

⁴⁷ Srov. heslo *Onias* v Encyklopedii Bible, s. 453. Působil během vlády Seleuka IV. Filopatóra. Srov. ČEP, s. 1089.

⁴⁸ Zatímco ortodoxní židovstvo se pokoušelo helénistickým vlivům čelit, židovská aristokracie se stavěla k helénistickému životnímu stylu otevřeněji pokoušejíc se zajistit přežití židovství v tehdejší společnosti. Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. 2., opravené a rozšířené vydání. Praha: Karolinum, 2019, s. 15, 17–18.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 15. Starozákonní spisy deuterokanonické byly součástí Písma rané církve (Septuaginty), do židovského (palestinského) kánonu však přijaty nebyly. Srov. ČEP, s. 21–22.

V Novém zákoně se pojem *sobrietas* vyskytuje 16x, čtyřikrát častěji než v židovském, s jednou výjimkou v apoštolských listech. Tento nárůst snad dokládá vstřícnější postoj rodícího se křesťanství k helénistickým ideálům.

Výskyt pojmu *sobrietas* v Novém zákoně

Název knihy	Relevantní verše (ČEP, Neovulgata)
Skutky apoštolů	„Pavel odpověděl: Nejsem blázen, vznešený Feste, nýbrž mluvím slova pravdivá a rozumná .“ (veritatis et sobrietatis) Sk 26,25
Římanům	„Každému z vás říkám na základě milosti, která mi byla dána: Nesmýšlejte výš, než je komu určeno, ale smýšlejte o sobě střízlivě , podle toho, jakou míru víry udělil každému Bůh.“ (sed sapere ad sobrietatem) Ř 12,3
Druhý list Korintským	„Když jsme byli ve vytržení, bylo to mezi Bohem a námi, když jsme při smyslech , je to pro vás.“ (sive sobrii sumus) 2K 5,13
První list Tesalonickým	„Nespěme tedy jako ostatní, nýbrž bděme a budme střízliví . Ti, kdo spí, spí v noci, a kdo se opíjejí, opíjejí se v noci. My však, kteří patříme dni, budme střízliví , oblečme si víru a lásku jako pancíř a naději na spásu jako přilbu.“ (sed vigilemus et sobrii simus) 1Te 5,6-8
První list Timoteovi	„Rovněž ženy ať se oblékají slušně a zdobí se prostě a střízlivě , ne účesy a zlatem, perlami nebo drahými šaty,“ (verecundia et sobrietate) 1Tm 2,9 „Spasena bude jako matka, jestliže setrvá ve víře, lásce, svatosti a střízlivosti .“ (sanctificatione cum sobrietate) 1Tm 2,15 „Nuže, biskup má být bezúhonný, jen jednou ženatý, střídmý , rozvážný, řádný, pohostinný, schopný učit,“ (unius uxoris virum, sobrium , prudentem,) 1Tm 3,2 Také jáhenky „mají být čestné, ne pomlouvačné, střídmé (sobrias) , ve všem věrné“ 1Tm 3,11
Druhý list Timoteovi	„Neboť Bůh nám nedal ducha bázlivosti, nýbrž ducha síly, lásky a rozvahy .“ (sed virtutis et dilectionis et sobrietatis) 2Tm 1,7
Titovi	„Má být pohostinný, dobrý, rozvážný (sobrium) , spravedlivý, zbožný, zdrženlivý,“ Tt 1,8 „Starší muži ať jsou střídmí (sobrii) , vážní, rozumní,“ Tt 2,2 „Rovněž mladší muže napomínej, ať jsou ve všem rozvážní (sobrii) ,“ Tt 2,6 „a vychovává nás k tomu, abychom se zřekli bezbožnosti a světských vášní, žili rozumně (sobrie) ,“ Tt 2,12
První list Petrův	„Odhodlaně se tedy připravte ve své mysl , buďte střízliví a celou svou naději upněte k milosti, která k vám přichází ve zjevení Ježíše Krista. (vestrae, sobrii , perfecte sperate in eam) Jako poslušné děti nedejte se opanovat žádostmi, které vás ovládaly předtím, v době vaší nevědomosti; ale jako je svatý ten, který vás povolal, buďte i vy svatí v celém způsobu života. Vždyť je psáno: ‚Svatí buďte, neboť já jsem svatý‘ (srov. Lv 19).“ 1Pt 1,13-16 „Buďte střízliví ! Buďte bdělí ! Váš protivník, ďábel, obchází jako ‚lev řvoucí‘ a hledá, koho by pohltil.“ (Sobrii estote, vigilate.) 1Pt 5,8

Možná klasifikace a syntéza, paralely mezi SZ a NZ:

1. Oranžová: Sobrietas jako *mírné (umírněné) smýšlení a jednání*, v souvislosti s výzvou k sociální integritě a spravedlnosti. V listu Římanům Pavel uceleně shrnuje zásadní téma ospravedlnění z víry v Ježíše Krista. V obsahové rovině staví Pavel na tématech, jež v jeho době římskou obcí silně rezonovala: mír, spravedlnost, zákon a oběť pro druhé.⁵⁰ Po úvodním odstavci 12. kapitoly listu následuje téma jednoty uvnitř obce, kde se vyskytuje výraz sobrietas. Pavel zde vybízí k bratrské lásce a rovněž naráží na princip univerzálního určení dober.⁵¹ Pochopení výrazu v tomto dějinném rámci připomíná význam sobrietas z Druhé knihy makabejské (umírněnost).
2. Modrá: Sobrietas jako *praktická střídmost* týkající se požívání nebo užívání věcí, střízlivost („být při smyslech“), znalost míry (co je přiměřené k něčemu, ne „nad poměry“). V Prvním listu Timoteovi je sobrietas součástí výčtu pravidel pro uspořádání církevní obce. Pavlova napomenutí se vztahovala jak na biskupy jakožto správce Božího domu, tak na laiky. Lze vidět paralelu mezi etiketou v knize Sírachovec a pravidly bezúhonného chování u Pavla.
3. Zelená: Sobrietas jako *náležitě chování, ctnost uvážlivosti*, se ve významu de facto kryje s předchozím bodem. Pavel Titovi opakuje nařízení obsažená v listu Timoteovi. Praktická střídmost vyplývá z rozvahy, podobně jako antická uměřenost⁵² nebo Šalomounova ctnost rozvážnosti.
4. Bílá: Sobrietas jako *výzva k bdělosti*, pozornosti. Představuje novum oproti Starému zákonu. Důvodem k bdělosti je Kristův příchod. Prohloubené porozumění střídmosti se částečně shoduje s významem v prvním bodu. Akcent leží na spravedlnosti z víry (židovské pojetí), založené na věrnosti Bohu, před římskou distributivní spravedlností.⁵³ Tato střídmost znamená upření pozornosti na Krista, v každé chvíli, ve všem, čím člověk prochází a co jej obklopuje.

Zbývá nahlédnout do Katechismu katolické církve, zná-li ctnost střídmosti, a Kompendia sociální nauky církve a sociálních encyklik, abychom ověřili její sociální rozměr. KKC zná čtyři lidské základní mravní ctnosti, tj. „pevné postoje, ustálené sklony, trvale nabyté dokonalosti rozumu a vůle, které řídí naše skutky, vnášejí řád do našich vášní a usměrňují naše chování podle rozumu a víry.“⁵⁴ Mírnost

⁵⁰ Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014. Teologie, s. 358–359.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 370.

⁵² V Aristotelově pojetí je uměřenost specifickou mravní ctností, jejíž měřítkem je rozum; viz další kapitulu.

⁵³ Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 358–359.

⁵⁴ KKC 1804.

(temperantia) „zabezpečuje vládu vůle nad pudy ... dává člověku schopnost vyrovnaně užívat stvořená dobra. Mírná osoba zaměřuje své smyslové tužby k dobru a uchovává si zdravou rozvážnost.“⁵⁵

V Kompendiu [EN] je slovo sobriety právě jednou. Nalézá se v desáté kapitole o otázkách spojených s životním prostředím, podkapitole o společné odpovědnosti všech lidí za jeho ochranu. Tu uzavírá shrnutí výzvy Jana Pavla II. z roku 1991 nabádající ke změně mentality, jež by vedla k osvojení nového životního stylu, „v němž by určitými prvky při rozhodování o spotřebě, šetření a investicích bylo hledání pravdy, krásy, dobra a spojení s ostatními v zájmu společného růstu.“⁵⁶ Z jedenácti sociálních encyklik od roku 1891 se slovo sobrietas vyskytuje jen v *Mater et magistra* z roku 1961. Papež Jan XXIII. v ní zmiňuje střízlivost (sobrietatem, *Nüchternheit*) jako obranu před hédonismem: „Považujeme zde za vhodné upozornit všechny, bohaté i chudé, na smysl života, jak ho chápe křesťanská moudrost. Ta bezpodmínečně vyžaduje vůli být střídmý a s pomocí milosti Boží přinášet potřebné oběti.“⁵⁷

⁵⁵ Tamtéž 1809.

⁵⁶ Kompendium 486. Srov. také Centesimus annus 36.

⁵⁷ MM 234.

2. Proměny pojmu střídmosti v historickém kontextu

„Uved'me též příklady z dlouhé mnišské tradice. Na svém počátku dali mniši přednost útěku ze světa, aby se vzdálili od městského úpadku. Proto vyhledávali poušť v přesvědčení, že je to vhodné místo, kde lze vnímat Boží přítomnost. Svatý Benedikt z Nursie následně chtěl, aby jeho mniši žili ve společenství a spojovali modlitbu a studium s manuální prací (ora et labora). Zavedení manuální práce proniknuté duchovním smyslem se stalo něčím převratným. Lidé se naučili hledat svou zralost a posvěcení ve vzájemném pronikání usebranosti a práce. Tento způsob prožívání práce umocňuje naši schopnost pečovat o životní prostředí ohleduplně a propůjčuje našemu vztahu ke světu zdravou střídmost.“⁵⁸

Kapitolu opět otevírá citát z *Laudato si'*, kde jsou uvedeny příklady zdravého chápání účelu a způsobu lidské práce. Toto chápání se od počátku rozvíjelo jako integrální součást křesťanské spirituality a v ní zakotvených postojů a přístupů ke světu.⁵⁹ Životní praxe benediktinů je toho pěkným příkladem. Pojem střídmost však nesouvisí jen s Biblií a židovsko-křesťanskou tradicí, ale skrytý ve slově uměřenost (*sófrosyné*), se těšil velké oblibě hned několika generací antických filosofů, nejvíce asi u zástupců stoické školy (výše byla již zmíněna jména stoiků Epikteta a Panaitia). Tato kapitola se zaměří na pojem střídmost v politických, filosoficko-teologických a historických kontextech.

2.1. Střídmost jako umírněné politické jednání

V předchozí kapitole jsme narazili na historické vyprávění o – slovy Druhé makabejské – umírněném (sobrietatem) veleknězi Oniasovi, kterého zradil chrámový starší Šimeón kvůli prosazení nového tržního řádu (srov. 2Mak 3,4). Starozákonní knihy Sírachovec a Makabejské spadají do období intenzivního rozšiřování helénistické kultury do celého Středomoří. Historické bádání ukazuje, že mezi obsahy těchto dvou knih existuje napětí. Zatímco starší Sírachovec ještě vcelku klidně recipuje helénismus, Druhá makabejská již líčí odpor ponejvíc ortodoxní části židovské obce proti násilné politice nově nastoupivšího krále Antiocha IV.⁶⁰ a nucené helenizaci za

⁵⁸ LS 126.

⁵⁹ Srov. LS 125.

⁶⁰ Antiochos IV. Epifanés (175-164 př. Kr.), nástupce Seleuka IV. „K jeho počtě měl být Jeruzalém přejmenován na Antiochii.“ ČEP, s. 1090.

jeho vlády.⁶¹ Shrnutí událostí popsaných ve třetí a částečně čtvrté kapitole Druhé knihy makabejské:

„Šimeón se obrátil na místodržícího Sýrie a Fénicie (k nimž patřil i Jeruzalém), pomluvil Oniase a nalákal současně Syřany na obrovský chrámový poklad, který měl potom kancléř Héliodóros na králův rozkaz odnést (2Mak 3,4–14). Héliodóros měl krátce předtím, než se mohl pokladu zmocnit, záchvat slabosti, ale na Oniasovu přímluvu se zotavil (2Mak 3,24-40). Když se Onias odebral na syrský dvůr [ke králi Seleukovi], aby své jednání ospravedlnil (2Mak 4,1-6), využil jeho nepřítomnosti jeho bratr Jáson a nechal se [pomocí úplatku] Antiochem IV. [který mezitím vystřídal Seleuka na trůně] dosadit za velekněze.“⁶²

Toto vyprávění odborně komentuje biblistka Mireia Ryšková: „Se změnou vlády propukly i vnitřní konflikty v samotné domácí vládnoucí třídě, jež se rozpadla na dvě křídla: konzervativní proptolemaiovské kolem velekněze Oniáše a jeho rodiny a reformní proseleukovské křídlo,“ které požadovalo „přizpůsobení židovského náboženství okolnímu světu.“⁶³ Dějinný výzkum jasně nedokládá, že by byl Onias umírněným politikem, jak bylo předjato v úvodní kapitole. V roce 175 př. Kr. Onias rázně vystoupil proti helenizaci Jeruzaléma a reformním snahám jeho bratra,⁶⁴ jehož Bible nicméně vykresluje jako bezbožného zvrhlíka, který naopak rozmach helénismu bezostyšně podporoval (srov. 2Mak 4,13). Sobrietas ve vztahu k Oniasovi snad vyjadřuje jeho (konzervativní) zdrženlivost, věrnost židovské tradici a zásadám, snad jistou osobní asketičnost.

Výhodami a etickou hodnotou umírněného politického jednání se v moderních dějinách podrobně zabýval filosof Harry Clor. Jeho kniha *O střídmosti (umírněnosti): obrana starověké ctnosti v moderním světě*⁶⁵ sestává ze tří obsáhlých tematických pohledů na střídmost (*moderation*). Jsou to: politická umírněnost (vyvažování extrémů), osobní umírněnost (kročení přemíry) a filosofická umírněnost (rozvážnost). Biblická poznámka o Oniasově umírněnosti, jež podnítila náš zájem o tuto

⁶¹ Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 15–17. Kniha Sírachovcova vzniká v době, kdy měli v Palestině mocenský vliv Ptolemaiovci, „kteří byli tolerantní vůči náboženství národů na svém území.“ S nástupem Antiocha IV. z dynastie Seleukovců (kteří získali nad Palestinou mocenskou kontrolu v roce 198 př. Kr.) se situace zostříla, „Seleukovci, jejichž říše nebyla na rozdíl od ptolemaiovského panství centralizovaná, nýbrž rozdrobená, začali svou říši pomocí helénismu (helénistického životního stylu) sjednocovat a upevňovat.“ Obě citace tamtéž.

⁶² Heslo *Onias* v Encyklopedii Bible, s. 453. Poznámky v hranatých závorkách byly doplněny autorem práce.

⁶³ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 18.

⁶⁴ Srov. tamtéž.

⁶⁵ Z originálu: *On moderation: Defending an Ancient Virtue in a Modern World*. Překlady citací z monografie autor práce.

biblickou pasáž, bezprostředně odkrývá prvotní Clorovo dilema týkající se významové stálosti pojmu střídmost. Jde o pojem obecně platný, v tomto smyslu absolutní, nebo relativní, jehož význam je podmíněný místem, časem, osobami a jejich postoji, předsudky, politickou orientací? Co je „umírněný způsob politiky“, bude stejný a shodně posuzovaný vždy a všude, očima všech přihlížejících? „Extremisté ve srovnání s čím, mohli byste se ptát, a není to ten případ, kdy ‚pro jednoho fanatik je pro druhého bojovník za svobodu‘?“⁶⁶

Clor si všímá, že termíny „umírněný“ a „extremistický“ jsou v politických kontextech samozřejmě používány, a zároveň jsou nejčastěji součástí všeobecného diskurzu, když se vztahují k nějakému aktuálnímu politickému dění, tj. posuzování jednotlivých situací, záležitostí a osobností v popředí veřejného zájmu. Upozorňuje, že takovéto hodnocení závislé na podmíněných okolnostech může být povrchní, nekoherentní a zavádějící. Cílem Clorových esejí je definovat obecnější charakter pojmu střídmost (moderation) a navrhnout možnosti jeho aplikace.

„Známe-li umírněné a extremistické režimy, co je činí takovými? Existuje něco jako ‚centristická‘ perspektiva, která by osvětila věčné kontroverze?“⁶⁷ Zdá se, že „umírněnost“ a „extremismus“ jsou fenomény zcela subjektivní, situačně omezené a záležející na názoru, kulturně nebo ideologicky relativní. Náš úsudek, co je a není střídme (nestřídme), spočívá v tom, co identifikujeme jako extrém. Bude tedy nakonec záležet na tom, kdo jaké otázky pokládá v životě za fundamentální.

Partikulární pohled na střídmost „optikou dneška“ Clora neuspokojuje. Domnívá se, že fenomén střídmosti je natolik spjat s lidskou přirozeností (s otázkami morálními, psychologickými a filosofickými), že bez podrobnější znalosti o lidských potřebách a kvalitách jej nelze hlouběji myšlenkově uchopit. Proto studuje Aristotela, Nietzscheho, Freuda, Rousseaua, Montaigne či závěry některých moderních psychologů. Clorovo východisko dobře poslouží i nám v nasměrování dalšího postupu práce. Je třeba hledat a téma promýšlet *trans-situationally* „napříč situacemi“, v pojmech trvalejších postojů a přístupů k životu. Střídmost není pouhá pohodlná prostřednost, „bytí uprostřed jakýchkoli vnímatelných extrémů kolem nás. Umírněný politik je konsenzuální a sjednocuje, hledá shodu napříč politickým spektrem a vyhýbá se ostrým útočným konfrontacím s cílem spojovat.“⁶⁸

Nezdá se od věci na tomto místě před navazující podkapitolou mírně odbočit a uvést dva příklady umírněného politického jednání z historie a současnosti.

⁶⁶ CLOR, Harry. *On moderation*, s. 8.

⁶⁷ Tamtéž, s. 3.

⁶⁸ Tamtéž, s. 10.

2.1.1. Solón: umírněná politika předpokladem vzniku řecké polis

Pro přesvědčivý příklad umírněného politického jednání se vraťme až k počátkům antické civilizace. Budeme hledat příčiny a motivace, které podpořily soudržnost athénské společnosti, a to natolik, že byly překonány přežitky kmenového zřízení a zvykové právo nahradila ústava a zákony: vznikl první městský stát – *polis*.⁶⁹ V nastíněném procesu přerodu, který lze velice dobře pozorovat na rozvoji starověkých Athén v 7. a 6. století př. Kr.,⁷⁰ hrál význačnou roli Solón, historicky věrohodná postava státotvorného politika.⁷¹ Přibližme kontext sociálních poměrů a doby, do které byl Solón pro rok 594/3 př. Kr. zvolen archontem⁷².

Tito nejvyšší attičtí⁷³ úředníci byli vybíráni z eupatridů (*eupatridai*), synů urozených otců, kteří tvořili aristokratickou vrstvu tehdejší společnosti a nahradili dřívější krále. „Eupatridové měli v rukou převážnou část zemědělské půdy. Zemědělství bylo ve všech obcích antického Řecka základním odvětvím výroby. V Athénách, které měly zvláště rozsáhlé zemědělské zázemí, vystoupila rolnická otázka záhy jako hlavní sociální problém.“⁷⁴ Zaslepená honba za ziskem eupatridů, jak se dozvídáme například ze Solónovy básně *Eunomia*, vedla k prohlubování nepoměrů ve společnosti a páchání bezpráví.⁷⁵ Situace nejhůře doléhala na malé rolníky („hektémory“), vykořisťované attickou aristokracií. „Hektémorové odevzdávali část úrody statkářům. Když nemohli – nejčastěji v době neúrody – dostát svým povinnostem, byli nuceni se za dluhy zaručovat svou vlastní osobou nebo členy své rodiny a po nedodržení závazku se stávali otroky.“⁷⁶

⁶⁹ Srov. BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984. Člen-
ská knihovna, s. 278.

⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 283.

⁷¹ Srov. OLIVA, Pavel. *Solón*. Praha: Svoboda, 1971. Portréty, s. 155.

⁷² Jeden z volených vládců v starořeckých městských státech (SSJČ).

⁷³ Oblast s centrem v Athénách.

⁷⁴ BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 283.

⁷⁵ Zlomek básně *Eunomia* reflektující dobové poměry:

„Není to Diova sudba ni bohů nesmrtných vůle,
aby kdy naši vlast postihla zkáza a zmar ...

Nikoli: občané sami chtějí zničit slavné to město,
poslušně kloníce sluch za ziskem v slepotě své,
s nimi pak vůdcové lidu, práv nedbalí, na které čeká
za jejich velkou zpupnost nejedna bída a strast;
nejsou s to, ač syti, své chtějí krotit a v klidu
strojit obvyklý kvas, na němž se veselí duch.

... poslušni křivdy a zla shánějí bohatství jen ...“

Cit. u: OLIVA, Pavel. *Solón*, s. 160, v překladu Stiebitzové, který byl mírně upraven autorem práce: ve třetím verši nahrazen zastaralý tvar chtějí → chtějí, v sedmém verši nejsou → nejsou, v osmém strojit → strojit.

⁷⁶ BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 283.

„Solónovým prvním činem bylo, že zrušil dlužní závazky hektémorů a zakázal napříště ručit za dluhy osobní svobodou. Kromě toho vykoupil všechny Athéňany, kteří byli uvrženi do otroctví a prodáni do ciziny. Tímto zásahem, jenž byl označován jako seisachtheia (= setřesení břemene), byl vytvořen předpoklad k tomu, aby se vytvořila pospolitost všech občanů, jež byla základem existence athénské polis.“⁷⁷

Daný ojedinělý právní zásah se stal předmětem mnoha historických interpretací a protichůdných výkladů. Byl snad Solón politickým radikálem, populistou, který aby si získal přízeň lidu, sebral majetek bohatým, aby jej přerozdělil chudým? Odpovědět nelze s jistotou. Na základě dochovaných pramenů můžeme soudit, že se spíše pokoušel o skutečnou politiku středu než jen o krátkozraké gesto.⁷⁸ Tomu by přisvědčovalo, že Solónův krok nebyl populární ani mezi aristokraty, ani mezi nejchudšími. Podle jedněch zašel až příliš daleko, druzí mu vytýkali přílišnou mírnost. Se seisachtheiou se navíc spojuje Solónovo vykoupení dlužních otroků ze zahraničí. Opět nevíme, jak přesně bylo toto vysvobození realizováno, ani kde na něj Solón vzal prostředky. Existují doklady, že Solón byl záhy po oddlužení osočován z podvodu a obohacení ve svůj prospěch. Obvinění bylo však neopodstatněné, jelikož se pravděpodobně brzy ukázalo, že mu někteří lidé dlužili a on jim dlužní závazky odpustil.⁷⁹

V kontextu těchto zjištění lze opatrně konstatovat, že politická umírněnost stála v základech první evropské predemokracie⁸⁰, pro jejíž zformování bylo nejdříve

⁷⁷ Tamtéž, s. 283–284. „Zrušení dlužního otroctví neznamenal, že by všichni athénští občané měli stejná práva. Základem Solónovy ústavy bylo rozdělení občanů na 4 majetkové třídy podle výnosu z půdy. Významnější úřady byly vyhrazeny dvěma nejvyšším třídám. Minimální byla občanská práva *thétů* (= nádeníci). Až Kleisthenovou ústavou byl završen vývoj Athén od kmenového zřízení k městskému státu.“ Tamtéž.

⁷⁸ O Androtiónovi (athénský politik a historik 4. století př. Kr.) u Plútarcha: „Avšak někteří spisovatelé – mezi nimi Androtión – zaznamenali, že se chudým dostalo úlevy nikoliv zrušením dluhů, nýbrž zmírněním úroků, a že se s tím spokojili.“ Tato ekonomická představa není považována za přesnou, nicméně Androtiónovo pojetí a podobně Isokratovo naznačuje, že „Solón byl zřejmě tvůrcem umírněné ústavy, v níž nebylo místo pro radikální opatření ve prospěch dlužníků.“ OLIVA, Pavel. *Solón*, s. 122. Pro Solóna jako umírněného politika svědčí mimoto záznam z Aristotelovy *Politiky*: „... neboť když lid se stal za perských válek zakladatelem moci námořní, nabyt sebevědomí a přidržel se špatných demagogů místo zdatných politických odborníků – kdežto Solón asi dal lidu jen nejnужnější moc voliti úřady a žádati od nich účtování – neboť kdyby lid neměl ani tohoto práva, byl by ztotočen a odbojný.“ ARISTOTELÉS. *Politika*. 2. vydání. Praha: P. Rezek, 1998, kniha druhá, s. 104.

⁷⁹ „Solón sám první odpustil sedm jemu dlužných talentů z otcova dědictví a přiměl ostatní, aby učinili podobně.“ Ze sbírky zlomků u: OLIVA, Pavel. *Solón*, s. 207.

⁸⁰ Současné chápání výrazu demokracie odpovídá novověké představě demokratického státu utvářeného procesem sekularizace. Srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang – HANUŠ, Jiří. *Vznik státu jako proces sekularizace: diskuse nad studií Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. *Quaestiones quodlibetales*, s. 7–8. Kdežto athénská demokracie vznikala „kolonizací“.

nutné zajistit určitou rovnováhu ve společnosti. Stabilizaci athénské obce předcházela apel na střídmy způsob života, vyžadovaný *seisachtheiou*, jež umožnila také nejchudším lidem získání základních lidských práv, předně práva na osobní svobodu.

2.1.2. Jak umírá demokracie: institucionální nezdrženlivost podnětem rozpadu demokracie

Komplementární příklad docenění umírněné politiky, tentokrát ze současnosti, najdeme ve společné knize politologů Stevena Levitského a Daniela Ziblatta s titulem *Jak umírá demokracie* z roku 2018.⁸¹ Kniha je podložena více než dvacetiletým vědeckým bádáním v oblasti vzniku a působení novodobých totalitarismů zejména v Evropě a Jižní Americe. Níže budeme hledat odpověď na etickou otázku, co je klíčem k politicky odpovědnému jednání v čase, kdy se společnost rozděluje a narůstá v ní nespokojenost, stupňuje se rivalita mezi politickými stranami a objevují se první charismatičtí demagogové ohánějící se snadnými řešeními.

Jedním z fundamentálních pojmů Levitského-Ziblatových analýz je *institucionální zdrženlivost*, kterou politologové definují jako „situaci, kdy nepodnikneme akci, která sice nepřekračuje dikci zákona, zjevně však porušuje jeho ducha. ... Ve společnostech, kde institucionální zdrženlivost hraje silnou roli, nevyužívají politici svých institucionálních výhod v jejich úplnosti, pokud by takový krok mohl ohrozit stávající systém, a to i v situacích, kdy by to bylo, technicky vzato, zcela legální.“⁸²

Levitsky se Ziblatem dokazují, že nejčastěji demokracie upadá, je-li společnost extrémně polarizovaná a mezi politickými stranami vládne nevraživost živěná vzájemnou nedůvěrou. Do této situace se společnosti dostávají typicky v období socio-hospodářských krizí, které bývají spojeny se zvětšujícími se rozdíly mezi sociálními vrstvami, narůstající nespokojeností a rozpadem společnosti do menších zájmových skupin, které vystupují nezřídka proti sobě. Takto krajně rozdělená společnost si pak nemusí dát pozor a svobodně si zvolí budoucího autokrata. Nebo s takovým člověkem, jenž slibuje snadná řešení a jehož popularita rychle roste, uzavře společenství některá z rozhádaných tradičních politických stran, čímž mu umožní přístup k moci.⁸³

Politologové chápou demokracii jako hru, jejíž herní pole je vymezeno dvěma do sebe vsazenými rámci psaných a nepsaných pravidel. Prostor, kde se demokracie

⁸¹ Viz LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018. Globus. Z originálu: *How Democracies Die*. New York: Crown, 2018.

⁸² LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*, s. 151–152.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 33–38.

„hraje“, ohraničují zvnějšku pevné ústavní normy, jejichž překročení se píská – rozhoduje soud. Vnitřní rámec je tvořen stejně tak důležitými nepsanými pravidly, silně vžitými demokratickými zvyklostmi,⁸⁴ které „slouží jako zákonem nevymahatelné ochranné prvky demokracie a brání tomu, aby se každodenní politická soutěž proměnila ve rvačku, v níž je povoleno vše.“⁸⁵

„Představme si demokracii jako hru, kterou chceme hrát donekonečna. Pokud má dojít k dalším herním kolům, musejí se hráči vyvarovat toho, aby členy soupeřova týmu učinili hry neschopnými nebo si je znepřátelili do té míry, že druhý den odmítnou nastoupit. Pokud jeden ze soupeřů nenastoupí, žádné další kolo se už nekoná. To znamená, že i když hráči hrají tak, aby vyhráli, musejí zachovávat jistou zdrženlivost.“⁸⁶

Násilných státních převratů celosvětově ubývá, přesto jsou moderní demokracie dále rozvraceny, jen rafinovaněji a často obtížně postřehnutelnými prostředky (tak tomu bylo například v Gruzii, Maďarsku, Peru nebo Rusku).⁸⁷ Levitsky se Ziblattem důrazně připomínají, že ani ty nejlepší ústavy nedokázaly čelit nástupu totalitních režimů ve 20. století.⁸⁸ „Jako všechny soubory pravidel, i ústavy mají nesčetné mezery a nejsou jednoznačné. Žádný pracovní manuál, a nezáleží na tom, jak podrobný je, nemůže předvídat veškeré eventuality nebo předepisovat, jak se zachovat za všech možných okolností.“⁸⁹ Podobně přemýšlel už Aristotelés, který rovněž nespatořoval chybu v zákonodárci, ale v bezpočtu možných situací. Za ochranný princip před svévolným výkladem právní normy považoval slušnost (*epikie*). Ta má povahu „opravy zákona“ tam, kde je v praxi příliš povšechný. Kdo jedná zdrženlivě a „přísnost práva nezostřuje, nýbrž zmírňuje, i když má zákon na své straně, je slušný.“⁹⁰

V teoretické rovině znamená institucionální zdrženlivost respektování a prosazování v určité společnosti sdílených představ („kódů chování“) o tom, jak se demokracie hraje, aby hra měla smysl.⁹¹ Prakticky požaduje zdržení se extremismu a vyhnutí se takovému jednání, které by posílilo věrohodnost radikálů u veřejnosti. Vyžaduje nepodlehout na první pohled lákavému spojení s populistickým demagogem, i přes výhled momentálního zisku volebních hlasů nebo možnost sestavení vlády. Naopak jde o požadavek, aby se byly schopny domluvit samy

⁸⁴ Srov. tamtéž, s. 144.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž, s. 153.

⁸⁷ Srov. tamtéž, s. 19–23.

⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 140.

⁸⁹ Tamtéž, s. 142.

⁹⁰ Srov. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2., rozšířené vydání. Praha: P. Rezek, 1996, s. 145–146.

⁹¹ Srov. LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*, s. 144–146.

politické strany, ve výjimečných případech nevyjímaje ideologických oponentů, hrozí-li zemi ztráta demokratické svobody. To znamená postavit demokracii a státní integritu nad svoje ego a stranické zájmy.⁹²

Za hlavní cíl politické umírněnosti lze považovat sjednocení: mezi politickými rivaly, jak také požadoval výše Clor, a občanské společnosti. Sjednotit společnost však neznamená nasadit všem jednotnou uniformu, prosadit jediný platný názor či absolutizovat vládnoucí ideologii.⁹³ Potenciál souladu různorodých a nesouměrných sociálních sil roste s uvědomělou schopností každého jedince, parlamentních stran, vlády a hlavy státu skládat tyto síly nikoli na přímce, jelikož pak by výsledná síla přerostla v totalitní jednotu, která stojí na vyloučení všech, kdo mají jiný názor, ale ve směru skládání sbíhavých vektorů. Tímto skládáním rozmanitých společenských tendencí vzniká prostor, kde se názorové směry mohou nenásilně setkat a vytvořit pestrou snášlivou jednotu.

Jedná-li politik nezdrženlivě, ve výkladu právních norem jde až po samu mez („institucionální hra na hraně“⁹⁴), přičemž využívá legislativních mezer a nedbá slušnosti, posouvá se hranice tolerance ve sdíleném přesvědčení společnosti, kam až si kdo může dovolit zajít. Proto považují Levitsky a Ziblatt institucionální zdrženlivost, kterou bychom optikou této práce interpretovali jako politickou umírněnost, za esenciální ochranný prvek demokracie.

2.2. Střídmost jako kardinální ctnost v diachronní perspektivě

V širším slova smyslu se v této podkapitole budeme dotýkat pojetí etiky vyzdvihující význam charakteru a osobnostních kvalit člověka před důrazem na plnění povinnosti (Kant) či důsledky jednání (konsekvencialismus), tedy etiky ctnosti. Filosof zastávající tuto etickou koncepci by nám nejspíš dal toto doporučení: „Jednej, jako by jednal ctnostný člověk na tvém místě.“⁹⁵ Příklad střídmého jednání logicky předchází jakékoli další uvažování o stejnojmenné ctnosti. Na druhou stranu pouhá suma jednotlivých příkladů umírněného jednání nevytváří obecnou definici střídmosti.

⁹² Srov. tamtéž, s. 44–46. Srov. také viz LINZ, Juan J. *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978.

⁹³ „Společnost nemusí být sjednocená, musí ale najít způsob spolupráce. Není to otázka ideologického zestejnění. Politika se netýká našich hlubokých přesvědčení, ale toho, co teď budeme dělat.“ Jan Sokol. LIEBREICH, Jiří. *Sokol: Zeman hraje roli lidového strejce, Drahoš je normální člověk* (18.01.2018) [2019-11-24]. <<https://www.e15.cz/volby/prezidentske-volby-2018/sokol-zeman-hraje-rol-i-lidoveho-strejce-drahos-je-normalni-clovek-1342339>>.

⁹⁴ Z angl. *Constitutional hardball*. Srov. LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*, s. 155.

⁹⁵ Srov. ATHANASSOULIS, Nafsika. *Virtue Ethics*. In Internet Encyclopedia of Philosophy. Dostupné: <<https://www.iep.utm.edu/virtue/>> [2020-04-07].

Proto se jeví vhodné dále sledovat střídmost jako ctnost. V návaznosti na úvodní kapitolu zúžíme náš pohled na zkoumání antického systému kardinálních ctností.

Zopakujme, že jsou to moudrost, spravedlnost, statečnost a mírnost, a termínem kardinální je poprvé označil biskup Ambrož na konci 4. století. Svou koncepci etiky ctnosti rozpracoval ve spisu *De officiis*, který je patrně prvním seriózním pokusem o systematický výklad křesťanské etiky.⁹⁶ Spis nazývá a strukturuje Ambrož podle vzoru Ciceronova neméně významného díla *De officiis*⁹⁷ (O povinnostech) z 1. století př. Kr. Koncept těchto čtyř ctností má však hlubší kořeny sahající až k počátkům filosofie, zřetelně o nich mluví Sókratés ústy Platóna v Dialogu *Ústava*⁹⁸ ze 4. století př. Kr.

*Platónův Sókratés: Jistě nikdy nebývá opouštěn od bohů ten, kdo se s dobrou vůlí vynasnažuje, aby se stával spravedlivým a aby se, pokud člověku možno, konáním ctnosti připodobňoval bohu*⁹⁹

Ve čtvrté knize *Ústavy* jsou vyjmenovány čtyři ctnosti, starší překlady uvádí dokonalosti, které zakládají dokonale dobrou, ideální obec. Jsou jimi moudrost,¹⁰⁰ statečnost,¹⁰¹ rozumnost čili uměřenost a největší z nich spravedlnost,¹⁰² jež předchází ctnosti zakládá.

Uměřenost je v Sókratových očích vlastnost podobající se souzvuku a souladu, neboť se „rozprostírá po celé obci naprosto ve všech jejích částech jako po strunách a vyvolává souzvuk nejslabších, nejsilnějších i středních, ať už jejich rozumem či jejich silou, počtem nebo penězi nebo něčím podobným.“ Je tedy přirozeným souzvukem „horšího s lepším v tom, které z nich má mít řídicí úlohu jak v obci, tak

⁹⁶ Srov. The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis*.

⁹⁷ Viz český překlad: CICERO, Marcus Tullius. *O povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi*. Praha: Svoboda, 1970. Antická knihovna.

⁹⁸ PLATÓN. *Ústava*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. Překlad Radislava Hoška.

⁹⁹ Píše Platón v *Ústavě*. Cit. u: ARISTOTELÉS. *Etika Níkomachova*, s. 7.

¹⁰⁰ Na otázku, které že vědění zakládá moudrost obce, odpovídá Sókratés, že nikoli vědění týkající se jednotlivých činností v obci (jako je vědění tesařů nebo kovářů), ale vědění „obecné“, týkající se celé obce, tj. toho, jak má co nejlépe přistupovat k sobě i jiným obcím. Toto vědění spatřuje Sókratés ve vědění střežit, jež náleží těm správcům obce, kteří jsou dokonalí (ostatní je tak nazývají) strážci. Srov. PLATÓN. *Ústava*, s. 186–187.

¹⁰¹ Je podle Sókrata jakýsi druh zachování, a totiž zachování, „jehož se nám dostalo pomocí výchovy od zákona o tom, co jsou to věci, jichž je třeba se bát, a jaké jsou.“ Tj. povaha, kterou vojáci dostali výchovou (nasákli zákony jako barvivo), aby odolali slasti i trýzni, strachu i žádostem. Srov. tamtéž, s. 187–190.

¹⁰² Je imperativem, aby si každý hleděl svých povinností a neuchvacoval povinnosti druhého, ani je nekumuloval. Srov. tamtéž, s. 193–198.

v každém jednotlivci.“ Podobá se řádu, jenž vzniká ovládnutím všemožných libostí a žádostí podle rčení, že je člověk „silnější sebe sama“.¹⁰³

Sókratův výklad tohoto rčení: „V témže člověku – pokud se týká duše – je obsaženo jednak něco, co je lepší, jednak něco, co je horší; a kdykoliv má část svou podstatou lepší vládu nad částí horší, znamená to ‚být silnější sebe sama‘ – a to jistě zasluhuje chválu.“¹⁰⁴ Lepší část se může ztenčit vlivem výchovy a dalších vlivů, a pokud se tak stane, chová se člověk jakoby „slabší sebe sama“, za což bývá kárán a nazýván nezdrženlivým. Rozumná (uměřená) obec je ta, jež je „silnější než slasti a žádosti a silnější sebe sama“, prosta žádostí, „jež se dávají vést uvažováním ve spojení s rozumem a správným míněním.“¹⁰⁵

*Aristotelés: blaženost je v ctnosti, opravdový politik o ni nejvíce usiluje*¹⁰⁶

Aristotelovo jméno nefiguruje v přímé linii komentářů ke kardinálním ctnostem, ale svým univerzálním duchem, který inspiroval většinu teoretiků etiky ctnosti,¹⁰⁷ si zasluhuje naši pozornost. Aristotelés pokládal za ctnostné tíhnutí ke středu, protože střed bývá chválen. Střed na pomyslné úsečce znamená rovnost mezi dvěma krajními body – nadbytkem a nedostatkem. Vzhledem ke člověku jde o individuální volbu, kdy střed pro jednoho nemusí odpovídat středu druhého (je-li pro někoho dvacet kilometrů chůze tak akorát, ba dokonce mnoho, jiný bude na této vzdálenosti začínat). Z toho plyne, že se nejedná o pouhý aritmetický průměr. Čeho je pro jednoho nadbytek, může být pro druhého nedostatek.¹⁰⁸

Tíhnutí ke středu mezi dvěma špatnostmi, způsobenými nadbytkem a nedostatkem, ve vnitřním prožívání člověka a v jeho chování definuje Aristotelés jako mravní ctnost. Určitou ctnost získáváme návykem (habitem),¹⁰⁹ tím že se pro ni vědomě rozhodujeme, a to hledáním a volbou sobě přiměřeného středu, vymezeného úsudkem.¹¹⁰ Doslova si tak zvykáme na to, být dobrými.

Uměřenost (*sófrosyné*), společně se statečností, je podle Aristotela specifickou mravní ctností (*éthikai*).¹¹¹ Nalézá se mezi nadbytkem (nevázaností, *akolasia*)

¹⁰³ Srov. tamtéž, s. 192.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 191.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 191–192.

¹⁰⁶ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 46.

¹⁰⁷ Srov. ATHANASSOULIS, Nafsika. *Virtue Ethics*.

¹⁰⁸ Srov. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 57–59.

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 56–57.

¹¹⁰ Srov. tamtéž, s. 59.

¹¹¹ Srov. tamtéž, s. 89.

a nedostatkem (necitelností, *anaesthesia*) slasti (*hedone*).¹¹² Jak přesně střed určit, kde stanovit meze? Vodítkem nám má být náš rozum, vzdělání a zkušenosti, v případě pochyb se máme zachovat tak, jak by se v dané situaci zachoval člověk rozumný; protože „každý znalec se vyhýbá nadbytku a nedostatku a vyhledává středu a tento si vybírá.“¹¹³

*M. T. Cicero: neboť co se sluší, je čestné, a co je čestné, to se sluší*¹¹⁴

Nemálo o obsahu Ciceronových *Officií* se dočítáme v předmluvě jejich českého překladu od klasického filologa Jaroslava Ludvíkovského, která je jakýmsi konspektem knihy komentovaným v dobových souvislostech. Cicero adresoval *Officia* synu Markovi krátce před svou smrtí v roce 43 př. Kr. Jeho působení spadá do let těžké krize římské republiky a *Officia* byla sepsána v duchu obrany republikánské ústavy.¹¹⁵ Cicero v nich čerpal hlavně z myšlenek řeckého stoicismu a nové Akademie, nejvíce pak zůstal dlužen Panaitiovi z Rhodu (asi 180–110), čelnému představiteli stoické školy.¹¹⁶ Základ Panaitiovy etiky, tedy i etiky Ciceronovy, je metafyzický, spojený se stoickým pojmem *fysis*, přirozenosti ve smyslu podstaty, kosmického rozumu a mravního řádu. Žít ctnostně znamená žít ve shodě s *fysis*.

Cicero vidí původ čestného jednání ve ctnosti, která sestává ze čtyř složek. „Bud' souvisí s pronikavým poznáním pravdy (moudrost), nebo s vůlí dbát zájmů lidské společnosti, dávat každému, což jeho jest, a zachovávat smlouvy (spravedlnost), nebo s velikostí a silou ducha vznešeného a nepřemožitelného (statečnost), nebo konečně se zachováváním řádu a míry ve všech činech a slovech, v čemž spočívá uměřenost a zdrženlivost.“¹¹⁷ Uměřenost vyžaduje smysl pro pořádek a důslednost, projevuje se v ovládnutí citů a vášní, je mírou v jednání. Učí nás šetrnému ohledu vůči druhým, zajišťuje nám jejich přízeň. Podle Cicerona úzce souvisí se slušností (zde lat. *decorum*). Té se Cicero ve výkladu uměřenosti obšírně věnuje. Slušnost vnáší řád a stálost do našich slov a činů, propůjčuje jim ladnost. „Jako krása těla ladným složením údů vzrušuje zrak a těší jej právě tím, že všechny části těla v jakémsi půvabu mezi sebou souhlasí.“¹¹⁸

¹¹² Srov. tamtéž, s. 362. „Při slastech a strastech, ovšem ne při všech, a ještě méně při strastech, středem jest uměřenost, nadbytkem nevázanost. Sotva jsou však lidé, kteří nedosahují míry ve slastech; pročez takoví ani jména nemají, snad je můžeme nazvat bezcitelnými.“ Tamtéž, s. 60.

¹¹³ Srov. tamtéž, s. 58–59. „Děti a lidé nevzdělání správného úsudku nemají, těm musí říci, co je dobré a co špatné, člověk rozumný, jehož rozumnost, vyplývající z vytříbeného úsudku, udává směrnice, jak si vésti v jednotlivých případech.“ Tamtéž, s. 290.

¹¹⁴ CICERO, Marcus Tullius. *O povinnostech*, s. 62.

¹¹⁵ Srov. tamtéž, s. 7–11.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 15. Srov. také The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis*.

¹¹⁷ Srov. tamtéž, s. 31.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 64.

Praktickou radou uměřenosti je nepouštět se do ničeho, pro co nemáme pádné argumenty. Po Aristotelově vzoru mají být pudy podřízeny rozumu, nemají jej předcházet (nezdrženlivostí), nebo se za ním zpožd'ovat (leností). Cicero komentuje též povahu žertování. To nemá být nevázané, nýbrž jemné a vtipné. Existuje dvojí způsob žertování: sprostý a oplzlý, a vkusný a duchaplný. Druhý typ doporučuje Cicero v rámci duševní hygieny i vážnému člověku.¹¹⁹ Uměřenost nesmí potlačovat naše nejvlastnější povahové rysy, neboť ty dávají vyniknout naší osobnosti. „Toto pozorování nás vede k tomu, abychom zkoumali, jaké jsou naše povahové zvláštnosti, a ty abychom pěstovali, nechtějíc zkoušet, jak by nám slušela cizí povaha, neboť každému nejlépe sluší to, co je na něm nejosobitějšího.“¹²⁰ Znakem uměřenosti je vyrovnanost v tom, kdo jsme, v tom, co děláme a v celém našem životě.¹²¹

*Ambrož: bázeň před Bohem je počátek moudrosti a postoje mysli, který zaručuje štěstí*¹²²

V analogii k Ciceronovým *Officiím* je Ambrožův spis *De officiis* adresován jeho duchovním synům, milánským kněžím. Uměl však oslovit i nekřesťanské intelektuály pozdní antiky. Ve spisu přejímá Ambrož filosofický koncept vyjádřený ve čtyřech ctnostech od starších autorů, odlišně vysvětluje jejich podstatu. Zatímco Cicero chápe přirozený zákon (*fysis*) po vzoru *stoy*, Ambrož zakládá ctnosti na Božím zjevení. Ctnostné jednání začíná u Ambrože bázni před Bohem a s ním spojené ctnosti vyplývají z Božího stvořitelského plánu. Přesto Ambrožovým ctnostem zůstává stoické zabarvení, hlavně statečnosti a umírněnosti.¹²³ Pod mírností (*temperantia*) uvažujeme vnitřní pokoj, šetrnost, milost umírněnosti, zájem o to, co je čestné či obyčejnou slušnost.¹²⁴

Ctnost mírnosti (v překladu Ambrožova spisu *moderation, temperance*) se má projevovat jak v chování, tak ve způsobu řeči. Drží jazyk na uzdě, chrání jej před vypuštěním štiplavé poznámky. Mírnost nejen nehanobí, též toho, kdo pomlouvá, odmítá poslouchat. Ambrož uvádí příklad ze starozákonního příběhu o Josefovi: „Přesně tak se Josef zachoval: otočil se a běžel o život, zanecháváje svůj plášť za sebou, než aby poslouchal urážlivé poznámky. Pokud někdo působí, že nemá problém takové věci poslouchat, podněcuje jiné, aby s nimi přicházely.“¹²⁵ Pomlouvá-li

¹¹⁹ Srov. tamtéž, s. 65–66.

¹²⁰ Tamtéž, s. 69.

¹²¹ Srov. tamtéž, s. 68–70.

¹²² Srov. AMBROSE – DAVIDSON, Ivor J. *De Officiis: Edited with an Introduction, Translation, and Commentary (Two Volume Set)*. [Oxford Scholarship Online, 2004, 2020-04-30], kniha první, čl. 1.

¹²³ Srov. The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis*.

¹²⁴ Srov. AMBROSE – DAVIDSON, Ivor J. *De Officiis*, čl. 210.

¹²⁵ Tamtéž, čl. 76.

někdo, zneužívá toho, k čemu byl jazyk určen.¹²⁶ Ticho, je-li namísto, vytváří prostor pro všechny ctnosti a je také projevem mírnosti.¹²⁷ Ptáme-li se, jak se máme modlit, mírnost bývá nejlepším rádcem, má hlas u Boha. „Umírněnost je skvělá věc, protože se nezajímá o prosazení svého práva, nic pro sebe nevyžaduje, nic neočekává, a tak či onak se drží v mezích vlastních možností; přece je v Božích očích bohatá – a v jeho očích nikdo není bohatý. Umírněnost je bohatá, protože je součástí samotného Boha.“¹²⁸

V tónu hlasu a pohybu těla Ambrož kritizuje v duchu Ciceronově na jedné straně změkčilost, na druhé hrubost. Vybízí k napodobování přírody: „její obraz je pravidlo, kterým by se mělo řídit naše chování, a vzor toho, co je čestné.“¹²⁹ Ambrož vymezuje, že každému našemu jednání musí předcházet úvaha, co je vhodné v daném konkrétním případě, je třeba přihlídnout k okolnostem, životním fázím, vlastním schopnostem. Podobně jako Aristotelés zdůrazňuje Ambrož, že co je vhodné pro jednoho, nemusí sedět druhému. Jedno rozhodnutí je správné v době ohrožení, jiné za dobrých podmínek.¹³⁰ „David tančil před Pánem, Samuel ne.“¹³¹

Nakonec Ambrož nabádá, abychom se drželi těch, kdo jsou mírní. Navazování přátelství se zralými lidmi nám umožňuje nechat se od nich vést a nasáknout jejich charakterem. Je to jako vyrazit na cestu s průvodcem znalým místních cest. Oč víc bychom se měli přidržet znalců cest životních? Není snadné ve všem udržovat umírněnost a řád, jejím plodem je ladnost života.¹³²

Provedme shrnutí dosavadních výsledků práce. V první kapitole byl hledán pojem střídmost (*sobrietas*) v českých a zahraničních encyklopediích za účelem předporozumění kontextům, v jakých se obvykle používá. Definovali jsme termín kardinální ctnosti a ověřili výskyt pojmu *sobrietas*, kterého se přidržuje papež František v encyklice *Laudato si'*, ve Starém a Novém zákoně. Pokusili jsme se stanovit význam daného pojmu na základě historických a věcných souvislostí jeho užívání v biblických textech. Výsledkem bylo utřídění toho, co může výraz *sobrietas* v Bibli vyjadřovat, do čtyř významových okruhů: 1) *sobrietas* jako umírněné smýšlení

¹²⁶ Srov. tamtéž. Cicero píše: „Spravedlnost znamená neubližovat lidem, šetrnost neuráží je; z toho je také jasný význam pojmu slušnost.“ CICERO, Marcus Tullius. *O povinnostech*, s. 64.

¹²⁷ Srov. tamtéž, čl. 68.

¹²⁸ Tamtéž, čl. 70.

¹²⁹ Tamtéž, čl. 84.

¹³⁰ Srov. tamtéž, čl. 213.

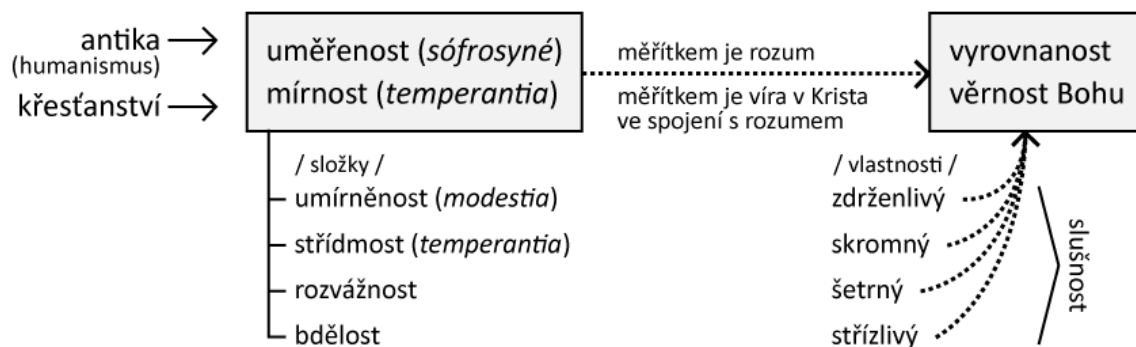
¹³¹ Tamtéž, čl. 214.

¹³² Srov. tamtéž, čl. 219.

a jednání; 2) jako praktická střídmost; 3) jako ctnost uvážlivosti; 4) jako výzva k bdělosti a následování Ježíše.

Tato kapitola zkoumala obecný pojem střídmosti na příkladu umírněného politického jednání, včetně exkurzu do oblasti současné politologie. Našli jsme umírněnost v „politické hře“ jako nástroj rozvoje demokracie a institucionální nezdrženlivost, díky níž demokracie upadá. Dále jsme se zabývali střídmostí jako kardinální ctností z filosoficko-teologické perspektivy vybraných autorů antiky. V tomto náčrtu genealogie křesťanské ctnosti mírnosti (*temperantia*) jsme nechali promlouvat Sókrata ústy Platónovými, Aristotela, Cicerona a učitele církve Ambrože. Kapitola dokládá významnou recepci starořeckého etického rámce čtyř ctností křesťanstvím, i specifika křesťanského pohledu v Ambrožově spisu *De officiis*.

Rozlišení složek ideálu střídmosti v analogických liniích řecko-latinského myšlení a křesťanské ctnosti mírnosti

Rozrůznění pojmu střídmosti a jeho hledání ve zdánlivě nesourodých vodách pramenů posledních kapitol může působit nahodilým dojmem. Je nezbytné syntetizovat a systematizovat závěry. Autor práce se rozhodl pro grafické znázornění výše, jehož obsah bude v následující kapitole srovnán s používáním výrazu *sobrietas* u papeže Františka.

3. Encyklika *Laudato si'* papeže Františka

„Proto nastal čas prijímať jistý pokles miesto rústu v niektorých častiach sveta, čímž sa zaisťujú zdroje, aby bolo možné zdravě rústať v iných častiach. Benedikt XVI. ríkal: Je nezbytné, aby technologicky rozvinuté spoločnosti boli ochotny podporovať jednaní, ktoré sa vyznačujú střízlivostí, pričom omezuje svoju spotrebu energie a zlepšujú podmienky jej využívání.“¹³³

Laudato si' je považovaná za prvú papežskú encykliku o ekológii. Ekologická tematika a s ňou spojené etické otázky boli prítomné už v predchádzajúcich sociálnych encyklikách, kde jim však až na výnimky nebol venovaný ucelenejší priestor. Poprvé naráža na vzťah človeka a prírody Jan XXIII. v dokumentu *Mater et magistra*,¹³⁴ v ňomž sme tiež dříve našli pojem *sobrietas*. Poněkud obsáhlejšie sa eko-etickým otázkám venovali papežové Jan Pavel II. a Benedikt XVI.¹³⁵

Papež František v textu *Laudato si'* často cituje ze sociálnych encyklik a ďalších dokumentů práve týchto svých předchůdců Jana Pavla II. (*Centesimus annus* vzpomíná 7x) a Benedikta XVI. (*Caritas in veritate*, „Láska v pravdě: encyklika o integrálním lidském rozvoji“, zmiňuje dokonce 13x). Přejatý text od Benedikta XVI. v uvozující citaci pochází z *Poselství ke Světovému dni míru 2010* s názvem „Chceš-li být tvůrcem míru, ochraňuj stvoření“. V této kapitole se budeme zabývat základními východisky encykliky *Laudato si'*, jejími nosnými tématy a pojmem *sobrietas* v pojetí papeže Františka.

¹³³ LS 193. Srov. také Benedikt XVI.: *Poselství ke Světovému dni míru 2010*, 9: AAS 102 (2010), 46.

¹³⁴ Srov. LORENZ, Ursula. *Umweltethik – ein evangelisch-katholischer Vergleich*. Göttingen: V&R Unipress, 2013, s. 66–67. Srov. také HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. Die Enzyklika „Laudato si'“ von Papst Franziskus, s. 156. V *Mater et magistra* stojí v souvislosti nepochybně mezi počtem obyvatelstva a životními prostředky: „Hledíme-li však na poměr mezi růstem obyvatelstva a možnostmi jeho výživy ze světového hlediska, nezdá se, že by v dnešní době nebo v blízké budoucnosti musel působit vážné nesnáze. ... Nadto vložil Bůh ve své dobrotě a moudrosti do přírody téměř nevyčerpatelné možnosti a lidem dal tolik duševních schopností, že mohou s pomocí vhodných nástrojů využít těchto přírodních darů k uspokojení svých životních potřeb.“ MM 188–189.

¹³⁵ Srov. ŠTICA, Petr. Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva.

3.1. Uvedení do textu encykliky: východiska a hlavní obsahové rysy

Bud' pochválen: encyklika o péči o společný domov, zní podtitul papežského dokumentu. „Laudato si’“, otevírá papež František encykliku chvalozpěvem Františka z Assisi. Náš společný domov je jako naše sestra a matka, s nimiž sdílíme naše bytí a jichž je potřeba si vážit. Nezodpovědným užíváním a zneužíváním dober, která do země vložil Bůh, utlačujeme naši planetu podobně, jako mají mocnější sklon utiskovat bezbranné a špatní panovníci svůj lid. „Násilí, které tkví v lidském srdci zraněném hříchem, se projevuje i v příznacích nemocí, které nacházíme v půdě, vodě, ovzduší a u živých tvorů.“¹³⁶ V této analogii jde o víc než jen znázornění problému. František uvádí čtenáře k vědomí, že „lidské i přírodní prostředí upadají společně.“¹³⁷ „Že opravdový ekologický přístup je stále více přístupem sociálním, který musí v diskusích o životním prostředí brát v úvahu spravedlnost, aby se dopřálo sluchu jak křiku země, tak i křiku chudých.“¹³⁸

Tato hluboká provázanost mezi péčí o přírodu a naší pozorností k potřebám chudých je jakýmsi leitmotivem prostupujícím celou encykliku. Nejvýstižněji to papež formuluje v kapitole o „integrální ekologii“: „Neexistují dvě oddělené krize, tedy krize životního prostředí a krize sociální, nýbrž jedna a komplexní sociálně-environmentální krize.“¹³⁹ Otázky spjaté s ochranou životního prostředí a klimatu mají nepostradatelnou sociální dimenzi, kterou nesmíme opomenout, protože vykořisťování země vede především k utrpení nejchudších.¹⁴⁰ Řečeno s bývalým jezuitou a nyníjším viceprezidentem Postupimského institutu pro výzkum klimatických změn (*Potsdam-Institut für Klimafolgenforschung*): „Je snažnou prosbou papeže, nikdy neoddělovat naše nasazení pro životní prostředí a pro chudé. Encyklika proto též není o klimatu, ale o spravedlnosti.“¹⁴¹ Takto nahlíženo se *Laudato si'* skutečně řadí po bok předcházejících sociálních encyklik a v odborných kruzích je chápána jako „sociální encyklika o ekologických otázkách“.¹⁴²

¹³⁶ LS 2.

¹³⁷ LS 48.

¹³⁸ LS 49.

¹³⁹ LS 139. „Integrální ekologie je centrální téma *Laudato si'*. Lze jí rozumět ve třech rovinách: jako porozumění, že propojenost je v jádru reality, jako úhel pohledu, který vnímá propojení mezi lidmi a zbytkem stvoření, a jako morální princip pro jednání v souladu s ostatním stvořením.“ MILLER, Vincent J. *The Theological and Ecological Vision of Laudato si'*, s. 11.

¹⁴⁰ Srov. KOS, Elmar. „*Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.*“, s. 78.

¹⁴¹ Cit. u: tamtéž. Překlad autor práce. Srov. také cit. u: KRUIP, Gerhard. *Umweltethik und Nachhaltigkeit in christlicher Perspektive*, s. 328.

¹⁴² Srov. ŠTICA, Petr. *Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva*.

3.1.1. Základní charakteristiky dokumentu: noví adresáti, odhodlanost k dialogu, recepce neobvyklých pramenů a výstavba encykliky

Encyklika na první pohled upoutá adresováním svého obsahu „každému člověku této planety.“¹⁴³ Papež explicitně navazuje na tradici, kterou v sociálních encyklikách zahájil papež Jan XXIII.,¹⁴⁴ jenž mezi adresáty svého sdělení *Pacem in terris* zahrnul „všechny lidi dobré vůle“. Papež František okruh příjemců dále rozšiřuje a obrací se *ke všem* „s úmyslem navázat dialog týkající se našeho společného domova.“¹⁴⁵ Pozvání k dialogu a upřímná touha po odpovědi, s níž koresponduje volba osobnějšího vyjadřovacího stylu v porovnání s encyklikami předcházejících papežů, jsou zřejmě nejvladnějším rysem *Laudato si'*. „V dřívějších papežských prohlášeních užíval jejich autor *pluralis majestatis*, slavnostní *My*. Chtěl tím zdůraznit své významné postavení, zastupoval církev jako *mater et magistra*, matku a učitelku lidstva. Tohoto nároku se František vzdává a používá stejně jako ve své první exhortaci *Evangelii gaudium* ich-formu, čímž dává najevo svoji připravenost k dialogu.“¹⁴⁶

„Naléhavě vyzývám k novému dialogu o tom, jak se bude utvářet budoucnost planety. Je třeba, abychom se do jednání zapojili všichni, vždyť krize životního prostředí a její lidské kořeny se týkají a dotýkají nás všech.“¹⁴⁷ Odhodlanost k dialogu papeže Františka se projevuje ve způsobu, jakým předává své poselství, chce být srozumitelný,¹⁴⁸ a v užívání v rámci papežských dokumentů dosud neobvyklých pramenů. K Františkově stylu patří schopnost mluvit obraznou řečí, kterou pokládá za jednu z nejdůležitějších dovedností kazatele.¹⁴⁹ „Přitažlivý obraz působí, člověk vnímá podávané poselství jako něco důvěrně známé, blízké, reálné a propojené s jeho vlastním životem.“¹⁵⁰

Vzbuzuje pozornost, že František cituje vedle svatých a blahoslavených, vedle převážně již zmíněných pokoncilních papežů a vedle teologů a církevních dokumentů také představitele jiných křesťanských vyznání, jiných náboženství,¹⁵¹ též filosofy a sekulární dokumenty. Zevrubně nechává promlouvat „drahého ekumenického

¹⁴³ LS 3.

¹⁴⁴ Srov. KRUIP, Gerhard. *Umweltethik und Nachhaltigkeit in christlicher Perspektive*, s. 328.

¹⁴⁵ LS 3. Srov. také HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. *Die Enzyklika „Laudato si'“ von Papst Franziskus*, s. 157–158.

¹⁴⁶ KOS, Elmar. *„Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.“*, s. 87. Překlad autor práce.

¹⁴⁷ LS 14.

¹⁴⁸ Srov. *Evangelii gaudium* 156. Srov. také *Evangelii nuntiandi* 40.

¹⁴⁹ Srov. EG 157. Srov. také KOS, Elmar. *„Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.“*, s. 88.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ „Nemůžeme však nevidět, že mimo katolickou církev také jiné církve a křesťanská společenství – jakož i jiná náboženství – vyjádřily hlubokou starost a rozvinuly hodnotnou reflexi témat, která leží na srdci nám všem.“ LS 7.

patriarchu Bartoloměje“, krátce cituje islámského súfího Ali Al-Khawwase nebo básníka Dante Alighieriho. Mezi zohledněnými mysliteli nechybí jména argentinského jezuita, umírněného zastávce teologie osvobození, Juana Carlose Scannone, a rovněž jezuita, teologa a přírodovědce, Pierra Teilharda de Chardin, jenž byl v minulosti učitelským úřadem církve dlouhodobě odmítán.¹⁵² Několikrát papež cituje z díla Romana Guardiniho *Konec novověku*¹⁵³. Nikoli bezvýznamný je motiv sounáležitosti, který se obráží v častém čerpání z dokumentů místních církví a biskupských konferencí všech osídlených kontinentů.¹⁵⁴ Z citovaných sekulárních dokumentů zmiňme například *Deklaraci Konference OSN o životním prostředí a rozvoji* z roku 1992 a *Konvenci o biologické rozmanitosti* z téže konference či *Chartu Země (Earth Charter)*.

Text encykliky je strukturován podle trojkroku *vidět – soudit – jednat*, který je doporučeným metodickým postupem pro křesťanské sociálně-etické texty od pontifikátu Jana XXIII.¹⁵⁵ V prvním kroku se papež František zabývá příznaky a hlubšími příčinami současné environmentální krize. Tomu odpovídá 1. kapitola: Co se děje našemu domovu, ve které papež shrnuje „nejlepší plody dnes dostupného vědeckého bádání“,¹⁵⁶ a 3. kapitola: Lidský kořen ekologické krize. Mezi symptomy jsou jmenovány tři hlavní okruhy, kde je globální zhoršování životního prostředí zvláště patrné: znečištění a klimatická změna, otázka dostupnosti vody a ztráta biodiverzity.

Druhému kroku – soudit – odpovídá 2. kapitola: Evangelium stvoření, v níž papež předkládá argumenty z židovsko-křesťanské tradice, a 4. kapitola: Integrální ekologie, tj. přístup pokoušející se zohlednit všechny aspekty světové krize, a proto spojuje environmentální, ekonomickou a sociální ekologii do jediného pojmu integrální ekologie.¹⁵⁷ Třetí krok je obsažen v 5. kapitole, jež se věnuje tomu, jak se zorientovat a jak jednat, a 6. kapitole, jež pojednává o ekologické výchově a spiritualitě.

¹⁵² Srov. LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!*, s. 13.

¹⁵³ Z německého originálu: GUARDINI, Romano. *Das Ende der Neuzeit: ein Versuch zur Orientierung*. 9. Auflage. Würzburg: Werkbund-Verlag, 1965. Srov. LS 105, 108, 115, 203, 219.

¹⁵⁴ Srov. LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!*, s. 14.

¹⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 11. Srov. také MM 236. Stejně strukturuje Joshtrom I. Kureethadam svou knihu *The Ten Green Commandments of Laudato si'*.

¹⁵⁶ LS 15.

¹⁵⁷ LS 137.

3.1.2. Nosná témata a etické zaměření

Hlavní témata *Laudato si'* uvádí sám František v úvodních kapitolách dokumentu, jsou to:

„vnitřní souvislost mezi chudými a zranitelností planety; přesvědčení, že všechno je ve světě vnitřně provázáno; kritika nového paradigmatu a forem moci odvozených z technického rozvoje; výzva ke hledání jiných koncepcí ekonomie a pokroku; vlastní hodnota každého stvoření; lidský smysl pro ekologii; nutnost upřímných a poctivých diskusí; závažná odpovědnost mezinárodní i lokální politiky; kultura typu „použij a vyhod“ a návrh nového životního stylu.“¹⁵⁸

Podle knihy *The Ten Green Commandments of Laudato si'* lze sumarizovat nejdůležitější sdělení encykliky do „deseti zelených přikázání“¹⁵⁹:

1. Země, náš společný domov, je v ohrožení. Nebuď k tomu lhostejný.
2. Naslouchej pláči chudých, kteří jsou prvními oběťmi krize našeho společného domova.
3. Znovuobjev teologickou vizi přírodního světa jako dobrých zpráv (evangelia).
4. Uvědom si, že zneužívání stvoření je ekologický hřích.
5. Uznej hlubší lidské kořeny krize našeho společného domova.
6. Rozvíjej integrální ekologii, neboť jsme všichni vzájemně propojeni a na sobě závislí.
7. Uč se nové způsoby obývání našeho společného domova a spravuj jej zodpovědněji prostřednictvím nové ekonomické a politické kultury.
8. Vzdělávej se k ekologickému občanství prostřednictvím změny životního stylu.
9. Osvoj si ekologickou spiritualitu, která vede ke společenství se vším Božím stvořením.
10. Pečuj o náš společný domov pěstováním ekologických ctností chvály, vděčnosti, pozornosti, spravedlnosti, práce, střídmosti (sobriety) a pokory.

Pro křesťanskou eko-etickou reflexi jsou podstatné tyto body (shrnuje teolog Petr Štica)¹⁶⁰:

1. Boží pověření člověka zodpovědnou péčí o Zemi, náš společný domov;
2. důraz na vnímání krásy a harmonie stvoření;
3. rozšíření přednostní volby pro chudé na budoucí generace a celé stvoření;
4. přiklonění se k tzv. *antroporelacionálnímu* přístupu (etice zodpovědnosti za životní prostředí).

¹⁵⁸ LS 16.

¹⁵⁹ Srov. KUREETHADAM, Joshtrom Isaac. *The Ten Green Commandments of Laudato si'*, s. 10. Překlad autor práce.

¹⁶⁰ Srov. ŠTICA, Petr. Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva.

Antroporelacionální („vztahující se ke člověku“) přístup odráží etický postoj, ze kterého se vytrácí svrchované postavení člověka, zůstává však jeho „specifické místo v tomto světě a jeho vztahy ke skutečnosti.“¹⁶¹ Na jedné straně František jasně odmítá radikální *antropocentrismus*¹⁶², který viní ze současné socio-ekologické krize, na druhé straně zdůrazňuje jedinečné postavení člověka jako mravního subjektu ve stvoření, který dovede rozlišovat mezi dobrým a zlým, a musí tak za ochranu životního prostředí přijmout odpovědnost (čímž zároveň člověka varuje před radikálním *biocentrismem*). V principu při hledání konkrétních řešení je třeba vyvažovat mezi mírným antropocentrismem a mírným biocentrismem.¹⁶³ Příklady umírněného pohledu daných přístupů k environmentální etice sestavil přírodovědec Tomáš Matějček:

Perspektivy daných přístupů k environmentální etice

	<i>Antropocentrická etika</i>	<i>Biocentrická etika</i>
Proč by lidé měli omezit spotřebu masa?	Nadměrná konzumace masa ohrožuje zdraví.	Dochází k zabíjení živých tvorů; zvířata ve velkochovech nežijí v důstojných podmínkách.
Proč chránit biodiverzitu?	Některé organismy mohou pro člověka představovat do budoucna nové zdroje potravin, léčiv apod.	Všechny živé organismy mají stejné právo na život.
Který problém vyplývající z nadměrné automobilové dopravy je nejzávažnější?	Výfukové plyny a hluk ohrožují zdraví obyvatel.	Pod koly aut zahyne mnoho živočichů, silnice představují závažnou bariéru pro migraci živočichů v krajině.

Zdroj: MATĚJČEK, Tomáš. Environmentální etika – výzva pro geografické vzdělávání. *Geografické rozhledy* 2011, roč. 21, č. 2, s. 22–23.

¹⁶¹ LS 15.

¹⁶² Tento přístup je zastáván například v publikaci z roku 2007 *Modrá, nikoli zelená planeta* bývalého českého prezidenta Václava Klause. Její poselství shrnul sám Klaus v odpovědi americkému Kongresu téhož roku: „Komunismus vystřídalo nebezpečí ambiciózního environmentalismu. Tato ideologie vyzývá zemi a přírodu a pod hesly o jejich ochraně – podobně jako staří marxisté – se snaží nahradit svobodný spontánní vývoj lidstva jakýmsi centrálním (nyní globálním) plánováním celého světa.“ Srov. DOČEKAL, Daniel. *Klaus: Environmentalismus je nový komunismus* (21.03.2007) [2019-11-28]. <https://archiv.ihned.cz/c1-20712180-500000_d-klaus-environmentalismus-je-novy-komunismus>. Překlad knihy do ruštiny zaplatil ropný koncern Lukoil. Srov. BENEŠOVÁ, Petra – SOUKUP, Ondřej. *Překlad Klausovy knihy zaplatil Lukoil* (18.08.2008) [2019-11-28]. <<https://domaci.ihned.cz/c1-26517090-preklad-klausovy-knihy-zaplatil-lukoil>>.

¹⁶³ Srov. SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*, s. 52–55.

Příklad: Jak řešit nadměrnou automobilovou dopravu pohledem těchto přístupů?

<i>Antropocentrická etika</i>	<i>Biocentrická etika</i>
výstavba obchvatů měst, protihlukových bariér apod.	výstavba migračních koridorů pro živočichy, oplocení silnic, přenášení obojživelníků apod.

Zdroj: tamtéž.

Pro vysvětlující komentář nahlédněme do *Ekologické spirituality a etiky* teologa Karla Sládka: „Obě koncepce sblížuje tázání se po člověku a jeho vztahu k životnímu prostředí: Co znamená být člověkem v rámci života přírody? Krajiní pozice antropocentrismu a biocentrismu se dostávají do sporu samy se sebou, protože jejich představa člověka neodpovídá realitě. Na druhou stranu vzájemný dialog je obohacením pro sblížující se strany, takže v konečném důsledku se názory mohou přibližovat k novému antropologickému modelu i v rámci mírného biocentrismu.“¹⁶⁴

Vraťme se k citovanému tvrzení papeže Františka svrchu kapitoly, že krize životního prostředí a krize sociální spolu vnitřně souvisí. Přesvědčení, že „vše je vzájemně propojeno“ můžeme chápat jako výchozí konstatování, ale i etickou výzvu.¹⁶⁵ Stejně jako čas a prostor neexistují odděleně, také biologické druhy tvoří určitou komplexní síť, které nedovedeme plně porozumět.¹⁶⁶ Nerespektování ekologicko-ekonomicko-sociální systémové provázanosti stojí v pozadí jediné socio-ekologické krize.¹⁶⁷ Z toho důvodu František zpochybňuje věrohodné jednání toho, „kdo bojuje proti obchodu se zvířaty, jimž hrozí vyhynutí, ale zůstává lhostejným vůči obchodování s lidmi, nestará se o chudé anebo je odhodlán zničit druhého člověka, který mu není vhod.“¹⁶⁸ Proto má postup řešení z hlediska integrální ekologie vycházet zejména z principu obecného dobra, „který hraje ústřední a jednotící roli v sociální etice“¹⁶⁹ a jehož první podmínkou je úcta ke člověku, jež v případě nynější světové sociální nerovnosti a nezájmu o problémy vyloučených „okamžitě vzbuzuje výzvu k solidaritě a k přednostní volbě pro chudé.“¹⁷⁰

Toto rozhodnutí je základním etickým požadavkem obecného dobra, z něhož plyne princip univerzálního určení statků a nutnost jeho uplatňování.¹⁷¹ Teologickým

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 54.

¹⁶⁵ Srov. MILLER, Vincent J. *The Theological and Ecological Vision of Laudato si'*, s. 11–12.

¹⁶⁶ Srov. LS 138.

¹⁶⁷ Srov. HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. Die Enzyklika „Laudato si'“ von Papst Franziskus, s. 163–164.

¹⁶⁸ LS 91.

¹⁶⁹ LS 156.

¹⁷⁰ LS 158.

¹⁷¹ Srov. tamtéž.

východiskem této zásady je skutečnost, že „původním zdrojem všech statků je čin samotného Boha, který stvořil svět a člověka a dal člověku zemi, ... takže stvořených statků se má dostat všem spravedlivou měrou; to žádá spravedlnost provázená láskou.“¹⁷² Nejen dar země a jejích plodů, rovněž klima je obecným dobrem všech a pro všechny.¹⁷³ Volbu pro chudé vztahuje papež František vedle chudých současnosti, také na „chudé budoucnosti“¹⁷⁴ a „utiskovanou a devastovanou zemi“¹⁷⁵. Primárním cílem integrální ekologie je tedy nedělitelné vymáhání globální, mezigenerační a ekologické spravedlnosti.

3.2. Pojem střídmost (sobrietas) a jeho diferenciacie v Laudato si'

Porovnáním českého a původního španělského textu Laudato si' nalezneme dvojici souhlasných slov la sobriedad a střídmost. Španělský výraz má původ v latinském sobrietas (střízlivý, umírněný), české „střídmý“ se vyvinulo ze staročeského střědmý, prostředně žijící, umírněný.

Významy slov střídmost a sobrietas studovala první kapitola, nyní prozkoumejme český a latinský text encykliky, abychom stanovili smysl pojmu sobrietas pod zorným úhlem papeže Františka. Články, kde se pojmová dvojice bude vyskytovat, roztrídíme podle významových souvislostí.

¹⁷² Kompendium 171.

¹⁷³ Srov. LS 23–26.

¹⁷⁴ Srov. LS 162.

¹⁷⁵ Srov. LS 2.

Výskyt pojmové dvojice střídmost – sobrietas v encyklice *Laudato si'*

	česky	latinsky
Vztah k sobě	<p>LS 126: „Tento způsob prožívání práce umocňuje naši schopnost pečovat o životní prostředí ohleduplně a propůjčuje našemu vztahu ke světu zdravou střídmost.“</p> <p>LS 223: „Střídmost prožívaná svobodně a uvědoměle je osvobozující.“</p>	<p>Eiusmodi laboris tractatio nos attentiores et observantiores reddit in ambitum et nostrum nexum cum mundo sana implet sobrietate.</p> <p>Sobrietas, quae libere et conscienter vivitur, liberat.</p>
Vztah ke světu (přírodě i lidem)	<p>LS 224: „Střídmost a pokora nepoživaly v uplynulém století pozitivní hodnocení.“</p> <p>LS 11: „A naopak, pokud se cítíme vnitřně sjednoceni se vším, co existuje, pak se spontánně rodí střídmost a péče.“</p>	<p>Sobrietas et humilitas superiore saeculo vana usae sunt aestimatione.</p> <p>Contra autem si cum omnibus existentibus nos arte coniungi animadvertimus, sobrietas et cura sua sponte manabunt.</p>
Vztah k Bohu	<p>LS 224: „Není snadné dorůst do této zdravé pokory a šťastné střídmosti, pokud se považujeme za soběstačné,“</p> <p>LS 225: „Na druhou stranu nikdo nemůže dorůst do šťastné střídmosti ani tehdy, nežije-li v míru se sebou samým.“</p>	<p>Haud facile est explicare hanc sanam humilitatem felicemque sobrietatem si autonomiam obtinemus,</p> <p>Ceterum, nemo adolescere potest in felici sobrietate nisi in pace cum seipso sit.</p>

Na základě tabulky objasníme v bodech, v jakých kontextech pojem střídmost František používá:

1. Práce, myšleno jakákoli činnost, kterou zasahujeme do reality, spojená s modlitbou („*ora et labora*“), nechává zrát naši osobnost a učí nás zdravé střídmosti.
2. Vědomé rozhodnutí pro střídmost nás činí vnitřně svobodnými. Zbavuje nás různých závislostí a špatných návyků, činí nás pozornějšími k maličkostem. Jsme schopni vystačit s málem (spokojit se), tudíž jsme spokojení.
3. Můžeme si tak osvojit střídmost jako ctnost, jejíž oslabení vedlo v minulém století k nerovnováze v environmentální, ekonomické, sociální a spirituální oblasti.
4. Nejde jen o naše kvality, už empatický pohled, pozornost k druhým a ke světu, ke krásám přírody, může spontánně vést ke střídmosti.
5. Osvojení střídmosti ztěžuje, uvěříme-li, že pouze my sami jsme měřítkem skutečnosti (odcizíme se Bohu), a jestliže se nedovedeme vyrovnat s vnitřním neklidem, který nás může pudit k ustavičnému sebe zaměstnávání, nebo zažíváme skličující pocity, ztrácíme zájem.

Jinak řečeno, pojetí práce, které nechápe skutečnost jen jako předmět užití, ale předpokládá možnost navázání vztahu s druhým, se zemí, též se sebou a s Bohem, vede ke střídmosti.¹⁷⁶ Také náš soucit s přírodou i s druhými, pokud vidíme, že trpí, probouzí potřebu střídmosti.¹⁷⁷ Povrchní a uspěchaný způsob života, mnohdy příznačný neustálou honbou za požitky, nejinak workoholismus, bývá příznakem hlubší disbalance, kterou přenášíme do všech vztahů, ve kterých žijeme.¹⁷⁸ Pokud se navíc pasujeme do role posledního soudce a domníváme se, že vždy umíme rozlišit dobro od zla, je obtížné klást si meze (pak totiž většinou volíme to, co slouží k uspokojení našich aktuálních zájmů).¹⁷⁹

František navrhuje nahradit iluzorní svobodu, kterou nám nabízí všeobecně přijímaný životní styl založený na spotřebě a plýtvání, tedy svobodu konzumovat, jež je nám ve skutečnosti vnucována nevelkým počtem lidí, kteří z této „konzumní svobody“ profitují, vnitřní svobodou, založenou na schopnosti radovat se z mála a žít v jednoduchosti.¹⁸⁰ Z toho vyplývá, že pojmu sobrietas papež František rozumí hlavně jako osobní skromnosti, střídmemu životnímu stylu, a společné šetrnosti vůči Zemi, našemu domovu, a druhým lidem, zejména těm, kdo jsou chudí a zranitelní. Druhá část diplomové práce na věc pohlédne „z druhé strany“. František píše, že střídmost se rodí z pocitu vnitřního spojení s veškerenstvím. Následující kapitoly naopak předestřou střídmost jako jednu z možných cest k tomuto sjednocení.

¹⁷⁶ Srov. LS 125.

¹⁷⁷ Srov. např. LS 11.

¹⁷⁸ Srov. LS 222, 225.

¹⁷⁹ Srov. LS 122–123, 204, 224.

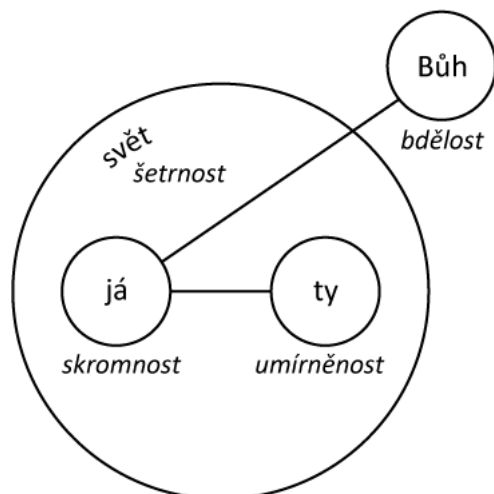
¹⁸⁰ Srov. LS 107–109, 145, 161, 203, 222.

4. Střídmost v kontextu základních vztahů v encyklice *Laudato si'*

„Nelze totiž prosazovat vztah k životnímu prostředí a odhlížet od vztahu k ostatním lidem a k Bohu. Byl by to projev romantického individualismu převlečeného za ekologickou krásu a současně dusivé uzavření se v sobě samém (imanence). Jak vidno, vše je vzájemně propojeno ...“¹⁸¹

Naše individuální bytí není izolováno od svého okolí, vždy je s něčím nebo s někým v interakci. Člověk zanechává ve světě stopu a prostředí, ve kterém žije, formuje člověka. K obnovení ekologické rovnováhy je třeba zaujmout „kritický odstup vůči modernistickým ‚mýtům‘ založeným na účelovém uvažování (individualismus, neomezený pokrok, konkurence, konzumismus, trh bez jakýchkoli pravidel)“¹⁸² a dodejme, aplikovat princip střídmosti v důležitých vztazích utvářejících materiální a mravní svět člověka: „na vnitřní úrovni ve vztahu k sobě samým, na úrovni solidarity s druhými, na přirozené úrovni ve vztahu se všemi živými bytostmi a na duchovní úrovni ve vztahu k Bohu.“¹⁸³ Tato kapitola přiblíží ideál střídmosti v kontextu těchto vztahů ve světle encykliky *Laudato si'*.

Kdybychom se pokusili propojit závěry prvních dvou kapitol s Františkovým pojetím střídmosti, mohl by vzniknout takovýto model:

Ve vztahu k životnímu prostředí bude představena střídmost jako forma splátky „ekologického dluhu“ a princip šetrných modelů produkce a spotřeby včetně konkrétních příkladů. Ve vztahu k ostatním lidem bude přiblížena vzájemná závislost

¹⁸¹ LS 119–120.

¹⁸² LS 210.

¹⁸³ Tamtéž.

člověka a přírody, a jelikož v přístupu společnosti k životnímu prostředí a sociální spravedlnosti hrají rozhodující roli politická rozhodnutí, uvedeme příklad zásad umírněného politika. Ve vztahu k životu jedince se zaměříme na alternativní životní styly, od počátků křesťanského mnišství po příklady současných sekularizovaných konceptů dobrovolné skromnosti a životního stylu „slow“. V závěrečné podkapitole se budeme věnovat střídmosti jako možné cestě k Bohu, pozornosti k jemnému Božímu hlasu a následování příkladu šťastné a sjednocující střídmosti života Ježíše Nazaretského.

4.1. Střídmost ve vztahu k životnímu prostředí

Papež František upozorňuje, že normy týkající se ochrany životního prostředí jsou žádoucí, samy o sobě však nezaručují úspěch. Nepostradatelná je funkce environmentálního vzdělávání (výchova k „ekologickému občanství“), které se nemá omezovat na poskytování informací, nýbrž formovat návyky, jež by vedly ke skutečné osobnostní proměně a osvojení nového životního stylu. „Pouze na základě kultivace solidních ctností je možné darovat se v nasazení za životní prostředí. Jestliže se někdo – ačkoli mu jeho ekonomické podmínky umožňují spotřebovat a utrácet víc – radši přioblékne místo toho, aby zapnul topení, znamená to, že si osvojil přesvědčení a způsoby prospěšné ochraně životního prostředí.“¹⁸⁴

Pojem *ochrany životního prostředí* má poměrně krátkou historii, začal se používat až v 60. letech 20. století. Jeho zavedení předcházely například prašné bouře v Americe ve 30. letech nebo „Velký londýnský smog“, který v prosinci roku 1952 usmrtil v Londýně více než 4000 lidí (dnes se odhaduje až 8000 obětí).¹⁸⁵

Během 60. let se z jednotlivých událostí stával globální problém, který naléhavě vyžadoval odezvu. Tou byla mezinárodní konference OSN ve Stockholmu v roce 1972, kde bylo jednoznačně stanoveno: „Planeta Země, jediná, kterou máme, je vážně ohrožena námi samými. ... Komíny našich továren a elektráren chrlí do ovzduší obrovská množství cizorodých látek, produkujeme stále více odpadů, zamořujeme vody na pevnině i v mořích nejrůznějšími škodlivými látkami. Důsledky našich činů trpí příroda, lidské zdraví a životodárné systémy planety jsou ohroženy v globálním měřítku.“¹⁸⁶

¹⁸⁴ LS 211.

¹⁸⁵ Srov. MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta. 2.*, rozšířené a upravené vydání. Praha: Karolinum, 2015, s. 326.

¹⁸⁶ Cit. u: tamtéž, s. 327.

Nelsonův sloup na Trafalgarském náměstí, Londýn v prosinci 1952¹⁸⁷

Stockholmská konference taktéž zohlednila „světový model“ uveřejněný předtím ve „zprávě o složité situaci lidstva“ *The Limits to growth*¹⁸⁸ (Meze růstu), jež ukazovala, „že hospodářský vývoj se v dlouhém období 1900–1970 vyznačoval více méně setrvalým paralelním růstem ekonomického výkonu, spotřeby veškerých přírodních zdrojů a znečištění prostředí, a že tento růst má exponenciální charakter s růstovou mírou okolo 5 % ročně.“¹⁸⁹ Autoři zprávy pokládali rozpor mezi ekonomickým rozvojem a nutností ochrany životního prostředí za neřešitelný, a proto v zásadě navrhovali úplné zastavení hospodářského růstu, aby se předešlo katastrofě.¹⁹⁰

Narážíme na v minulých desetiletích velmi diskutovanou problematiku škodlivých dopadů ekonomického paradigmatu na naši planetu. Mezník v ekonomicko-ekologickém diskurzu tvoří rok 1987, kdy byl poprvé definován termín „trvale udržitelný rozvoj“ (*Sustainable Development*),¹⁹¹ tj. „takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby.“¹⁹²

¹⁸⁷ Zdroj: *Nelson's Column in December* (16.4.2008) [2020-04-03]. <<https://www.geograph.org.uk/photo/765606>>.

¹⁸⁸ MEADOWS, Donella H. – MEADOWS, Dennis L. – RANDERS, Jørgen – BEHRENS, William W. III. *The Limits to Growth: A Report FOR CLUB OF ROME'S Project on the Predicament of Mankind*. 5. Print. New York: Universe Books, 1972. Dostupné také: <<https://archive.org/details/TheLimitsToGrowth/>>.

¹⁸⁹ MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta*, s. 327.

¹⁹⁰ Srov. tamtéž.

¹⁹¹ Ve zprávě Světové komise pro životní prostředí a rozvoj s názvem *Naše společná budoucnost*. Srov. *Naše společná budoucnost: světová komise pro životní prostředí a rozvoj*. Praha: Academia, 1991, s. 47.

¹⁹² Tamtéž. Originální českou definici udržitelného rozvoje nabídl Ivan Rynda: „Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických nástrojů a technologií

Mírně odbočme a podívejme se, jak k potřebě ochrany životního prostředí přistupovala v minulosti církev. Na začátku předchozí kapitoly bylo zmíněno, že první papežský dokument, který se okrajově dotkl tématu vztahu člověka a přírody, byla encyklika *Mater et magistra* z roku 1961. Po přečtení relevantních míst lze soudit, že v ní byla zastávána krajní antropocentrická pozice.¹⁹³ Neměli bychom však ztratit ze zřetele, že dokument se obecně environmentální tematiky netýkal. Výše nastíněný dějinný vývoj odkrývá, že celospolečensky byl problém ničení životního prostředí vážně reflektován až o více než deset let později.¹⁹⁴

Vymezení postoje sociálního učení církve k ekologické etice před Františkovou encyklikou najdeme v *Kompendiu sociální nauky církve*¹⁹⁵, kde je tematice ochrany životního prostředí věnována vlastní kapitola (čl. 451–487). Již zde se přístup k environmentální etice zřetelně proměňuje (dal by se charakterizovat mírným antropocentrismem).¹⁹⁶ „Správné pojetí životního prostředí na jedné straně nemůže utilitaristicky redukovat přírodu na pouhý předmět manipulace a využívání, na straně druhé však také nesmí přírodu absolutizovat a nadřazovat ji důstojnosti lidské osoby.“¹⁹⁷

Vraťme se k papeži Františkovi, jenž v encyklice mluví o reálném „ekologickém dluhu“, který vznikl v důsledku globální sociální nerovnosti. Na té mají podíl jak obří korporace, tak neumírněný trh a politika soustředěná na bezprostřední výsledky, obojí živěné mírou a účelem naší poptávky.¹⁹⁸ Celosvětová obchodní nerovnováha a neuvážené využívání přírodních zdrojů, z čehož pramení socio-ekologická krize dneška, dopadají svým poškozováním životního prostředí nejcitelněji opět na nejchudší země světa, obzvláště v Africe.¹⁹⁹ Obrovské lidské a environmentální škody, „jakými jsou nezaměstnanost, vesnice bez života, vyčerpání některých přírodních zdrojů, odlesnění, ochuzení místní zemědělské a živočišné výroby, krátery,

uspokojovat sociální potřeby lidí, materiální i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů. Aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné nově redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich instituce a procesy.“ RYNDA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a vzdělávání* [2020-04-04]. <<https://www.czp.cuni.cz/czp/index.php/cz/zdroje-informaci/konference/212-trvale-udrzitelny-rozvoj-a-vzdelavani>>.

¹⁹³ Jan XXIII. píše v encyklice: „Spíše se musí lidé snažit, aby všestranným použitím vědeckých a technických poznatků nabyli co možná největšího poznání přírodních sil a naučili se je stále lépe ovládat. Ostatně dosud dosažené úspěchy vědy a techniky nás opravňují k téměř neomezeným nadějím do budoucna.“ MM 189.

¹⁹⁴ Srov. LORENZ, Ursula. *Umweltethik – ein evangelisch-katholischer Vergleich*, s. 66–67.

¹⁹⁵ *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

¹⁹⁶ Srov. LORENZ, Ursula. *Umweltethik – ein evangelisch-katholischer Vergleich*, s. 75.

¹⁹⁷ *Kompendium* 463.

¹⁹⁸ Srov. LS 48–52, 178.

¹⁹⁹ Srov. tamtéž, zde s. 51.

zdevastovaná pohoří, znečištěné řeky a několik neudržitelných sociálních programů,²⁰⁰ za sebou zanechávají velké firmy, „které v méně rozvinutých zemích dělají to, co nemohou dělat v zemích, kde shromažďují svůj kapitál.“²⁰¹

Na základě zprávy zveřejněné v roce 2019 mezivládní platformou IPBES²⁰², ve které je předvídan drastický úbytek rostlinných i živočišných druhů v příštích několika desetiletích, je jediným řešením transformace současného ekonomického modelu založeného na zisku a růstu. Závěry zprávy vyžadují přechod ke komplexnějšímu modelu, který bude zaměřen na jiné priority.²⁰³ Stojí za povšimnutí, že v podobném duchu například začal mluvit jinak neochvějný zastánce dravé tržní ekonomiky Ray Dalio.²⁰⁴ Podle něj stojíme před kruciólním rozhodnutím – buď budou lidé odlišných ideologických názorů spolupracovat, spojí se a najdou způsob, jak rozdělit „ekonomický koláč“ spravedlivěji při zachování růstu, nebo budeme vystaveni konfliktům, „které budou bolet většinu z nás.“²⁰⁵ František navrhuje v rozhovoru s Dominikem Woltonem, aby se přešlo od likvidity ekonomiky k něčemu konkrétnímu, tedy k sociálně tržnímu hospodářství.²⁰⁶

V tabulce shrnující praktické příčiny socio-ekologické krize z poslední kapitoly nejčastěji figurují adjektiva nadměrný, nepřiměřený či neuvážený. Zdá se, že žádné z potenciálních řešení se nemůže vyhnout integraci požadavku střídmosti, ať už v jakékoli podobě, jako jednoho z fundamentálních principů nových modelů výroby

²⁰⁰ Papež František zde cituje z Vánočního poselství biskupů regionu Patagonia-Comahue v Argentině, srov. tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž. Srov. také řeč (TEDx) Mallence Bart-Williams týkající se vykořisťování nejbohatšího kontinentu Afriky: <<https://www.youtube.com/watch?v=AfnruW7yERA>> (26.1.2015) [2018-07-16]. „Mallence Bart-Williams se narodila v Kolíně nad Rýnem, má rodové kořeny v Sieře Leone. Vystudovala ekonomii a finance v Paříži, Singapuru a Velké Británii. Dnes žije různě po světě, produkuje přírodní kosmetiku v Hongkongu a je zakladatelkou iniciativy FOLORUNSHO, „sdílení“, kterou iniciovala společně s dětmi z ulice v Sierra Leone.“ Tamtéž, překlad autor práce.

²⁰² *The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (Mezivládní vědecko-politická platforma pro biodiverzitu a ekosystémové služby). Srov. *What is IPBES?* [2020-04-04]. <<https://ipbes.net/about>>.

²⁰³ Srov. *Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented' – Species Extinction Rates 'Accelerating'* [2020-04-04]. <<https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>>. „Současná globální odpověď je nedostatečná. Jsou nezbytné, transformační změny k obnově a ochraně přírody. Jednomu miliónu druhů hrozí vyhynutí.“ Tamtéž.

²⁰⁴ Ray Dalio, zakladatel *Bridgewater Associates*, se podle vlastních slov stal kapitalistou ve dvanácti letech, když porůznu vydělané peníze poprvé investoval na burze. To byl začátek jeho posedlosti ekonomickou investiční hrou, které se věnoval posledních padesát let. Během těchto let zaznamenal, že kapitalismus je nejúčinnějším motivátorem lidí a alokátozem zdrojů pro zvýšení životní úrovně obyvatel Země. Mimoto ale viděl, jak se kapitalismus vyvíjí do podoby, jež pro většinu Američanů „nefunguje dobře“: prohlubuje rozdíly mezi bohatými a chudými, což vyvolává domácí i mezinárodní konflikty. Srov. DALIO, Ray. *Why and How Capitalism Needs to Be Reformed* (29.04.05) [2019-12-01]. <<https://www.linkedin.com/pulse/why-how-capitalism-needs-reformed-parts-1-2-ray-dalio>>.

²⁰⁵ Srov. tamtéž. Srov. také LS 204, 229.

²⁰⁶ Srov. FRANTIŠEK – WOLTON, Dominique. *O společnosti a politice: otevřený rozhovor s Dominikem Woltonem*. Brno: Barrister & Principal, 2018, s. 66.

a spotřeby, a nově orientovaného zaměření a redefinování smyslu technického pokroku a ekonomického růstu.²⁰⁷ V obecné rovině to znamená radikální změnu našich představ o tom, v čem spočívá skutečná kvalita života a vědomé rozhodnutí jednotlivců i kolektivů žít skromněji.²⁰⁸ Takový postoj se přibližuje k „dokonalejší spravedlnosti“, která si všímá chudých a nesnaží se dorovnat v určité společnosti přijímanému životnímu standardu, nýbrž se snižuje ke standardu těch, kdo nemají ani na uspokojení základních potřeb.

Co můžeme jako jednotlivci dělat? Například omezit používání plastových či papírových materiálů a naši spotřebu vody, třídít odpad, nakupovat a připravovat jen takové množství jídla, které stačíme spotřebovat, chránit jiné živé tvory, využívat veřejnou dopravu nebo sdílet stejné vozidlo s vícero cestujícími, sázet stromy nebo zhaset zbytečné osvětlení.²⁰⁹ Co můžeme dělat jako sociální aktivisté a podnikatelé? Například zakládat malé a středně velké firmy, neziskové iniciativy a komunity, které budou využívat energie z obnovitelných zdrojů, nebo budou tlačit na místní politiky, aby vznik a fungování skutečně environmentálně šetrných projektů podporovali.²¹⁰ Investovat do maximálně účinných technologií ve výrobě místo snahy o maximalizaci zisku.²¹¹ Zkoušet nové cesty, vyvíjet udržitelné materiály a nabízet neotřelé alternativy k masové produkci.²¹² Nebo promýšlet a uvádět v život cyklický model produkce inspirovaný fungováním přirozených ekosystémů,²¹³ „který by zajistil zdroje pro všechny, i pro budoucí generace, který by maximálně omezil využívání neobnovitelných zdrojů, snížil spotřebu, maximalizoval efektivitu využití a byl schopen opětovného používání nebo recyklace.“²¹⁴

Následující podkapitola uvede konkrétní realizace projektů, jež se zdají autorovi práce, že zdařile integrují princip střídmosti do výrobního procesu. Snad ani netřeba dodat, že jde o ukázkou z dnes již opravdu velkého počtu tímto směrem zaměřených iniciativ.

²⁰⁷ Srov. např. LS 22, 109.

²⁰⁸ Srov. LS 222–223. Srov. také HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. Die Enzyklika „Laudato si“ von Papst Franziskus, s. 165.

²⁰⁹ Srov. LS 211.

²¹⁰ Srov. LS 177, 179, 189.

²¹¹ Srov. LS 180, 195.

²¹² Srov. LS 177.

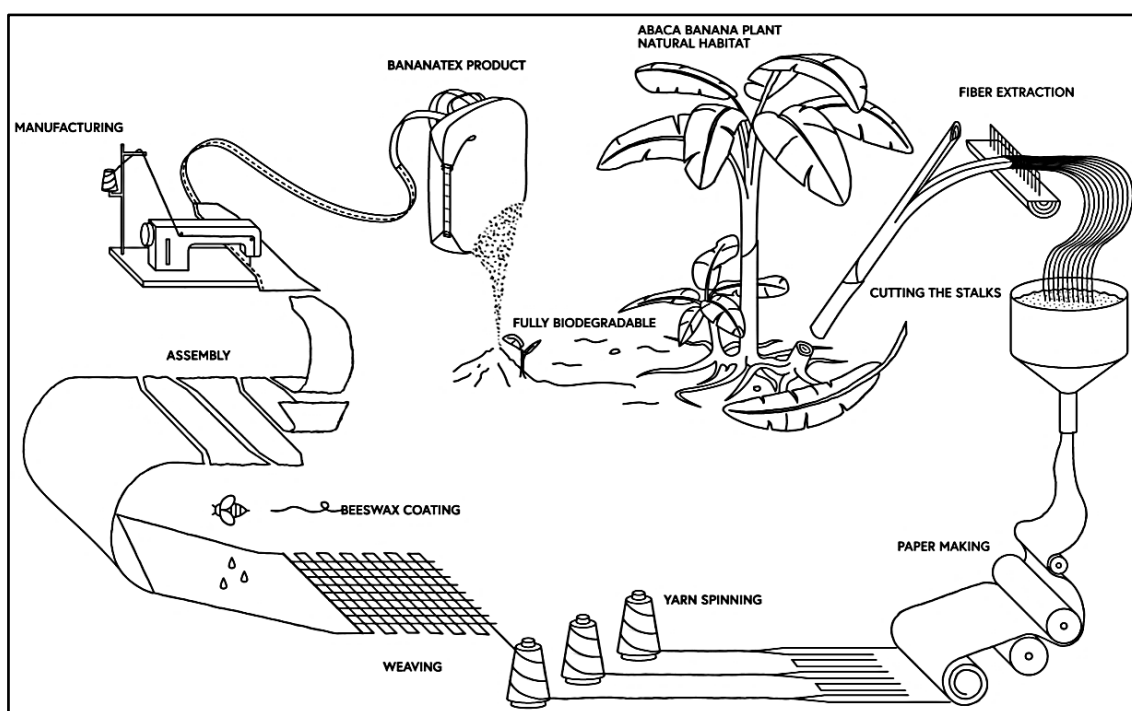
²¹³ „Rostliny syntetizují živiny, které sytí býložravce, kteří se pak stávají potravou masožravců. Ti pak vytvářejí značné množství organického odpadu, který umožňuje vznik nové generaci rostlin.“ LS 22.

²¹⁴ Tamtéž.

4.1.1. Pozitivní exemplum integrace požadavku střídmosti do modelů produkce a spotřeby

Tři roky od vydání encykliky *Laudato si'* vyvinula švýcarská firma *QWSTION* první čistě přírodní látku s vlastnostmi srovnatelnými se syntetickými tkaninami.²¹⁵ Podle jejích zakladatelů se jedná o trvale udržitelný materiál (nazvaný *Bananatex*), který se získává v rámci cyklického modelu výroby z banánovníků pěstovaných uvnitř přirozeného ekosystému lesního hospodářství na Filipínách. Nadto se pěstování těchto rostlin podílí na opětovném zalesňování oblastí, které byly poničeny palmovými plantážemi, a zároveň zvyšují prosperitu místních zemědělců.²¹⁶

„Životní cyklus“ *Bananatexu* – odolné technické tkaniny z vlákna získaného z banánovníků

Zdroj: *Bananatex: a textile (r)evolution* [2020-04-06]. <<https://www.bananatex.info/>>.

²¹⁵ Nejde o zcela nový nápad. „Banánovník textilní roste hlavně na Filipínách, dřív se z vláken dělala lana. Kaegi ovšem vyvinul novou techniku zpracování a tkání, na jejímž konci je právě látka na batohy jménem bananatex.“ VRÁNKOVÁ, Karolína. Kokosová s anansem: noví alchymisté hledají něco lepšího než plast. *Respekt* 2019, roč. XXX, č. 20.

²¹⁶ Srov. *Bananatex: a textile (r)evolution* [2020-04-06]. <<https://www.bananatex.info/>>. Srov. výzva v LS 190–191.

Zajímavostí je, že výzkum, testování a vývoj materiálu trval právě tři roky.²¹⁷ V roce 2015 byly světovým společenstvím schváleny *Cíle udržitelného rozvoje* (SDGs) Agendy 2030 a proběhla důležitá Klimatická konference (COP 21). Vydání encykliky bylo načasováno tak, aby mohla mít vliv na tato dvě politická jednání a přispět k eticky zodpovědným rozhodnutím.²¹⁸ Spekulativně by Bananatex mohl být jedním z plodů těchto iniciativ.

Ukázka batohů ušitých z banánovníkové látky

Zdroj: QWSTION: Bananatex.²¹⁹

Nadějný rozvoj obdobných konceptů, jež je pravděpodobně spojen s posunem ve vnímání smyslu a cílů hospodářství a práce jako takové, nejzřetelnější u nastupující ekonomicky činné generace, lze v současnosti sledovat po celém světě. Z České republiky zmiňme například mladou výrobu čokolády v Brně *Ajala*, kde si zakládají, slovy majitelů, na dobrých vztazích mezi sebou, s pěstiteli, přírodou i zákazníky a kvalitě vlastnoruční práce.²²⁰ Tabulky čokolády jsou zde baleny do ručně tištěných papírů *Calico* od stejnojmenného českého designerského studia.

²¹⁷ Srov. tamtéž.

²¹⁸ Srov. ŠTICA, Petr. Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva.

²¹⁹ WILLIAMSON, Caroline. *QWSTION Creates a Minimalist Bag Collection Made From Banana Plants* [2020-04-06]. <<https://design-milk.com/qwstion-creates-a-minimalist-bag-collection-made-from-banana-plants/>>.

²²⁰ Srov. *Ajala Chocolate* [2020-04-06]. <<https://www.ajala.cz/>>.

Ručně vyráběná, balená a potištěná čokoláda Ajala

„Ještě za první republiky bylo Československo třetím největším zpracovatelem kakaových bobů na světě. S Ajalou navazujeme na tuto tradici...“²²¹ Díky umírněnému přístupu majitelů vycházejí najevo jindy opomíjené detaily: rozdílnost chutí kakaových bobů z různých zemí či vkusnost obalů.

Studio Calico: ruční kartounový tisk

„Tato tiskařská technika, používaná v tradičních kartounových továrnách, ‚kartounkách‘ způsobila, že se z českých zemí stalo v době průmyslové revoluce jedno z textilních center.“²²² Obaly výše jsou nicméně potištěny technikou sítotisku, která je rychlejší.²²³

²²¹ Cit. a obrázek: tamtéž.

²²² Cit. a obrázky: *Studio Calico* [2020-04-06]. <<https://calico.cz/kontakt/o-n%C3%A1s>>.

²²³ Srov. tamtéž.

Zdůrazněme, že Františkovi nejde o to, aby se technologický pokrok a lidský rozvoj zastavil, taková představa je iracionální.²²⁴ Navrhuje zpomalení tempa výroby a spotřeby jakoby v zrcadle rytmů přírody, aby se energie mohla napřít novým směrem: zamezit nadměrným investicím do technologií umocňujících spotřebu a tyto peníze investovat do řešení situace lidí na okraji společnosti,²²⁵ zlepšit energetickou účinnost měst – investovat do regenerace nehospodárných budov²²⁶ nebo diverzifikovat produkci a inovovat, tak aby šla ruku v ruce ochrana životního prostředí s vytvářením nových pracovních míst.²²⁷

Ačkoli pojem trvalé udržitelnosti zahrnující střídmost patří ve 21. století k nejsklonovanějším, na produkci velkých firem se to zatím odráží jen minimálně, přičemž slova udržitelný či ekologický bývají zneužívána.²²⁸ Sociální ekolog Ivan Rynda odpovídá na otázku, je-li adjektivum „ekologický“ nadužívané takto: „... i slovo ekologický bývá někdy, a je to dost často, zneužíváno například k vymývání mozků, k předstírání nepravdy, k předstírání toho, že daný výrobek je šetrný k životnímu prostředí. Navíc „říkat o věcech či přístupech, že jsou ekologické, je stejný pojmový nesmysl, jako když říkáme o věcech, že jsou estetické.“²²⁹

„Řeči o udržitelném růstu se v tomto kontextu nezřídka stávají prostředkem k odvádění pozornosti a ospravedlňování, takže ekologická problematika je pohlcena logikou finančnictví a technokracie, čímž se sociální a ekologická odpovědnost podniků víceméně redukuje na záležitosti marketingu a image.“²³⁰ Doplnuje k pojmu udržitelného rozvoje papež František. „Nestačí tedy říci, že musíme myslet na

²²⁴ Srov. LS 133: „... netřeba připisovat rizika vždy samotné technice, nýbrž jejímu neodpovídajícímu nebo nadměrnému využívání.“ Srov. také Kompendium 462: „Příroda se jeví jako nástroj v rukách člověka, jako skutečnost, s níž by měl člověk neustále manipulovat především technickými prostředky.“ Redukcionistické a konzumní postoje „nevyplývají z vědeckého a technologického bádání, nýbrž ze scientistické a technokratické ideologie, která má tendenci toto bádání ovlivňovat.“

²²⁵ Srov. LS 191–193.

²²⁶ Srov. LS 26.

²²⁷ Srov. např. LS 192.

²²⁸ Srov. VRÁNKOVÁ, Karolína. Kokosová s ananasem: ... „Jen některé velké firmy se občas pochlubí materiálovou inovací. Zakládá si na nich třeba Ikea, která vyvíjí nové materiály a také při výrobě využívá méně známé dary přírody: asijskou rostlinu vodní hyacint, korek nebo zmíněná banánová vlákna.“ Tamtéž.

²²⁹ PUOBIŠOVÁ An. *Ivan Rynda: někdy používám místo slova ekologie slovo okologie.* (7.7.2016) [2020-04-07]. <<https://www.materialtimes.com/ptame-se/ivan-rynda-nekdy-pouzivam-misto-slova-ekologie-slovo-okologie.html>>. „Když se podíváme na podstatné jméno, od kterého je odvozeno, je to samozřejmě ekologie a ekologie je věda. Samo o sobě to slovo není hodnotící, nemělo by označovat ‚šetrný k životnímu prostředí či k přírodě a krajině‘ – což je asi nejčastější případ, v jakém to slovo vlastně zneužíváme.“ Správně by mělo nést význam ‚úhel pohledu, pod jakým se díváme na realitu.“ Tamtéž.

²³⁰ LS 194.

budoucí generace.²³¹ Je to drama pro nás samotné, protože nás konfrontuje se základní otázkou smyslu naší existence na Zemi.

Nestačí zanechat našim dětem spravedlivou část nevyčerpaných zdrojů. Máme jim především předat takové hodnoty, které jim umožní kvalitní život, tj. mírnější postoje a pozornější přístup k sobě, druhým i celému světu.²³² „O to se máme zasazovat vším, co jsme: naší tělesností, emocionalitou, smyslem pro krásu, naší zranitelností, odpovědností a etickým úsudkem, jakož i naším rozumem ve všech jeho dimenzích.“²³³

4.2. Střídmost ve vztahu k druhému člověku

„Zanedbání závazku pěstovat a udržovat správný vztah k bližnímu, o něhož jsem povinen pečovat a kterého mám chránit, ničí můj vnitřní vztah ke mně samému, k druhým, k Bohu i k zemi.“²³⁴ Tato spojitost a důsledky jejího narušení se staly námětem starodávného biblického vyprávění o Kainu a Ábelovi. Kain se vůči svému bratru dopustil krajní nespravedlnosti. Proto byl Kain vykázán z úrodné země. Porušením vztahu ke svému bratru byl porušen také vztah mezi Kainem a Bohem, Kainem a zemí. „Budeš-li obdělávat půdu, už ti nedá svou sílu. Budeš na zemi psancem a štvancem“ (Gn 4,12). Příběh obsahuje hlubokou symboliku, jestliže se ze země vytratí spravedlnost, vše je v ohrožení.²³⁵

Uznání rytmů přírody, přirozeného střídání fází vypětí a klidu, které odráží v biblické perspektivě Boží plán lásky, vede k respektování práv druhého člověka.²³⁶ Nahlédneme-li do židovského Zákona, konkrétně do legislativní knihy Leviticus, jejíž jádro tvoří „zákon svatosti“ (Lv 17–26, s dodatky 27)²³⁷ o podřízení izraelského lidu Božímu zákonu,²³⁸ najdeme explicitní nařízení týkající se zachování odpočinku země pro Hospodina (srov. Lv 25,2) s příznivým dopadem také na „tvého otroka i otrokyni, tvého nádeníka i přistěhovalce, ... i dobytek a zvěř“ (Lv 6–7). „Šest let budeš osívat své pole, šest let budeš prořezávat svou vinici a shromažďovat z ní úrodu, ale sedmého roku bude mít země rok odpočínutí“ (Lv 3). To, co země sama zplodí

²³¹ LS 160.

²³² Srov. LS 160, 215.

²³³ HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. Die Enzyklika „Laudato si“ von Papst Franziskus, s. 165. Srov. také LS 210, 219.

²³⁴ LS 70.

²³⁵ Srov. tamtéž.

²³⁶ Srov. LS 71.

²³⁷ Srov. VĚTROVEC, Pavel. *Hospodinův Zákon v pěti knihách Mojžíšových*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. Bibliotheca theologica, s. 21.

²³⁸ Srov. ČEP, s. 110.

během svého odpočinku je určeno všem, což naznačuje univerzální určení dober naší planety.

„Pocit vnitřního spojení s ostatními bytostmi přírody nemůže být autentický, pokud nám v srdci zároveň chybí něha, soucit a starost o druhé lidi,“²³⁹ opakuje v *Laudato si'* papež František. Dodržování přírodních zákonů střídmosti je cestou k druhému člověku, jejíž cílem je smíření. Izraelité měli každý čtyřicátý devátý rok, sedmého měsíce, desátého dne v *den smíření*²⁴⁰, zatroubit na polnici a oznámit nadcházející jubilejní rok. „Padesátý rok posvětíte a vyhlásíte v zemi svobodu všem jejím obyvatelům“ (Lv 25,10). Toto „milostivé léto“ má být pozemským vyvrcholením určení židovského svátku dne smíření (*jóm kippúr*), příležitostí k narovnání pokřivených vztahů, odpuštění; předzvěstí Ježíšova příchodu, který všechno plně obnoví.²⁴¹

„V tomto milostivém létě se každý vrátí ke svému vlastnictví. ... Podle počtu let po létě milostivém budeš kupovat od svého bližního, podle počtu let, v nichž budeš brát užitek, bude prodávat tobě. Čím více let zbývá, tím vyšší bude kupní cena, a čím méně let zbývá, tím nižší bude kupní cena; ... Nikdo nepoškodíte svého bližního, ale budeš se bát svého Boha.“ (Lv 25,13–17)

Účinnost ochrany životního prostředí závisí na naší schopnosti žít společně, zasazovat se o spravedlivé společenství. Pokud nadto připustíme existenci Boha jako našeho společného Otce, nebo budeme alespoň smýšlet, jako by jím byl, můžeme v druhých snáz uvidět bratry a sestry v člověčenství, vžít se do jejich reálné situace. Totéž platí o našem vztahu k přírodě. „Proto můžeme mluvit o univerzálním bratrství.“²⁴² Politici a ekonomové většinou ze zavinění chudoby a devastace životního prostředí osočují ty druhé. „Očekává se však od nich, aby uznaly své chyby a našly formy interakce zaměřené na společné dobro.“²⁴³

4.2.1. Exempler: Zásady umírněného politika podle *Laudato si'*

Ve druhé kapitole jsme zkoumali povahu umírněného politického jednání, jeho odůvodnění i následky politické nezdrženlivosti, tedy využívání institucionálních výhod až do krajnosti v duchu formalistického legalismu bez ohledu na možná ohrožení

²³⁹ LS 91.

²⁴⁰ Den smíření, hebrejsky *jóm kippúr*, byl a dodnes je velmi významným židovským svátkem, který se slaví na podzim, podle babylonského počítání desátý den sedmého měsíce. Jeho smyslem je každoroční očista Izraele od jeho provinění a jeho usmíření s Bohem. Srov. MACKERLE, Adam. *Úvod do studia pentateuchu* [skripta]. České Budějovice 2008, s. 78–79.

²⁴¹ Srov. ČEP, s. 134.

²⁴² LS 228.

²⁴³ LS 198.

stávajícího demokratického systému. Zabývali jsme se širším pojetím politické střídmosti Harryho Clora, respektive (ne)možností poznání obecného významu tohoto pojmu. Obsah adjektiv „umírněný“ a „extremistický“ bývá dějinně a situačně podmíněn, nejčastěji se týká určité aktuální socio-politické situace.

Přesto lze vyzorovat několik univerzálnějších zásad. Umírněný politik se snaží sjednocovat a vyhýbá se útočným konfrontacím s cílem zničit politického soupeře. Nepodporuje extremismus, pokud možno se nespojuje s politickými radikály, nesnižuje se k populistickým výrokům a laciným „koupím voličů“. Vyhýbá se možnému posílení věrohodnosti jakýchkoli projevů extremismu slovním přitakáním nebo úplným mlčením. Bere politického protivníka jako rovnocenného komunikačního partnera, pokouší se navazovat dlouhodobější spolupráce.²⁴⁴

Integrita společnosti není věcí totalitárního příklonu k jedinému názoru. Jde o umění domluvit se, jež vyžaduje vědomé upozadění vlastního ega a nadstranický přístup. Snadná řešení a lpění na jediném pohledu či přístupu (komplexnost skutečnosti je ve sporu s každým pokusem o její zjednodušení), který navíc může probouzet nebo umocňovat strach mezi lidmi,²⁴⁵ oslabuje demokracii a stabilitu společnosti.

Jak by měla vypadat střídmá politika nejen v čase environmentální krize? „Jak společnost plánuje a chrání svou budoucnost v situaci nepřetržitých technologických inovací?“²⁴⁶ Papež František kladně hodnotí funkci práva, které stanovuje meze a pravidla chování přijatelné z hlediska obecného dobra.²⁴⁷ „Avšak politická a institucionální struktura zde není pouze proto, abychom zamezili špatným praktikám, nýbrž abychom podpořili ty dobré, abychom stimulovali tvořivost hledající nové cesty a usnadňovali osobní i kolektivní iniciativy.“²⁴⁸

²⁴⁴ Viz LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*.

²⁴⁵ Viz JUDIS, John B. *The populist explosion: How the Great Recession transformed American and European politics*. New York: Columbia Global Reports, 2016.

²⁴⁶ LS 177.

²⁴⁷ Srov. LS 177.

²⁴⁸ Tamtéž.

Zásady umírněného politika podle Laudato si' (srov. LS 176–181)

<i>Příčiny nezodpovědné environmentální politiky</i>	<i>Co by měl střídmy politik dělat</i>	<i>Co může získat</i>
Občanská poptávka po okamžitých výsledcích	Přijmout odpovědnost (i za cenu osobní oběti)	"Bude moci znovu zakusit důstojnost, kterou mu jako člověku dal Bůh, a zanechá po sobě v dějinách svědectví velkorysé odpovědnosti." (LS 181)
Politika zaměřená na okamžité výsledky	Myslet na to, co zanecháme našim dětem a vnoučatům: v dlouhodobých perspektivách	
Krátkozrakost při uplatňování moci	Hledat nové cesty , nebát se tvořit	
Upřednostňování vlastních zájmů před zájmy společnosti	Spolupracovat : problém vyžaduje kolektivní odpověď, ne pouze souhrn individuálních příspěvků	
Podléhání ekonomické či jiné lobby	Tříbit svůj vztah k přírodě a ke své vlastní zemi	

Přijmout svůj díl odpovědnosti musí také občanská společnost. Pokud sama žije konzumně a volá po rychlých řešeních aktuálních problémů, pokud sama uvažuje krátkozrace, nemají politici důvod měnit své dosavadní návyky. Obyvatelé a instituce mají vyvíjet zdravý tlak na místní politiky, aby reformovali instituce, nepodléhali tak snadno zájmům různých lobby, nebyli lhostejní, rozhodovali se pro řešení s dalekým výhledem do budoucnosti, i za cenu velkých okamžitých nákladů a snížení popularity. V environmentální politice a v řešeních souvisejících s ochranou životního prostředí je rozhodující návaznost. Nelze ji měnit s nástupem každé nové vlády.²⁴⁹ „Zapomíná se tak, že ‚čas je nadřazen prostoru‘, že jsme vždy plodnější, když se snažíme spouštět procesy než ovládat prostory moci. Politická velikost se projevuje tehdy, když se v těžkých chvílích jedná na základě velkých principů a myslí se na dlouhodobé společné dobro.“²⁵⁰

4.3. Střídmost ve vztahu k životu jedince

„Neexistuje ekologie bez adekvátní antropologie,“²⁵¹ píše papež František. „Integrální ekologie vyžaduje otevřenost kategoriím, které přesahují slovník exaktních věd či biologie a vztahují se k podstatě toho, co je lidské.“²⁵² František v Laudato si'

²⁴⁹ Srov. LS 176–181.

²⁵⁰ LS 178.

²⁵¹ LS 118.

²⁵² LS 11.

vícekrát kritizuje redukcionistické způsoby poznávání, scientismus²⁵³ a nejasnosti v tzv. *řečových hrách*. Přibližme si krátce obsah těchto tří okruhů.

Redukcionismus je takový metodologický postup, který svou metodou redukuje složité jevy na jednoduché.²⁵⁴ Kompendium učí, že takováto metodika nevyplývá přímo z vědeckého bádání, „nýbrž ze scientistické a technokratické ideologie, která má tendenci toto bádání ovlivňovat.“²⁵⁵ Zde navazuje papež František ve svém pojednání o globalizaci technokratického paradigmatu. Striktně odsuzuje homogenitu a jednozměrnost tohoto směru, jehož recepce moderní společností vedla k vyvinutí vědecké metody založené na přístupu, kterému chybí potřebná diverzifikace a nadhled, který je tudíž sám o sobě totalitární, neboť v sobě zahrnuje způsob vlastnění a nadvlády.²⁵⁶ „Roztříštěné vědění uplatní svou funkci, když se přijímají konkrétní opatření, ale často vede ke ztrátě smyslu pro celek a vztahy mezi věcmi, pro širší horizont a smysl, který je pak považován za bezvýznamný.“²⁵⁷ Snad by se dalo namítnout, že k postupné fragmentarizaci poznání docházelo už od 15. století díky knihtisku a vědní specializaci. V roce 1659 například konstatoval Angličan Richard Baxter: „Členíme umění a vědy na zlomky, úměrně tomu, jak úzké jsou naše schopnosti, a nejsme dostatečně všeobecní (*pansophical*), abychom *uno intuitu* nahlédli celek.“²⁵⁸

Nestačí věnovat pozornost volbě metody a neredukované metodologii, zaměřit se musíme také na porozumění jazyku. „Sdělující (instrumentální) jazyk užívaný v matematice a přírodních vědách nelze zaměňovat s jazykem hledajícím smysl (referenční jazyk) ve filosofii, metafyzice či teologii, ze kterých vyšly tradiční etické reflexe. ... Při interpretaci empirických dat se nejednou nacházíme v epistemologické²⁵⁹ síti, jelikož se do řečové hry přírodních věd dostává diskurs filosofické

²⁵³ Orientace ve vědě a filosofii, pro niž je charakteristická absolutizace úlohy vědy – pozitivismu. Stanovuje, že společenský pokrok je automatickým důsledkem vědeckého pokroku v poznání, věda je garantem odstranění všech obtíží spjatých s vývojem lidstva. Srov. OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada, 2011, s. 220, heslo *scientismus*.

²⁵⁴ Srov. heslo *redukcionismus* v ASCS.

²⁵⁵ Kompendium 462.

²⁵⁶ Srov. LS 106. Srov. také BENEDIKT. *Naděje pro Evropu?: Církev a svět : Stav : Diagnózy : Prognózy*. Praha: Scriptum, 1993, s. 22–26. „Odstranění člověka, jež je důsledkem absolutizace jediného způsobu poznávání, je zároveň jasnou falzifikací tohoto pohledu na svět. Člověk existuje, a kdo jej na základě své teorie musí stahovat na úroveň jasného a sestavitelného přístroje, ten žije ve stavu zúženého vnímání, jemuž uniká právě to podstatné.“ Tamtéž, zde s. 22.

²⁵⁷ LS 110.

²⁵⁸ Cit. u: BURKE, Peter. *Společnost a vědění: Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha: Karolinum, 2007. Limes, s. 106. „Jediným východiskem je překonávat specializaci podněcováním ‚filosofického ducha‘.“ Tamtéž.

²⁵⁹ Epistemologie se zabývá poznáním, resp. možnostmi poznání a metodologií ve vědě, otázkou pravdivosti poznání. Srov. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filozofických pojmů*, s. 265, heslo *epistemologie*.

nauky o podstatě bytí (ontologie).²⁶⁰ Karel Sládek uvádí, že jde o aktuální výzvu nejen pro ekologickou etiku, aby vědní obory uměly používat jazyk takovým způsobem, který umožňuje dialog na rozdíl od vzájemně se vylučujících postulátů a bezúčelného napadání.²⁶¹

Moderní vědní obory, pokud spolu komunikují, shledávají člověka jako *bio-psycho-socio-spirituální* bytost, jejíž „existenciální vrstvy“ tvoří dynamickou jednotu.²⁶² Uznání komplexity osobnosti člověka je základem pro nadstranické posuzování skutečnosti a jednotlivých situací,²⁶³ a chrání nás před takovým sebezpochoopením, jež je nám vnucováno techno-ekonomickým paradigmatem.²⁶⁴ Úsilí o harmonizování vnitřních dimenzí člověka se zdá být jedním z hlavních úkolů soudobé společnosti. „Vnitřní mír osob je úzce spojen s péčí o ekologii a o společné dobro, protože je-li prožíván autenticky, odráží se ve vyváženém způsobu života ...“²⁶⁵

4.3.1. Alternativní životní styly

Znepokojující oteplování klimatického systému, zvyšování hladiny moří a rostoucí počet extrémních meteorologických jevů představuje pro lidstvo velkou etickou, kulturní a duchovní výzvu.²⁶⁶ Je třeba si uvědomit, „že je nezbytné změnit způsob života,²⁶⁷“ současně je však „čím dál těžší zastávat jiné kulturní paradigma a sloužit si technikou jako pouhým nástrojem.“²⁶⁸ Papež František vidí technokratické paradigma natolik vrostlé do fungování naší společnosti, že zvolit si na technice nezávislý životní styl, znamená vědomě jít proti současné kultuře,²⁶⁹ kterou papež mimo jiné

²⁶⁰ SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*, s. 8.

²⁶¹ Srov. tamtéž. Srov. také LS 199–201.

²⁶² Srov. JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: TRITON, 2018, s. 19–25. Srov. také FRANKL, Viktor Emil. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 1995, s. 123: „Několikrát jsme poukazovali na to, že vidíme člověka jako tělesně-duševně-duchovní totalitu.“

²⁶³ Srov. závěry religionisty W. E. Padena: Jeden pohled na člověka a jeho prožívání nesmí zcela vyloučit jiný, tak bychom se ochudili o podstatnou část poznání sebe a okolního světa. Jedinečnost, tvořivost a autonomie člověka zpochybňují totalitární redukce našeho chápání na jednu perspektivu nebo zobecnění této jediné perspektivy na celek. Viz PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Religionistika. Brno: Masarykova univerzita, 2002. Srov. také odpověď papeže Františka na dotaz týkající se možnosti a způsobu souladu kulturních rozmanitostí současného globalizovaného světa: „Bůh, který vytváří rozdíly, tj. jedinečnosti, velikou a krásnou rozmanitost, je též Bůh, který pak nastoluje harmonii. ... Myslím, že to platí pro všechny aspekty kultury. Když z harmonie úmyslně – poněvadž to se vždy děje úmyslně – vytrhnu jeden prvek a zaboltním ho, harmonii zničím. A právě to fundamentalisté dělají.“ FRANTIŠEK – WOLTON, Dominique. *O společnosti a politice: otevřený rozhovor s Dominiquem Woltonem*, s. 47.

²⁶⁴ Srov. LS 203.

²⁶⁵ LS 225.

²⁶⁶ Srov. LS 119, 202.

²⁶⁷ LS 23.

²⁶⁸ LS 108.

²⁶⁹ Srov. LS 108, 203.

nazývá kulturou „použij a vyhod“, „která se týká jak lidských bytostí na okraji společnosti, tak věcí, jež se rychle mění na odpadky.“²⁷⁰

Druhou kapitolu práce, ve které jsme zkoumali proměny pojmu střídmost v historickém kontextu, otevíral citát z *Laudato si'* týkající se příkladů prostého způsobu života z mnišské tradice křesťanství – ve společenství, v souvislosti s modlitbou, studiem a manuální prací.²⁷¹ Aby bylo zkoumání koherentní, zaměřili jsme náš pohled na střídmost jako kardinální ctnost a mnišskou spiritualitu víceméně pominuli. V *Laudato si'* jsou explicitně uvedena přinejmenším tři významná jména z této tradice: Benedikt z Nursie, František z Assisi a Charles de Foucauld. Bylo by nesmírně zajímavé obsáhleji se zabývat jejich pojetím střídmosti v dějinných souvislostech, pro takovou komparativní analýzu zde ovšem není prostor. Řekněme k nim přece alespoň několik slov.

Papež František píše, že „na svém počátku dali mniši přednost útěku ze světa, aby se vzdálili od městského úpadku. Proto vyhledávali poušť v přesvědčení, že je to vhodné místo, kde lze vnímat Boží přítomnost.“²⁷² Počátky křesťanského mnišství jsou spojeny s pojmem askeze. Řecké slovo *askésis* původně znamenalo „pečlivě zpracovat“ ve smyslu řemeslné zručnosti, nebo „sportovní cvičení“, případně „ctnostné chování“, tak aby se posílil charakter.²⁷³ Za prvních římských císařů docházelo k významovému posunu slova působením filosofických škol.²⁷⁴ Askezi se začalo rozumět jako zdržení se všeho příjemného a odloučení od tělesnosti.²⁷⁵ Mnohé formy askeze společně s etickými normami přejímali raní křesťané z helénistické kultury, jejich účel a smysl však chápali odlišně, cílem byla služba Bohu se silným eschatologickým nábojem.²⁷⁶

²⁷⁰ LS 22.

²⁷¹ Srov. LS 126.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Srov. MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 2005. Světová náboženství, s. 149. Srov. také FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003. Pietas benedictina, s. 14.

²⁷⁴ Srov. tamtéž. Antisthenés, který je považován za zakladatele kynické filosofické školy, hledal štěstí ve zcela prostém životě a omezování lidských potřeb. Srov. BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*, s. 369. „Kyničtí filosofové obecně pokládali chudobu za přednost. Tak například Telés z Megary prohlašoval (v polovině 3. stol. př. Kr.), že chudí mají lepší předpoklady pro filosofii než bohatí.“ Tamtéž. Diogenés ze Sinópy, nejvýznamnější představitel kynismu, si vytkl za cíl „znehodnotit měnu“, patrně měl na mysli „vyřadit falešné mince z oběhu“, tj. snažil se odhalit plytkost společenských konvencí, životních standardů a vyzvat lidi zpět k jednoduchému přirozenému životu. Srov. heslo *Diogenes* v Encyclopædia Britannica. Dostupné: <<https://www.britannica.com/biography/Diogenes-Greek-philosopher>> [2020-04-15].

²⁷⁵ Srov. MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*, s. 149.

²⁷⁶ „Askeze v sobě vždy zahrnovala požadavek cvičení se v přemáhání tělesných žádostí. Počátky tohoto pojetí askeze spadají do Řecka a svůj výraz našly především ve stoické filosofii. U prvních křesťanských poustevníků má askeze čistě mimosvětový účel a smysl, je předpokladem blaženého

Prvotní východní mnišství se váže s životní formou eremitskou, charakteristickou odchodem z obce (*anachórze*) do pouště. Svým způsobem skutečně šlo o útěk ze světa, neboť poušť byla místem, kde mohl mnich žít sám. Městský úpadek nelze označit za jedinou příčinu „ústupu do pouště“. Motivací byla zřejmě celá řada, od útěku „před ženami a před biskupy“, po ekonomické a společensko-politické důvody. Co je dobré mít na paměti, že eremitství neznamenal úplnou izolovanost. Utíkal-li někdo ze světa před lidmi, brzy se poučil: „Pokud jsi dříve nevycházel s lidmi (ve světě), pak si neporadíš ani se samotou.“²⁷⁷ Rovněž, že manuální práce byla pro eremity pouhým prostředkem, nutností k zajištění základní obživy.²⁷⁸

František dále uvádí, že „Benedikt z Nursie následně chtěl, aby jeho mniši žili ve společenství a spojovali modlitbu a studium s manuální prací (*ora et labora*).“²⁷⁹ Spojení těchto čtyř složek rozvíjí ne jeden důležitý vztah a je zvláště typické pro střídavý životní styl. V obdobích se objevuje už před Benediktem. V tomto kontextu jsou pozoruhodné životní návyky židovských asketických hnutí z přelomu letopočtu, jakým byla židovská obec se sídlem podobným klášteru v Kumránu. Život zde byl disciplinovaný a spojený s vědeckou prací, zmíněnými návyky byly: společný majetek, poslušnost vůči představeným, studium Zákona a fyzická práce.²⁸⁰ Řehole Benediktova hrála od 6. století nejvýznamnější roli pro sjednocení západního mnišství, a to díky své jednoduchosti, praktičnosti a uměřenosti v asketických požadavcích.²⁸¹

Rozdíl mezi přísnou askezí starověkého mnišství²⁸² a Řeholí Benediktovou napovídá něco o zdravém pojetí střídmosti. Provázání manuální práce s duchovním růstem

života posmrtného.“ Heslo *askeze* v sociologické encyklopedii. Dostupné: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Askeze>> [2020-04-15].

²⁷⁷ Cit. u: FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*, s. 28 (Apophtegmata patrum, Longinus I.).

²⁷⁸ Srov. tamtéž.

²⁷⁹ LS 126.

²⁸⁰ Srov. MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*, s. 150. Srovnatelně žijící skupinu židovských *therapeutů* popsal Filón Alexandrijský, jenž se pokoušel inkulturovat židovství do helénistického životního stylu (srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 53.): „Celá doba od časného rána až do večera pro ně znamená duchovní cvičení (*askésis*); čtou totiž posvátné spisy. Věnují se nejen čtení, ale skládají i zpěvy a hymny na Boha v nejrozmanitějších rytmech a melodiích, jak nejlépe dovedou. Podobné platí i pro stolování – při tomto jídle se nenalévá víno, ale naprosto čistá voda, studená pro většinu a teplá pro starší, pokud si dopřávají takové pohodlí. Stůl zůstává nedotčený masem, místo toho nabízí chléb jako potravu, sůl jako přílohu. Když se poté hosté usadí v popsaném pořadí, nastane hluboké mlčení. Vzápětí se jejich představený věnuje nějakému problému, který vyplývá z Písma svatého, nebo ozřejmuje otázku, která byla někým položena.“ Cit. u: MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*, s. 151.

²⁸¹ Srov. FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*, s. 50–51.

²⁸² Nevyjímaje individuálních asketických výstřelků. Nejznámější jsou asi výkony stylity Simeóna, který se rozhodl žít na asi čtyři metry široké plošině svého zhruba dvacet metrů vysokého sloupu, kde strávil třicet let, bez střechy nad hlavou a se skrovným příjmem jídla. Srov. MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*, s. 153–157, zde s. 156.

bylo něčím revolučním. „Tento způsob prožívání práce umocňuje naši schopnost pečovat o životní prostředí ohleduplně a propůjčuje našemu vztahu ke světu zdravou střídmost,“²⁸³ připomeňme ještě jednu citaci z *Laudato si'* uvozující druhou kapitolu. Proč? Je totiž svázán se schopností citlivé pozornosti (*kontemplace*), která podněcuje tvořivost, motivuje k osobnostnímu zrání, komunikaci s ostatními i dobře odvedeným pracovním výkonům, a povzbuzuje k šetrnému zacházení se světem.²⁸⁴

Skutečná hodnota práce a její smysl, a také hodnota střídmosti, se odvíjí od takových pracovních míst, kde dochází k integraci více životních rozměrů a podpoře celostnějšího růstu člověka. Zde je klíč k pochopení Františkovy kritiky technoeconomického paradigmatu a takového technologického rozvoje, který se řídí jen logikou maximalizace zisku.²⁸⁵ Má-li člověk zůstat „původcem, středem a cílem veškerého hospodářsko-společenského života,“²⁸⁶ stojíme před úkolem, jehož program byl právě formulován. Střídmé pojetí práce rozhodným způsobem přispívá ke kvalitě našeho života a vnímání jeho smyslu. „Není třeba snažit se nahrazovat stále více lidskou prací technologickým pokrokem. Takto by lidstvo poškozovalo samo sebe.“²⁸⁷ Na základě výzkumu globálního institutu společnosti McKinsey z roku 2017 je možné až 59 % současných manuálních pracovních míst nahradit již dostupnými technologiemi.²⁸⁸ Etickou otázkou z hlediska výše nastíněného požadavku integrálního lidského rozvoje zůstává, je-li takový postup žádoucí.

Autor práce si při pročitání historických analýz nemohl nepovšimnout jakéhosi vzorce, který se v lidských dějinách v souvislosti se střídmostí jakoby stále opakuje. Tím je otevřenost velkého množství na sobě nezávislých lidí jedné doby variaci určitého asketického ideálu. Kynismus a stoické výklady skutečnosti byly ve své době módní záležitostí,²⁸⁹ chudoba svatého Františka znamenala radikální akcentaci požadavků evangelia, avšak lze ji interpretovat i jako určité přizpůsobení se aktuální náladě městské společnosti.²⁹⁰ Není pak možné v tomto duchu interpretovat též encykliku *Laudato si'* papeže Františka? Nejde vedle reakce na socio-ekologickou krizi o zásadní snahu reorientovat světský kult střídmosti zpět k Bohu?

²⁸³ LS 126.

²⁸⁴ Srov. LS 127, 216.

²⁸⁵ Srov. LS 195.

²⁸⁶ GS 63, srov. také cit. u: LS 127.

²⁸⁷ LS 128.

²⁸⁸ Srov. *Harnessing automation for a future that works* [2020-04-16]. <<https://www.mckinsey.com/featured-insights/digital-disruption/harnessing-automation-for-a-future-that-works>>.

²⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 25–26. Srov. také MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*, s. 153.

²⁹⁰ Srov. FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*, s. 80–81.

Mezi první nenáboženské koncepty tzv. jednoduchých životních stylů patří idea dobrovolné skromnosti (*voluntary simplicity*). Termín zavedl již v roce 1936 filosof Richard Gregg, jenž zjišťoval, na čem závisí hodnota dobrovolné skromnosti. „Na sledování tohoto cíle – upřímně a poctivě zvažovat, co je pro život nejdůležitější a nenechat se vtahovat do okolního chaosu. Znamená to částečně se omezit v jedné oblasti, abychom pak měli dostatek energie a mohli si více dopřát v oblasti druhé.“²⁹¹

Myšlenku znovu otevřel v roce 1981 Duane Elgin, který ve své knize *Dobrovolná skromnost (voluntary simplicity): směrem ke způsobu života, který je navenek jednoduchý, vnitřně bohatý* napsal: „Pro mě je dobrovolná skromnost životním způsobem, který uvádí do rovnováhy vnitřní a vnější stránky života. Je to záměrná volba (*deliberate choice*) vystačit s málem ve víře, že život tak bude bohatší.“²⁹²

Změna hodnotové orientace „člověka spotřebního“ a příklon k dobrovolné skromnosti by podle Elgina utišilo nejeden světový problém (zhoršování životního prostředí, hlad nejchudších nebo nenasytnou ekonomiku). Skromností myslí Elgin spíše prostotu, jednoduchost. Je otázka, proč se u nás termín vžil jako dobrovolná skromnost; možná tak prvotní překladatel neobratně zredukoval komplexnější význam „voluntary simplicity“ na materiální rozměr. „Žít jednoduše neznamená nic jiného než prožívat věci upřímněji, plněji a celým srdcem.“²⁹³

²⁹¹ ELGIN, Duane. *Voluntary Simplicity: Toward a Way of Life That is Outwardly Simple, Inwardly Rich*. New York: William Morrow and Company, 1981, s. 31. Překlad zde a dále (upraven autorem práce): Pavlína Havlová. Viz HAVLOVÁ, Pavlína. *Dobrovolná skromnost* [bakalářská práce]. Praha 2013.

²⁹² Tamtéž, s. 33.

²⁹³ Tamtéž, s. 163.

4.3.2. Exempler: Střídmost jako alternativní životní styl dnešní doby

Téma střídmosti, návratu k sobě, alternativních přístupů k vlastnímu životu i životu ostatních rezonuje i ve světském prostředí, jak by o tom mohla vyprávět nabídka knih, inzerovaná největším českým vydavatelstvím Albatros Media.²⁹⁴

Zběžná rešerše aktuálně nabízených titulů týkajících se střídmosti u Albatros Media²⁹⁵

	<i>Titul</i>	<i>Anotace</i>	<i>Autor</i>	<i>Rok</i>
1.	DigiDetox	Cesta ke zdravému používání digitálních technologií	Matěj Krejčí	2019
2.	Knihy SLOU	Zpomalte a možná zjistíte, že už máte vše, co jste hledali	Kamila Boudová	2019
3.	Slow	Proč žít rychle, když můžete žít pomalu, v klidu a pohodě?	Jo Petersová	2019
4.	Život skoro bez odpadu	O životě bez odpadu s blogerkami z Czech Zero Waste	J. Karasová, H. Škrdlíková, M. Gajdošová	2019
5.	101 výtvarných projektů s AMO-Sem	Využití recyklace ve výtvarných projektech	Michala Šmikmátorová	2019
6.	Glycerinová mýdla	Více než 20 receptů na čistě přírodní, pečující a zaručeně „hand made“ mýdla!	A. M. Běhalová, T. Štegrová	2018
7.	Lagom – tajemství spokojeného života	Stačí pár drobných změn v každodenním rytmu a získáte čas na věci, které jsou pro vás v životě nejcennější.	Niki Brantmarková	2018
8.	Velmi osobní kniha o zdraví	Jak dát tělu to nejlepší v dnešní úspěchané době? Tipy od nejvlivnější české expertky v oblasti zdravého životního stylu.	Margit Slimáková	2018
9.	Umění míru	Umění míru má doplňovat to, co schází	John Stevens, Morihei Uešiba	2016
10.	Řekněte si maňána!	Umění odpočívat je klíč k úspěchu i ke zdraví!	Maja Storch, Gunter Frank	2012

Tabulka pomíjí knihy vztahující se k důsledkům nestřídmosti a rovněž knihy, které s tématem souvisí jen nepřímo. Jmenujme z nich namátkově: *Jak žít a vyhnout se syndromu vyhoření* (2018), *Jak se navždy zbavit paniky, úzkosti a strachu* (2018) nebo *Uzemnění – zdraví prospěšný objev všech dob* (2016), jež propaguje blahodárné účinky přímého kontaktu se Zemí na lidské zdraví. Nebo knihy *Spánek* (2019) či

²⁹⁴ Analýza byla provedena podle www.albatrosmedia.cz dne 16. 4. 2020. Z kompletní aktuální nabídky publikací sekcí „Kariéra a osobní rozvoj“ a „Zdraví a životní styl“ se zde objevilo 10 knih vydaných v letech 2012–2019, které se přímo dotýkají alternativních přístupů k životu jedince, komunity i životnímu prostředí.

²⁹⁵ V současnosti největší nakladatelský dům v České republice. Srov. *Albatros Media* [2020-04-16]. <<https://www.albatrosmedia.cz/c/o-nas/>>.

Odpočinek (2017). Autoři Odpočinku doporučují pracovat pouze 4 hodiny denně, tak jako Churchill, Darwin nebo Dalí. Konečně nespočet knih o józe a mnohé další.

Zdá se, že střídmost (jako životní styl „slow“, udržitelnost, minimalismus, ruční práce, institucionální zdrženlivost či zájem o recyklaci a sdílení) se stala příznačným trendem počátku 21. století. Přibližme pro ilustraci *Knihu SLOU*.

Autorka *Knihy SLOU*, Kamila Boudová,²⁹⁶ uvádí čtenáře do pomalého životního stylu známým výrokem, že po každém trendu přichází protitrend. Ten současný je charakteristický návratem k přírodě, k vlastní přirozenosti, návratem k sobě. Podle autorky má dnes svou „pomalou verzi“ téměř vše, patrně první bylo pomalé jídlo (nezisková organizace Slow Food) v roce 1986 v Itálii.²⁹⁷ Hlavní zásady pomalého životního stylu: pokora, bohatství je stav mysli, vděčnost a využívání věcí, které už máme nebo jsou někde k mání (nebát se tvořit).²⁹⁸ Autorka zmiňuje fenomén *retreatu*. Slovo nese význam „vzdálit se, stáhnout se, ukrýt se před něčím nebezpečným nebo strašným“. „Stejný výraz se v posledních letech ujal pro pobyty mimo civilizaci s programem věnovaným osobnímu rozvoji. Můžete vyjet na jógový retreat, retreat věnovaný vztahům a sexualitě, retreat pro ženy... Retreat má daný koncept a program, který vás odstříhne od každodenního shonu, starostí i myšlenek a otevře vám nové možnosti, jak přistupovat k životu ...“²⁹⁹

K čemu pomalý životní styl slouží? Pohledem autorky začnete dělat věci, které vás baví a naplňují. Budete potřebovat méně peněz, přičemž se výraznělepší vaše životní úroveň (posunete se od konzumace prostředí k jeho vytváření). Porozumíte hlubším souvislostem a příčinám vašich problémů a dlouhodobějších neduhů, které budete schopni řešit namísto jejich překrývání. Začnete bezpodmínečně přijímat to, co je, jak to je, a začnete se radovat z maličkostí,³⁰⁰ o kterých mluví ostatní. „Vaše štěstí přestane být podmíněno dosahováním cílů.“³⁰¹ Neznemožňuje nám náš nynější životní styl naplňování našich základních lidských potřeb? Ve druhé části knihy se Boudová podrobněji zabývá pomalou kariérou, pomalým jídlem, pomalým milováním, pomalou módou, pomalým nakupováním a vyhazováním.

²⁹⁶ „Kamila Boudová do Česka přinesla koncept pomalé módy. Dvakrát do roka pořádá v Praze SLOU DAYS. Žije v Paříži, kde vychovává svou dceru a učí dlouhodobě udržitelný rozvoj pro módní průmysl na několika vysokých školách.“ BOUDOVÁ, Kamila. *Knihy SLOU*. Praha: BizBooks, 2019, s. 199.

²⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 8–9.

²⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 26–27.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 43. Poznámka autora práce: Křesťanská tradice nabízí již po staletí tzv. duchovní cvičení, exercicie, jejichž smyslem je obnova vztahu s Bohem a skrze toto duchovní dobití novou energii do běžného života. Konají se typicky na odlehlém místě, nezřídka v úplné tichosti.

³⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 48–51.

³⁰¹ Tamtéž, s. 50.

4.4. Střídmost jako cesta k Bohu

Člověk není jen bytostí do počtu, jež vznikla nutně kauzálním sřetěžením příčin a následků,³⁰² ačkoli evoluční procesy také předpokládá. Z teologického hlediska je především bytostí chtěnou. Lidská osoba i svět daným pohledem pochází z rozhodnutí, z Boží svobodné vůle. Člověk je součástí přírody, a ta je součástí stvoření. Slovo „stvoření“ má v židovsko-křesťanské tradici zvláštní sílu, neboť se jím vyjadřuje, že lidé, příroda, svět patří do Božího plánu lásky, jímž jsou povoláni k obecnému společenství. Z toho plyne náš závazek vůči přírodě, a proto není jednoduše možný „návrat k přírodě“, jestliže by se tím měla upozadit odpovědnost člověka za svět a jeho spoluformování.³⁰³

Pokud uvažujeme vesmír jako celek spolupodílejících se a komunikujících otevřených systémů, který je též otevřený Boží transcendenci, očekává se od nás spolupráce na Boží iniciativě.³⁰⁴ Hned při stvoření narážíme na princip střídmosti, když chtěl Bůh „určitým způsobem omezit sám sebe, když stvořil svět, který potřebuje vývoj ...“³⁰⁵

„Vztah člověka ke světu je konstitutivním prvkem lidské identity. Tento vztah se rodí z ještě hlubšího vztahu člověka k Bohu. Hospodin chtěl lidskou osobu jako partnera dialogu.“³⁰⁶ Ke vstupu do tohoto tajemného dialogu jsme byli obdařeni celou řadou originálních schopností – tvořivostí, uměleckou interpretací, citem pro krásu, rozličnými formami sebevyjádření, pohybem i ztišením, meditací. Každý z nás dostal darem osobní identitu spjatou s naším jménem, které nám dali naši rodiče. Protože se jmenujeme, můžeme oslovovat druhé a být oslovováni, poznávat se a navazovat vztahy.³⁰⁷ „Kvalitativní novost spojená se vznikem osobního bytí uprostřed materiálního univerza předpokládá bezprostřední Boží působení, jedinečné povolání k životu a ke vztahu jednoho ‚Ty‘ k jinému ‚ty‘.“³⁰⁸

Poctivá reakce na socio-ekologickou krizi musí zahrnout všechny dimenze lidského bytí. Pokud má být důslednou, vyžaduje takové návyky, které nebudou závislé na aktuálním společenském trendu, nýbrž budou čerpat z hlubšího vnitřního přesvědčení. To pro křesťany znamená, „že se ve vztazích k okolnímu světu projevují

³⁰² Srov. LS 118.

³⁰³ Srov. LS 76–81.

³⁰⁴ Srov. LS 80.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Kompendium 452.

³⁰⁷ „... teprve oklikou přes to, co slyší od rodičů, se dítě učí samo sebe označovat jako „Markétka“ a teprve pak pochopí, že stejně jako rodiče může i ono říkat ‚já‘. ... Proč dostávali vězni koncentračních táborů čísla?“ SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*, s. 63–67, zde s. 63 a 68.

³⁰⁸ LS 81.

všechny důsledky setkání s Ježíšem.³⁰⁹ Zaměřme nyní naši pozornost na biblické aspekty ochrany životního prostředí.³¹⁰

4.4.1. Exemplum: Způsob života Ježíše z Nazaretu

„Cílem putování veškerenstva je plnost Boží, které již dosáhl zmrtvýchvstalý Kristus, jenž je středem jednoty, k níž všechno směřuje.“³¹¹ Konečným cílem světa nejsme my, ale Bůh. „Země zde byla před námi a byla nám dána.“³¹² Zde leží odůvodnění zamítnutí despotické a nezodpovědné nadvlády člověka nad stvořením. Podle biblického vyprávění o stvoření v knize Genesis, jež má symbolický a narativní charakter, stojí naše bytí na třech vzájemně propojených vztazích: k Bohu, k bližním a k zemi. Tyto vztahy pokřivil hřích. Harmonie mezi nimi byla zničena, protože člověk odmítl rozumná omezení, aby se postavil naroveň Bohu.³¹³

Pověření člověka vládou nad zemí (srov. Gn 1,28) bylo v minulosti samotnými křesťany dezinterpretováno.³¹⁴ Vhodnějším překladem místo „podmaňte ji (zemi) a panujte“ by bylo „vládněte nad ní bez násilí“, protože hebrejské slovo *rādāh* znamená nenásilnou vládu.³¹⁵ Člověk má obdělávat zemi a střežit veškeré stvoření (srov. Gn 2,15). „Obdělávat zemi znamená, že člověk tuto zemi nemá ponechávat jí samotné, a panování nad touto zemí znamená pečovat o ni tak, jako když moudrý král pečuje o svůj lid nebo pastýř o své stádo.“³¹⁶

Dotýkáme se základů křesťanské a ekologické spirituality. Tím, že Bůh omezil sám sebe a nabídl člověku místo spolutvůrce, jak jsme zmínili výše, ani člověk sám není „definitivně hotový“, ale je *na cestě* společně se vším stvořením ke konečné dokonalosti.³¹⁷ „Žije v napětí mezi tím, kdo je a kým se má stát.“³¹⁸ Zdrojem světla a občerstvení na této cestě je vzkříšený Kristus.³¹⁹ V Kristu je vše nové (srov. Zj 21,5), on napravuje hříchem porušené vztahy, „v Ježíšovi došlo ke smíření člověka

³⁰⁹ LS 217.

³¹⁰ O relevanci biblických textů říká papež František v *Evangelii gaudium*: „... klasické náboženské texty vykládají smysl věcí pro všechny doby a mají motivační potenciál, který otevírá stále nové obzory. ... Je rozumné a inteligentní pokládat tyto spisy za tmářské jenom proto, že vznikly v kontextu náboženské víry? Nesou v sobě hluboké humanistické principy, které mají racionální hodnotu, ačkoli jsou prochnuty náboženskou symbolikou a naukou.“ EG 256. Srov. také LS 199.

³¹¹ LS 83.

³¹² LS 67.

³¹³ Srov. LS 66.

³¹⁴ Srov. LS 67, 200.

³¹⁵ Srov. LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!*, s. 25–26.

³¹⁶ Kompendium 255.

³¹⁷ Srov. KKC 310.

³¹⁸ SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*, s. 50.

³¹⁹ Srov. LS 83. Srov. také J 14,5–6.

a světa s Bohem, a proto každá lidská bytost, jež si je vědoma Boží lásky, může nalézt ztracený pokoj.³²⁰

Ježíš se nezdál být asketou či nepřitelem světských radostí.³²¹ Dříve jsme narazili na pojetí askeze raných křesťanů, jež se utvářelo procesem akulturace. Ježíš, na rozdíl od svého předchůdce Jana Křtitele, nebyl příznivcem krajního asketismu; vybízel k dobrovolné střídmosti. V Matoušově evangeliu o sobě říká, že ho nazývají i žroustem a pijanem (srov. Mt 11,19). „Ježíš pracoval vlastníma rukama a byl v denním kontaktu s materií stvořenou Bohem, aby ji ztvárňoval svojí řemeslnou dovedností. Stojí za zmínku, že převážnou část svého života věnoval tomuto nasazení v jednoduchosti, která nebyla nijak obdivuhodná.“³²²

Když Ježíš mluvil ke svým učedníkům, vyzdvihoval v souvislosti s přírodou tři věci. Vřelý otcovský vztah, jaký Bůh chová ke všemu, co stvořil a hodnotu, jakou vše a každý pro něj má. „Podívejte se na ptáky: Nesejí ani nežnou ani neshromažďují do stodol, a váš nebeský Otec je živí“ (Mt 6,26). Vybízel ke zbystřené pozornosti ke krásám světa a k přírodě, zastavoval se a upozorňoval na znamení, která do věcí vepsal Bůh: „Zvedněte oči a podívejte se na pole: jsou už bílá ke žnám“ (J 4,35).³²³ Vzpomeňme na střídmost jako výzvu k bdělosti ze závěru první kapitoly: „Bud'te střízliví (sobrii) a celou svou naději upněte k milosti, která k vám přichází ve zjevení Ježíše Krista“ (1Pt 1,13).

4.4.2. Blahoslavení chudí v duchu

„Když Ježíš spatřil zástupy, vystoupil na horu; a když se posadil, přistoupili k němu jeho učedníci. Tu otevřel ústa a učil je: ‚Blahoslavení chudí v duchu, neboť jejich je království nebeské. Blahoslavení plačící, neboť oni budou potěšeni. Blahoslavení tiší, neboť oni dostanou zemi za dědictví.‘“ (Mt 5,1–5)

Podívejme se nejdříve na kontext, v jakém se blahoslavenství v Bibli nalézají. Bližší určení místa, kam Ježíš vystoupil, když spatřil zástupy, a kde se pak posadil, uvozuje etický rozměr blahoslavenství. Hory byly na starověkém Blízkém východě posvátnými místy, protože byly pokládány za příbytky bohů. „Stejně jako Mojžíš obdržel Boží přikázání na Sinaji, tak i Ježíš odhaluje Boží vůli na hoře,“ vysvětluje

³²⁰ Kompendium 454.

³²¹ Srov. LS 98.

³²² Tamtéž. Srov. také Kompendium 259, také Laborem exercens 26: Kristus – člověk práce.

³²³ Srov. LS 96–97.

Harrington.³²⁴ Druhý motiv (posadil se, učil je) patrně vychází z praxe židovských škol, kde učitel seděl na lavici a žáci seděli na zemi před ním.³²⁵

Kdo jsou blahoslavení? „Každé blahoslavenství vyhlašuje, že na tom, kdo je takto označen, spočine požehnání od Boha.“³²⁶ Hájek doplňuje: „Vyjadřuje se jím ocenění, obdiv, přitakání lidskému chování, které vede k dobrým výsledkům. Boží přízeň zaručuje budoucí zdar i tomu, kdo současně svým správným jednáním prohrává.“³²⁷ Kázání na hoře, ve kterém zaznívají blahoslavenství, tvoří jádro novozákonní etiky, kterou zakládá Ježíš (srov. Mt 5,17).³²⁸

Chudí v duchu touží po čistém srdci, ve kterém přebývá Bůh. Biskup Ambrož, jehož díla jsme se dotkli ve druhé kapitole, nazývá tuto touhu po vnitřní očiště postojem pokory, který člověku dává nahlédnout pravdu o sobě samém. „Pokoru tedy nelze oddělovat od sebepoznání, jež v celé křesťanské tradici představuje první etapu duchovní cesty k dokonalosti.“³²⁹ „Matoušovo vymezení ‚v duchu‘ dále definuje ‚chudé‘ jako ty, kdo poznali, že Boží království je dar, který si nelze vynutit.“³³⁰ Evangelista Lukáš, který analogicky zaznamenal poselství o blahoslavenstvích, je zdá se praktičtější, v kontextu dobových podmínek mluví „jen“ o povolání k chudobě (srov. L 6,20).³³¹ „A tak nás také zve k prostému a střídmu životu. Tímto způsobem nás volá, abychom sdíleli život s těmi nejpotřebnějšími, volá nás k životu, jaký vedli apoštolové, a v posledku k tomu, abychom se připodobňovali Ježíši, který ‚ačkoli bohatý, stal se chudým‘ (2K 8,9).“³³²

Je nesporné, že náš vnitřní stav se projevuje ve způsobu, jakým žijeme. Střídmy životní styl zostřuje naši vnímavost k tichému Božímu hlasu, jenž nás inspiruje k prostému, kontemplativnímu způsobu života.³³³ „Hebrejské slovo pro ‚tiché‘

³²⁴ HARRINGTON, Daniel J. *Evangelium podle Matouše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. Sacra Pagina, s. 100.

³²⁵ Srov. tamtéž.

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ HÁJEK, Miloslav. *Evangelium podle Matouše: část I, výklad kapitol 1–9*. Praha: Kalich, 1995, s. 73.

³²⁸ Blahoslavenství mohou posloužit člověku jako směrovky ve snaze o dobrý, vydařený život. Papež František je nazývá „průkazem totožnosti“ křesťana. Srov. *Gaudete et exsultate* 63.

³²⁹ VOPŘADA, David. *Mystagogie Výkladu 118. žalmu svatého Ambrože*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Bibliotheca theologica, s. 307. Pokora je Ambrožovo velké téma, protože jí přiznává ústřední postavení mezi dalšími ctnostmi – stojí na počátku i konci křesťanské cesty k dokonalosti, již je Kristus. Srov. tamtéž. Srov. také LS 218.

³³⁰ HARRINGTON, Daniel J. *Evangelium podle Matouše*, s. 100.

³³¹ „Ježíšova blahoslavenství v L 6,20 charakterizují sociální rovinu, na níž se Ježíšovo hnutí pohybovalo, jako stav naprosté chudoby.“ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 103. Ježíš, stavební dělník, tesař a truhlář, a většina jeho učedníků, patřil ke spodní vrstvě společnosti, mezi relativně chudé. Srov. tamtéž.

³³² GE 70.

³³³ Srov. LS 220. „... vděčnost a nezištnost, to znamená uznání, že svět je darem, který jsme přijali od Otcovy lásky, což následně vede ke svobodné volbě odříkání a ke štědrým projevům ...“ Tamtéž.

(*anawím*) je vlastně stejné jako výraz pro ‚chudé (v duchu)‘ v Mt 5,3.³³⁴ Úplně přesně „hebrejské *ání* (bezzemek, odstrčený) a *ánáv* (podřízený, pokorný) jsou souběžnými tvary téhož pojmového kořene *ahn* (být ohnutý, skloněný),“ upřesňuje Hájek.³³⁵ Provázanost blahoslavenství adresovaných chudým a tichým dokládá i fakt, že „některé rukopisy umísťují 5,5 hned za 5,3, čímž spojují obě blahoslavenství o *anawím*.“³³⁶

Jsme voláni ke střídmosti srdce, „které všechno prožívá s pokojnou pozorností, které dovede být u někoho plně přítomné, aniž by přemýšlelo o tom, co bude následovat, které se odevzdává každé chvíli jako božskému daru, jenž se má prožívat naplno.“³³⁷

³³⁴ HARRINGTON, Daniel J. *Evangelium podle Matouše*, s. 101.

³³⁵ HÁJEK, Miloslav. *Evangelium podle Matouše*, s. 83.

³³⁶ HARRINGTON, Daniel J. *Evangelium podle Matouše*, s. 101. „Mírnost je dalším výrazem vnitřní chudoby toho, kdo vkládá svoji důvěru pouze v Boha,“

³³⁷ LS 226.

5. Střídmost jako cesta ke sjednocení se vším, co existuje

„... pokud se cítíme vnitřně sjednoceni se vším, co existuje, pak se spontánně rodí střídmost a péče.“³³⁸

V závěrečné kapitole se dotkneme střídmosti jako mystické cesty nahlédnutí tajemství, jež vším prochází a vše vnitřně spojuje. Objasníme roli vnímání krásy na této cestě a proč tudy vyrazit.

Postoj střídmého srdce je stav zvýšené pozornosti, plné přítomnosti tam, kde jsme, a zároveň omezení nutkání se zajišťovat. Je příležitostí, jak omezit úzkost a únavu, jež mohou být příznaky hlubší nerovnováhy v člověku projevující se nutkavou potřebou stále něco dělat, abychom se cítili zaměstnaní.³³⁹ „Střídmost prožívaná svobodně a uvědoměle je osvobozující. Nepředstavuje méně života ani nižší intenzitu, právě naopak.“³⁴⁰ Zde je patrné spojení mezi střídmostí a spokojeností, na něž jsme narazili v rámci lexikálního průzkumu pojmu *sobrietas* v úvodní kapitole. Německý výraz pro střídmost *Genügsamkeit* v sobě skrývá významy sloves „postačit“ a „spokojit se“. To, že jsme schopni se s něčím spokojit, „děkovat za možnosti, které nám život nabízí, aniž bychom se poutali k tomu, co máme, nebo zarmucovali kvůli tomu, co nemáme,“³⁴¹ je cestou životní spokojenosti, přivyknutí jednodušším věcem a umění se z nich radovat.³⁴²

Čím jiným by mohl být tento postoj než onou ctností střídmosti hledanou ve druhé kapitole. K jejímu osvojení se musíme naučit zastavovat a hluboce vnímat krásu, jaká se zjevuje v přírodě.³⁴³ Krásu vnímáme díky fyzikálním vlastnostem světla. „Paprsky světla se odrážejí od neživé hmoty a pronikají do nitra každého života. V rostlinách světlo iniciuje pohyb směrem vzhůru, k nebi, aby se vyjevily ve své kráse. Vnitřní krása živočichů se projevuje například zpěvem. Příroda není lhostejná ke kráse života. V člověku se v symbolice pronikání světla do hmoty spojuje nebe se zemí.“³⁴⁴

Papež František zdůrazňuje, že „svět je něčím víc než jen problémem, který je třeba vyřešit. Je radostným tajemstvím, jež kontemplujeme s plesáním a chválou.“³⁴⁵

³³⁸ LS 11.

³³⁹ Srov. LS 110, 203, 223, 225–226.

³⁴⁰ LS 223.

³⁴¹ LS 222.

³⁴² Srov. 222–223. „K blaženosti je potřebná schopnost omezovat některé potřeby, které nás ohlušují, a otevírat se tak mnohotvárným možnostem, které nám život nabízí.“ Tamtéž, zde 223.

³⁴³ Srov. LS 215.

³⁴⁴ SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*, s. 71.

³⁴⁵ LS 12.

Možnost proniknout do nejhlubšího tajemství vesmíru, který je tvořen nespočtem interagujících vztahů, vždy člověka fascinovala. Odedávna byla cenným vodítkem pro vědce hudba, od pythagorejské „hudby sfér“ po harmonie zřetelné v přírodě. Uchvacujícím teoretickým rámcem kosmu je tzv. teorie strun a její odnož M-teorie (*string theory*, *M-theory*), ve kterém se nalézají v samém nitru vesmíru nepatrné (asi Planckovy délky) jednorozměrné kmitající struny, a to na různých frekvencích. Bouřlivému rozvoji se teorie strun těšila především ve druhé polovině dvacátého století.³⁴⁶ Dnes má své obhájce i zaryté odpůrce. Její hlavní předností je, že uvádí v soulad obecnou relativitu s kvantovou mechanikou.³⁴⁷

Albert Einstein, když se pokoušel o formulaci „teorie všeho“, zápasil s otázkou, jestli „Bůh mohl stvořit vesmír jinak; tedy zda vůbec nechává požadavek logické jednoduchosti nějakou volnost.“³⁴⁸ Logickým argumentem jakékoli finální teorie má být tvrzení, že vesmír *je takový, jaký je, protože jiný být nemůže*.³⁴⁹ To je také základní premisou teorie strun. Krása a jednoduchost, která se zračí v optice jejího interpretačního rámce (berme v potaz, že všechny známé fyzikální zákony spojují principy symetrie), jsou tím, co vědce v bádání nad teorií strun podněcuje: víra, že vesmír, aby dával smysl, „jiný být nemůže“ a jeho zákony nemohou být nesoudržné. Hloubka fyzikální teorie se poměřuje její schopností změnit náš dosavadní pohled na svět, přičemž přehodnocujeme dosavadní představy o tom, co se zdálo být pevné a stálé.³⁵⁰

Kritici vytýkají teorii strun, že se ve svých předpokladech posouvá z pole fyziky do oblasti metafyziky, a někteří o ni kvůli tomu ztrácejí zájem. Papež František navrhuje interdisciplinární dialog.³⁵¹ Empirická data jsou jistě důležitým prostředkem, jak lépe porozumět světu, je však rozumné jedním dechem odmítnout další přístupovou cestu mystické intuice? „Přímý mystický zážitek reality je u náboženských myslitelů popisován jako prožívání nejvyšší skutečnosti, podstaty vesmíru, principu všech jevů světa.“³⁵²

Náboženská mystika nahlíží vesmír veskrze naplněný Bohem a v něm se rozvíjející. „Není to proto, že by byly omezené skutečnosti světa reálně božské, ale proto, že

³⁴⁶ „Moderní teorie vzniku vesmíru se začala rodit asi patnáct let poté, co Einstein dokončil svou obecnou teorii relativity.“ GREENE, Brian. *Elegantní vesmír: superstruny, skryté rozměry a hledání finální teorie*. Praha: Mladá fronta, 2001. Kolumbus, s. 303.

³⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 125–130.

³⁴⁸ Podle knihy *Theories of Everything* Johna D. Barrowa (Fawcett-Columbine, New York 1992), srov. cit. u: GREENE, Brian. *Elegantní vesmír*, s. 250.

³⁴⁹ Srov. GREENE, Brian. *Elegantní vesmír*, s. 250–252.

³⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 326–339.

³⁵¹ Srov. LS 197.

³⁵² SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*, s. 18.

mystik zakouší vnitřní pouto, které je mezi Bohem a všemi bytostmi.³⁵³ „Poněvadž je totiž v tomto případě (duše) spojena s Bohem, pociťuje a vnímá, že všechno je Bůh, jak to pociťoval a vnímal svatý Jan (J 1,4),“ napsal v 16. století křesťanský mystik Jan od Kříže.³⁵⁴ Islámský súfí Ali Al-Khawwas, kterého papež František v Laudato si' rovněž interpretuje, říká: „Existuje subtilní tajemství v každém pohybu a zvuku tohoto světa. Zasvěcení dokážou chápat, co říká závan větru, ohýbání stromu, tekoucí voda, bzující mouchy, vrzající dveře, ptáčí zpěv, zvuk strun či flétny, vzdech nemocných, sten raněných...“³⁵⁵

Střídmý postoj, charakteristický návratem k jednoduchosti, nadhledem a pokojným prožíváním běhu světa, zahajuje dialog, nejen mezi vědou a vírou, nejen mezi světovými náboženstvími,³⁵⁶ jež spojuje zkušenost mystického zážitku, taktéž umocňuje naše vnímání potřeby globální a mezigenerační solidarity,³⁵⁷ naši pozornost k přírodě a znamením, jež jsou do ní vepsána jazykem krásy, naši tichou touhu po návratu k Bohu Otci. Střídmost je tedy nejen důsledkem, ale také cestou ke sjednocení se vším, co existuje.

Pro křesťany dochází vesmír své plnosti v Kristu, vtělením Slova – eucharistii. V eucharistii se sám Bůh dává člověku za pokrm, tajemně se s ním spojuje. „Na vrcholu tajemství Vtělení se chtěl Pán dotýkat našeho nitra skrze úlomek hmoty. ... V jednotě s vtěleným Synem přítomným v eucharistii celý kosmos vzdává díky Bohu. Vskutku, eucharistie je vlastně kosmickým aktem lásky: Ano, kosmickým!“³⁵⁸ Proto jsme zváni ke dni odpočinku, k oslavě Vzkříšení, v němž jsou obnovovány a uzdravovány naše vztahy k Bohu, k sobě, k druhým a ke světu.³⁵⁹

³⁵³ LS 234.

³⁵⁴ Jan od Kříže – OVEČKA, Jaroslav Štěpán. *Duchovní píseň svatého Jana od Kříže*. Olomouc: Dominikánská edice Krystal, 1942, s. 218. Srov. také částečně cit. u: LS 234.

³⁵⁵ Súfismus, který již krátce zazněl v úvodní kapitole v souvislosti s pojmem sobrietas, je islámská mystická spiritualita, skrze kterou muslimové usilují o nalezení dokonalé lásky a pravdivého poznání prostřednictvím přímé osobní zkušenosti s Bohem. Sestává z řady mystických cest, jež začínají pokáním. Během takovéto osobní cesty k Bohu přicházejí k hledajícímu „duchovní stavy mysli“ (aḥwāl), Boží milosti, které člověka na jeho cestě posilují. Šúfí popisují stovky mystických aḥwāl, mezi nejčastěji zmiňované patří: 1. murāqabah (dívání se); 2. qurb (blízkost); 3. wajd (extáze); 4. sukr (opojení) a ṣahw (střídmost – „vystřízlivění“); 5. wudd (intimita): díky bytí v Boží přítomnosti se mystik zbavuje strachu a nervozity, zažívá naplnění pokojem. Srov. *Sufism, hal*.

³⁵⁶ Srov. LS 62. Srov. také LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!*, s. 12–13.

³⁵⁷ Srov. např. LS 162.

³⁵⁸ LS 236.

³⁵⁹ Srov. LS 237.

Závěr

Zopakujme, že cílem práce bylo zachytit etické aspekty střídmosti v základních vztazích, jež utvářejí svět člověka. Jako interpretační klíč těchto vztahů jsme zvolili text encykliky *Laudato si'* papeže Františka, který přímo i mezi řádky několikrát pojem střídmost (v oficiální latinské verzi textu „*sobrietas*“) obsahuje.

První kapitola zkoumala pojem střídmost prostřednictvím relevantních encyklopedických a slovníkových hesel a v kontextech Starého a Nového zákona. Obě sondy potvrdily hlavní charakteristiky pojmu: jeho mnohvrstevnatost a nejednotnost v používání takřka synonymních slov, která se tak či onak střídmosti týkají, ale konkrétního významu nabývají až v kontextu. Biblické kontexty odhalily střídmost jako ctnost mírnosti a rozvážnosti, praktickou střídmost a výzvu k bdělosti ve víře v Krista.

Ve druhé kapitole jsme zaměřili pozornost na pojem střídmost v politických, filosoficko-teologických a historických kontextech. Studovali jsme tento pojem jako umírněné politické jednání na počátku antické civilizace i v současnosti, kdy se na Západě mluví o krizi liberální demokracie. Zkoumáním historických dokladů o postavě a působení antického státníka Solóna jsme objevili princip střídmosti v základech athénské městského státu. Očima politologů Stevena Levitského a Daniela Ziblatta jsme nahlédli principy zajišťující hladký chod demokracie. Mezi zásadní patří pravidlo institucionální zdrženlivosti, které politikům brání jít až na hranu ústavního právního rámce, uzavírat spojenectví s extremisty a útočit na politického oponenta dehonestujícím způsobem. Rovněž byl zmíněn pohled Harryho Clora, jenž za přednosti umírněného politika označil schopnost sjednocovat, nacházet shodu napříč politickým spektrem a vůli domluvit se, která vyžaduje nadstranický přístup. Doplňme zásady umírněné politiky podle *Laudato si'*: přijmout odpovědnost, myslet v dlouhodobých perspektivách a spolupracovat. Tím před námi vystoupil ideál střídmosti jako umírněného politického jednání.

Pokračovali jsme studiem střídmosti jako ctnosti, a zároveň byla načrtnuta hlavní genealogická linka křesťanské ctnosti mírnosti (*temperantia*). Ta má kořeny v řeckém slově *sófosyné*, uměřenosti, odkud čerpal Cicero a od kterého se později inspiroval biskup Ambrož (ve spisu *De Officiis* pro „uměřenost“ užívá termínů *temperantia* či *modestia*). Je zajímavostí, že slovo, které papež František používá v encyklice ve významu střídmosti, se ve Starém zákoně vyskytuje pouze v deutero-kanonických knihách. Výraz *sobrietas* v Bibli a neméně Ambrožova *temperantia* jsou zřejmě nejpevněji (ze všech čtyř kardinálních ctností) svázány s helénistickou kulturou a světskými ideály. Vyslovme tezi, že podobně jako Ambrož svým spisem

chtěl oslovit také nekřesťanské myslitele své doby, a snad proto explicitně staví na Ciceronových *Officiích*, i František jde v ústrety ideálu „světské střídmosti“ těch, kdo přirozeně touží po dobrém životě, který čte jako znamení doby... A neúnavně nabízí krásu a plnost jeho transcendentálního rozměru.

Třetí kapitola se zabývala obecnými rysy encykliky *Laudato si'*. Dále jsme zkoumali, jak pojmu *sobrietas* v encyklice rozumí papež František: zejména ve smyslu šetrnosti k přírodě a k ostatním lidem, jež souvisí s potřebou skromnějšího životního stylu. Ve čtvrté kapitole byla ukázána hodnota střídmosti ve vztazích k životnímu prostředí, na šetrných modelech produkce a spotřeby, k druhému člověku, kde byly formulovány některé zásady umírněné politiky, a k životu jedince, kde se představily alternativní životní styly. Závěr kapitoly se věnoval střídmosti jako jedné z možných cest k Bohu a způsobu života Ježíše z Nazaretu. Závěrečná kapitola navrhla střídmost jako sjednocující princip prostupující studované vztahy. Papež František totiž v encyklice chápe střídmost předně jako důsledek vnitřní sounáležitosti se vším živým. Tato práce se pokusila obhájit, že střídmost může být i cestou k tomuto sjednocení.

Domnívám se, že tohoto cíle se podařilo dosáhnout. Na druhou stranu si čím dál víc uvědomuji, že střídmost není samoúčelná. Je spíše prostředkem než ideálem a v práci není vyvážena zdravou radikalitou. Dodejme, že i radikalita má své opodstatněné místo v životě člověka. Čím radikálněji však člověk vystupuje, tím víc se musí vztahovat k dobru, pravdě a kráse, aby nepřestřelil. Střídmost pak může být jakousi předběžnou opatrností.

Seznam použitých zkratek

ASCS – Akademický slovník cizích slov
ČEP – Český ekumenický překlad Bible
KKC – Katechismus katolické církve
Kompendium – Kompendium sociální nauky církve
PBK – Papežská biblická komise
SSČ – Středisko společných činností AV ČR
SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého

Ekumenické zkratky citovaných biblických knih

Gn První kniha Mojžíšova (Genesis)
Mdr Kniha moudrosti
Sír Sírachovec
2Mak Druhá makabejská

Mt Matouš
L Lukáš
J Jan
Sk Skutky apoštolů
Ř Římanům
2K Druhý list Korintským
1Te První list Tesalonickým
1Tm První list Timoteovi
Tt Titovi
1Pt První list Petrův
Zj Zjevení Janovo

Seznam literatury

Hlavní pramen

FRANTIŠEK. *Laudato si': encyklika o péči o společný domov*. 2., jazykově a odborně revidované vydání. Praha: Paulínky, 2018. (LS)

Primární

AMBROSE – DAVIDSON, Ivor J. *De Officiis: Edited with an Introduction, Translation, and Commentary (Two Volume Set)*. [Oxford Scholarship Online, 2004, 2020-04-30].

ARISTOTELÉS. *Etika Níkomachova*. 2., rozšířené vydání. Praha: P. Rezek, 1996.

ARISTOTELÉS. *Politika*. 2. vydání. Praha: P. Rezek, 1998.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. 13. (4. opravené) vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2007.

CICERO, Marcus Tullius. *O povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi*. Praha: Svoboda, 1970. Antická knihovna.

CLOR, Harry. *On moderation: Defending an Ancient Virtue in a Modern World*. Waco: Baylor University Press, 2008.

CZUDEK, Jan – FILO, Vladimír – FRANC, Jaroslav – KRUMPOLC, Eduard – OPATRŇY, Dominik – POSPÍŠIL, Ctirad Václav – URBAN, František. Systematickoteologické přístupy k encyklice *Laudato si'*. *Studia Theologica* 2016, č. 18, s. 101–114.

ELGIN, Duane. *Voluntary Simplicity: Toward a Way of Life That is Outwardly Simple, Inwardly Rich*. New York: William Morrow and Company, 1981.

HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas. Die Enzyklika „*Laudato si'*“ von Papst Franziskus: Auch ein Beitrag zur Problematik des Klimawandels und zur Ethik der Energiewende. In HEIMBACH-STEINS, Marianne (Hg.). *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften 56: Ethische Herausforderungen der Energiewende*. Münster: Aschendorff, 2015, s. 155–179.

KOS, Elmar. „*Der Papst ändert keine einzige Lehre, und doch ändert er alles.*“: *Aufbrüche und Veränderungen in der Katholischen Kirche mit Papst Franziskus*. Berlin: Lit, 2019.

KRUIP, Gerhard. Umweltethik und Nachhaltigkeit in christlicher Perspektive. In BERGOLD, Ralph – SAUTERMEISTER, Jochen – SCHRÖDER, André (Hg.). *Dem Wandel eine menschliche Gestalt geben: Sozialethische Perspektiven für die Gesellschaft von morgen*. Freiburg i. Br.: Herder, 2017, s. 319–332.

KUREETHADAM, Joshtrom Isaac. *The Ten Green Commandments of Laudato si'*. Collegeville: Liturgical Press, 2019.

- LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018. Globus. (*How Democracies Die*. New York: Crown, 2018.)
- LIENKAMP, Andreas. Biblické podněty pro křesťanskou teologii stvoření a etiku životního prostředí. *Salve* 2017, č. 4, s. 47–61.
- LIENKAMP, Andreas. Der ökumenische Einsatz für das gemeinsame Haus.: Impulse der Enzyklika *Laudato si'* für die christlich-theologische Ethik. In LAUBACH, Thomas (Hg.). *Ökumenische Ethik*. Basel: Schwabe – Würzburg: Echter, 2019, s. 163–190.
- LIENKAMP, Andreas. *Die Sorge für unser gemeinsames Haus!: Herausforderungen der bahnbrechenden Enzyklika Laudato si' von Papst Franziskus*. Linz: Katholische Privat-Universität, 2016. Linzer Beiträge zu Wirtschaft – Ethik – Gesellschaft 8.
- LORENZ, Ursula. *Umweltethik – ein evangelisch-katholischer Vergleich*. Göttingen: V&R Unipress, 2013.
- MATĚJČEK, Tomáš. Environmentální etika – výzva pro geografické vzdělávání. *Geografické rozhledy* 2011, roč. 21, č. 2, s. 22–23.
- MILLER, Vincent J. *The Theological and Ecological Vision of Laudato si': Everything is Connected*. London – New York: Bloomsbury, 2017.
- MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta*. 2., rozšířené a upravené vydání. Praha: Karolinum, 2015.
- Nova Vulgata: Bibliorum Sacrorum Editio*. Dostupné: <http://www.vatican.va/latin/latin_bible.html> [2020-03-12].
- PLATÓN. *Ústava*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993.
- RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. 2., upravené a rozšířené vydání. Praha: Karolinum, 2019.
- SLÁDEK, Karel. *Ekologická spiritualita a etika*. Praha: TRITON, 2019.
- ŠTICA, Petr. Péče o společný domov jako naléhavá etická výzva: Uvedení do encykliky *Laudato si'* papeže Františka. *Salve* 2017, č. 4, s. 11–26. Dostupné také: <<https://salve.op.cz/archiv/ekologie-4-2017/petr-stica-pecce-o-spolecny-domov-jako-nalehava-eticka-vyzva>>.
- The Ecole Initiative. *Ambrose's De officiis* [2020-03-08]. <<https://web.archive.org/web/20141006143558/http://ecole.evansville.edu/articles/officiis.html>>.

Sekundární

- Akademický slovník cizích slov. *Stoik, redukcionismus*. Dostupné: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=stoik>> [2020-03-07], <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=redukcionismus>> [2020-04-15].

- ATHANASSOULIS, Nafsika. *Virtue Ethics*. In Internet Encyclopedia of Philosophy. Dostupné: <<https://www.iep.utm.edu/virtue/>> [2020-04-07].
- BENEDIKT. *Naděje pro Evropu?: Církev a svět : Stav : Diagnózy : Prognózy*. Praha: Scriptum, 1993.
- BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda, 1984. Členská knihnice.
- BURKE, Peter. *Společnost a vědění: Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha: Karolinum, 2007. Limes.
- BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang – HANUŠ, Jiří. *Vznik státu jako proces sekularizace: diskuse nad studií Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. Quaestiones quodlibetales.
- Brockhaus. *Epiktet*. Dostupné: <<https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/epiktet-20>> [2020-03-04].
- Catholic Encyclopedia. *Aurelius Clemens Prudentius*. Dostupné: <<http://www.newadvent.org/cathen/12517c.htm>> [2020-03-09].
- Encyklopedie Bible*. Bratislava: GEMINI, 1992, s. 453, 579.
- Encyclopædia Britannica. *Epictetus, Aleijadinho, Sufism, hal, Religious dress, Virtue, Diogenes*. Dostupné: <<https://www.britannica.com/biography/Epictetus-Greek-philosopher>> [2020-03-04], <<https://www.britannica.com/biography/Aleijadinho>> [2020-03-05], <<https://www.britannica.com/topic/Sufism>>, <<https://www.britannica.com/topic/hal>> [2020-03-05], <<https://www.britannica.com/topic/religious-dress>> [2020-03-06], <<https://www.britannica.com/topic/virtue-in-Christianity>> [2020-03-08], <<https://www.britannica.com/biography/Diogenes-Greek-philosopher>> [2020-04-15].
- FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha: Benediktinské arciepiškopství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003. Pietas benedictina.
- FRANTIŠEK. *Gaudete et exultate*. Praha: Paulínky, 2018. (GE)
- FRANTIŠEK – WOLTON, Dominique. *O společnosti a politice: otevřený rozhovor s Dominiquem Woltonem*. Brno: Barrister & Principal, 2018.
- GREENE, Brian. *Elegantní vesmír: superstruny, skryté rozměry a hledání finální teorie*. Praha: Mladá fronta, 2001. Kolumbus.
- HÁJEK, Miloslav. *Evangelium podle Matouše: část I., výklad kapitol 1–9*. Praha: Kalich, 1995.
- HARRINGTON, Daniel J. *Evangelium podle Matouše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. Sacra Pagina.
- HARTMANOVÁ, Dagmar. Historie československé encyklopedistiky do roku 1945. *Národní knihovna: knihovnická revue* 2000, roč. 11, č. 1, s. 15-21.

- JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese. 2.*, aktualizované a doplněné vydání. Praha: TRITON, 2018.
- Jan od Kříže – OVEČKA, Jaroslav Štěpán. *Duchovní píseň svatého Jana od Kříže*. Olomouc: Dominikánská edice Krystal, 1942.
- JUDIS, John B. *The populist explosion: How the Great Recession transformed American and European politics*. New York: Columbia Global Reports, 2016.
- Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.
- LINZ, Juan J. *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978.
- MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: dějiny antického křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 2005.
- MEADOWS, Donella H. – MEADOWS, Dennis L. – RANDERS, Jørgen – BEHRENS, William W. III. *The Limits to Growth: A Report FOR CLUB OF ROME'S Project on the Predicament of Mankind*. 5. Print. New York: Universe Books, 1972. Dostupné také: <<https://archive.org/details/TheLimitsToGrowth/>>.
- Naše společná budoucnost: světová komise pro životní prostředí a rozvoj*. Praha: Academia, 1991.
- NOVÁK, Josef. *Patristická čítanka*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1983. Teologické studie.
- OLIVA, Pavel. *Solón*. Praha: Svoboda, 1971. Portréty.
- OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti. 3.*, rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada, 2011, s. 220.
- Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1906, s. 247–248.
- PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002. Religionistika.
- PBK: *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.
- Perseus Digital Library. *Sobrietas*. Dostupné: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=sobrietas>> [2020-03-09].
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník. 3. vydání (2., přepracované a rozšířené vydání)*. Praha: Leda, 2015, s. 670.
- RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014. Teologie.
- Sociologická encyklopedie. *Askeze*. Dostupné: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Askeze>> [2020-04-15].
- SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filozofických pojmů. 7. vydání*. Praha: Vyšehrad, 2019.

SSČ, SSJČ. *Střídmost*. Dostupné: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=st%C5%99%C3%ADdmost>> [2020-03-09].

VĚTROVEC, Pavel. *Hospodinův Zákon v pěti knihách Mojžíšových*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. Bibliotheca theologica.

VOPŘADA, David. *Mystagogie Výkladu 118. žalmu svatého Ambrože*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Bibliotheca theologica.

VOPŘADA, David. *Svatý Ambrož a tajemství Krista*. Praha: Krystal OP, 2015.

VRÁNKOVÁ, Karolína. Kokosová s anansem: noví alchymisté hledají něco lepšího než plast. *Respekt* 2019, roč. XXX, č. 20.

Wikipedie. *Střídmost*. Dostupné: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99%C3%ADdmost>> [2020-03-06].

Elektronické zdroje

Ajala Chocolate [2020-04-06]. <<https://www.ajala.cz/>>.

Bananatex: a textile (r)evolution [2020-04-06]. <<https://www.bananatex.info/>>.

DALIO, Ray. *Why and How Capitalism Needs to Be Reformed* (29.04.05) [2019-12-01]. <<https://www.linkedin.com/pulse/why-how-capitalism-needs-reformed-parts-1-2-ray-dalio>>.

DOČEKAL, Daniel. *Klaus: Environmentalismus je nový komunismus* (21.03.2007) [2019-11-28]. <https://archiv.ihned.cz/c1-20712180-500000_d-klaus-environmentalismus-je-novy-komunismus>.

Jan Sokol. LIEBREICH, Jiří. *Sokol: Zeman hraje roli lidového strejce, Drahoš je normální člověk* (18.01.2018) [2019-11-24]. <<https://www.e15.cz/volby/prezidentske-volby-2018/sokol-zeman-hraje-roli-lidoveho-strejce-drahos-je-normalni-clovek-1342339>>.

Mallence Bart-Williams (TEDx) (26.1.2015) [2018-07-16]. <<https://www.youtube.com/watch?v=AfnruW7yERA>>.

Nelson's Column in December (16.4.2008) [2020-04-03]. <<https://www.geograph.org.uk/photo/765606>>.

Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented' – Species Extinction Rates 'Accelerating' [2020-04-04]. <<https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>>.

PUOBIŠOVÁ An. *Ivan Rynda: někdy používám místo slova ekologie slovo okologie*. (7.7.2016) [2020-04-07].

RYNDA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a vzdělávání* [2020-04-04]. <<https://www.czp.cuni.cz/czp/index.php/cz/zdroje-informaci/konference/212-trvale-udrzitelny-rozvoj-a-vzdelavani>>.

Studio Calico [2020-04-06]. <<https://calico.cz/kontakt/o-n%C3%A1s>>.

The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (Mezivládní vědecko-politická platforma pro biodiverzitu a ekosystémové služby). Srov. *What is IPBES?* [2020-04-04]. <<https://ipbes.net/about>>.

WILLIAMSON, Caroline. *QWSTION Creates a Minimalist Bag Collection Made From Banana Plants* [2020-04-06]. <<https://design-milk.com/qwstion-creates-a-minimalist-bag-collection-made-from-banana-plants/>>.